

VIGILIA

1 9 7 4

április

4

CSELÉNYI I. GÁBOR:

Bevezetés a béke teológiájába

NYÍRI TAMÁS:

Agresszió és háború

BARANYAI ANIKÓ:

Gyerekeket békére nevelni?

DOROMBY KÁROLY:

A munka keresztény értékelése

BÁLINT SÁNDOR:

**A Júdás-misztérium
hagyományvilágunkban**

BOGDÁN ISTVÁN:

Húsvétolás

CSANÁD BÉLA:

Hol tart a pasztorálteológia?

FARKAS GYÖRGY:

A mogyoródi csata

LENGYEL PÉTER:

**Magyarország, ezerkilencszáz-
negyvenhét (elbeszélés)**

**Endre Károly, Jánosy István és
Galambosi László versei**

KRITIKA

Sükösd Mihály regénye: A vizsgálati
fogság — Peter Weiss: Hölderlin —
Budapesti tárlatok — Improvizációs
orgonakoncert a Zeneakadémián —
Maár Gyula: Végül — Kuczka
Péter: Rejtélyes égitest

Amszterdam (részlet)

GROSS ARNOLD GRAFIKÁJA

* * *	Áprilisi számunk — — — — —	217
CSELENYI I. GÁBOR	Bevezetés a béke teológiájába — — — — —	217
NYÍRI TAMÁS	Agresszió és háború — — — — —	226
BARANYAI ANIKÓ	Gyerekeket békére nevelni? — — — — —	234
E. PÁSZTHY MAGDA	Életfa IV. (részlet) — — — — —	237
TILL ARAN	Crucifixus — — — — —	241
BOGDÁN ISTVÁN	Húsvétolás — — — — —	242
BÁLINT SÁNDOR	A Júdás-misztérium hagyományvilágunkban — — — — —	245
TÓTFALUSY ISTVÁN	A tanúk dolga — — — — —	248
FARKAS GYÖRGY	A mogyoródi csata — — — — —	249
JÁNOSY ISTVÁN	Crucifixus Van Gogh modorában (vers) — — — — —	253
VITAI PÉTER	Illusztrációja — — — — —	253
LENGYEL PÉTER	Magyarország, ezerkilencszáznegyvenhét — — — — —	254
GALAMBOSI LÁSZLÓ	Jeruzsálem, Mária, Nagypéntek átvert ágai (versek) — — — — —	265
WAIGAND JÓZSEF	Zsinatutáni értelmező kisszótár — — — — —	267
ENDRE KÁROLY	81. tavaszom elé (vers) — — — — —	269
KÓHEGYI GYULA	Ex libris Németh Kálmán szobrász tiszteletére — — — — —	269
KOSZTOLÁNYI ÁDÁM	Naplójegyzetek — — — — —	270
CSÁKY IDA	Nyírségi Madonna — — — — —	272

AZ EGYHÁZ A VILÁGBAN

A munka keresztény értékelése (Doromby Károly) — 238

NAPLÓ

Csanád Béla: Hol tart a pasztorálteológia? — 273; Síki Géza: Könyvek között (Süskösd Mihály Vizsgálati fogság) — 275; D. I. — Major Balázs: Képzőművészet (Molnár-C. Pál 80 éves; Budapesti tárlatok; Eleődne Pászthy Magda kiállítása) — 277; Tóth Sándor — R. L.: Zenei jegyzetek (Improvizációk orgonán; A Magyar Történeti zeneegyüttes koncertjei; 25 éves a Közalkalmazottak Szimfonikus Zenekara; Lemezfigyelő) — 279; Hegyi Béla: Színházi krónika (Hölderlin — 282; Balássy László: Képernyő előtt (A műsor margójára) — 284; Ungváry Rudolf: Filmek világából (Végül) — 285; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 287; Tájékozódás c. rovatunk a 272. oldalon és a hátsó II. borítón.

Felelős szerkesztő: RONAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5.00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik.

Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft. negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

Áprilisi számunk jelentős részét a béke kérdéseinek szenteltük. Napjaink embere rengeteget hall és olvas erről a témáról, az egyszerű tudósítástól az elmélyedő tanulmányig a legkülönbözőbb stílusban és szinteken. Aki igyekszik nem megelégedni a pusztá regisztrálással, vagy éppenséggel azzal, hogy egyszerűen átömlösse magán a hírközlő eszközök információöszönét, hanem amit hall, azt megpróbálja önálló gondolkodással a helyére tenni, rendszerezni és értékelni, az alighanem ilyesfajta eredményre jut: — A világ előtt (úgy látszik, vagy úgy reméljük) ma már nem annyira a „háború vagy béke” brutális alternatívája áll, hanem a szüntelenül föl-föllobbanó (és le sosem becsülhető) helyi háborúk és a tagadhatatlanul meglévő agresszív ösztönök ellenére is a béke „hogyanjának”, fönntartásának, megőrzésének, továbbfejllesztésének és állandósításának kérdése. Ez természetesen rendkívül bonyolult és sokrétű kérdés, a magas diplomáciától a családig és a magánéletig, nem beszélve a latba oly nagy súllyal eső gazdaságiig. Éppen ezért nem lehet félvállról venni, és józan ésszel senki sem mondhatja, hogy „nekem ehhez semmi közöm”, vagy „én úgysem tehetek semmit, ezt úgyis az én fejem fölött intézik”. Kezd világosan kiderülni, hogy a világ dolgait egyre kevésbé lehet az emberek „feje fölött” intézni és elintézni; s hogy minden ügyben mindenki érdekelt.

A keresztény ember is, természetesen, és elsősorban keresztény mivoltából következőleg. Ma már ezt is tudjuk; a keresztény nem háttal ül a világnak egy mennyei barlang bejáratánál, hanem benne áll és benne dolgozik a világban, annak — és benne saját magának — a javára, Isten szándékai szerint és terveinek társmunkásaként. A béke közös emberi ügye szükségszerűleg keresztény ügy is; és a keresztény ember állásfoglalása a béke mellett szükségszerűleg keresztény állásfoglalás is. Hogyan? Miért? És mi történt, mi történik legújabbban ezen a téren a keresztény gondolkodásban, ami a keresztény cselekvés alapja és igazolása? Ebből a ma már könyvtárnyi anyagból az alapvető legfőbb egyházi állásfoglalásokon kívül eddig meglehetősen kevés jutott el hozzánk. Számunk célja: ebből az anyagból, ebből a gondolkodásból, többek között a béke teológiájának gazdag terméséből közvetíteni egyet-mást olvasóinknak, s ezzel esetleg ösztönzést nyújtani arra, hogy hasonló kutatások nálunk is erőteljesebben meginduljanak, s az irányt mutató pápai megnyilatkozások szellemében, kellően tudományos szinten a magyar katolikus gondolkodás is hozzáadja a maga eredményeit a világbéke utópiából immár elérhető valósággá érő elméletéhez és gyakorlatához.

CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR

BEVEZETÉS A BÉKE TEOLÓGIÁJÁBA

A BÉKE-GONDOLAT A SZENTÍRÁSBAN. Mint minden teológiai ág, a „béke teológiája” is a kinyilatkoztatás talajára épül. Alapos összefoglalást találunk a szentírási béke-fogalom fejlődéséről *Julio Terán-Dutari* tollából a Karl Rahner szerkesztésében megjelent kislexikonban („Friede”, Herders Theologisches Taschenlexikon, Freiburg, 1972. 332. skk.). A béke-gondolat biblikus alapvetésében az ő megállapításaira támaszkodunk.

Az Öszövétségben — írja Terán-Dutari — a fogalom minden jelentésváltozatának az a tapasztalat szolgál alapul, melyet a „jól-létben”, a jó egészségben élünk meg. Ezt az élményt viszi át a szentírás a dolgok, a tárgyak, az egyes léthelyzetek „békéjére”, tehát helyes rendjére. Ha kifejezetten az emberre alkalmazza, a szónak határozott antropológiai jelentést ad: az emberi életben elért teljességet és ered-

ménnyességet, a teljes emberséget fejezi ki vele. Ez a „békesség” az Ószövetségben mindig anyagi-evilági ízű, társadalmi dimenziója jól érezhető. Csak lassan, nehezen alakul ki a „lelki békének”, mint belső állapotnak értékelése.

Az a mély érték, amit a béke képvisel az ószövetségi kultúrkörben, kezdettől fogva vallásos tartalmú s mint olyan, az üdvözlő és áldóformulákba, valamint az imádságokba is belekerül. A korai kultikus kifejezés, „Jáhve békesség” szentesíti ezt a vallásos jelleget. Az ószövetségi kinyilatkoztatás két eszmeáramlata ad új szintet a béke alapfogalmához: a próféták és Izrael bölcsei. A királyokkal és ideológusaikkal, a hamis prófétákkal, akik — politikájuknak megfelelően — már elért békéről beszéltek és gyakorlatilag önüdvözítést hirdettek, a nép karizmatikus vezetői, a próféták szálltak szembe. Látásmódjuk egyszerre politikai és eszkatológiai. A béke, igazságosság, a megváltás, a vétkektől való megtisztulás igehirdetésük láncszemei. Így készítik fel a népet a békeüzenet új tartalmára: az üdvösség kizárólag Isten szuverén intézkedéséből származhat: „Én vagyok Jáhve, aki békét teremtem és bajba sodor” (Iz 45,7). Ez az akarat tevékeny engedelmességet vár: „Bárcsak figyeltél volna parancsolataimra! Olyan volna békességed, mint a folyóvíz, és igazságod, mint a tenger habjai” (Iz 48,18). (A gondolatritmus is igazolja, hogy béke és igazság hasonértelműek.)

Az üdvösség-jövendölések csúcspontja Ezekiel prófétánál az örök *békeszövetség* meghirdetése, amelynek megvalósulása azonban attól függ, mennyire hű a nép a jelenben (34,25-30; 37,26 skk.). Ez a teljes béke úgy jelenik meg, mint Jáhve végleges elhatározása s mint a végidő nagy várakozásának tárgya. Ez a béke-evangelium (Ná 2,1; Iz 52,7) meghirdeti az egyetemes megbékélést: a természettel, a népek között, Izrael és Jáhve között (Iz 11,1-9; 32,15-20; Oz 2,20-25; Ám 9,13 skk.), megígéri a „vég nélküli békét”, melyet az a „békesség-fejedelem” hoz el (Iz 9,5 sk, Zak 8,16), aki maga a béke (az üdvösség) (vö.: Mik 5,4). Engesztelőáldozatát is így fejezi ki a próféta: „rajta van békességünknek büntetése” (Iz 53,5). Az eszkatologikus jellegnek megfelelően ez az üdvösséghezó béke egyszerre Isten műve és az embernek Istentől kapott cselekedete.

A prófétáknál tehát a béke középponti *üdvösségtörténeti fogalom*, kollektív-eszkatológiai cél-eszme. Egészen más csengést kap a szó az ószövetségi bölcsesség-teológiában. A Bölcsesség Könyve hosszú reflexiók végén (3,1 skk., vö.: Dán 12,12; 2 Mak 7) fejti ki azt a meggyőződést, hogy az igazak lelkei ennek az életnek minden sanyarúsága után békében élnek. Ez a felfogás már ögörög befolyást mutat, leszűkíti az izraelita békefogalmat (egyetemes béke) az *egyes ember* dimenziójára.

Az Ószövetség jövőre feszülő békevárása — folytatja Terán-Dutari elemzését — az *Újszövetségben* teljesedik ki. Ha a béke már addig is minden dolognak Istentől eltervezett helyes állapota volt, most mutatkozik meg, miben is áll ez az összhang. A Messiás születésének hírüladása hozza meg: „béke (jött) a földre” (Lk 2,14). Ezt az égben előkészített és Jézus személyében jelenlévő békét a nép üjjongva köszönti (19,38), Jeruzsálem nagyjainak szeme elől azonban rejtve marad (19,42). Ez a béke minden elképzelést szétrobbant, melyet a lusta megelégedettségéről és tespedt nyugalomról szó az ember („nem azért jöttem, hogy békét hozzak...”, 12,51). A jánosi hagyomány is ezt tekinti Jézus végrendeletének (Jn 14,27; 16,33). Magának Jézusnak bátorító, megbocsátó, gyógyító szava ajándékozza meg vele a hívőket (Lk 7,50; 8,48; 24,36), ez/ adják tovább hatékonyan az apostolok (10,5 skk.).

Az apostoli levelek az újszövetségi békeüzenet tartalmát mélyítik el, főként Szent Pál, aki a próféták béke-értelmezését veszi elő és úgy foglalja össze teológiai-lag, mint a háromszemélyű Istennek önközlését, kinyilatkoztatását az üdvösség megvalósításában:

a) „*Krisztus által*”: Szent Pál szerint az üdvösség csak mint megbékélés jöhet létre. Krisztus saját testében ölte meg — a kereszt által — az ellenkezést Isten és ember között, és ezzel együtt ember és ember között is. Ő teremtetett békét és ő maga a mi békénk, amennyiben a közeliakat (a választott népet) és a távoliakat (a „pogányokat”) új néppé, egyetlen testté kapcsolta össze (Ef 2,14-17; Kol 1,20; vö.: Iz 57,19).

b) „*A Szentlélek által*”: A béke a keresztényekben a Szentlélek gyümölcse (Gal 5,22, vö.: Jn 20,19-23), adománya (Róm 8,6). A béke az a kötelék, mely megóvjaa a Lélek egységét a közösségben (Ef 4,3), és éppen mert „béke a Szentlélekben”, hozzátartozik Isten országá teljességéhez (Róm 14,17).

c) „Az Atyától való”: Az üdvtörténet egészének kiindulópontja úgy nyilatkoztatja ki magát, mint aki „a békesség Istene”. Szent Pál legtöbb levelének záradéka utal erre az origóra. A béke tehát, mint a háromszemélyű Isten üdvösséghezó tevékenységébe való bekapcsolódás, a keresztény hivatás célja. Az Újszövetség „ős-igéi” közé — igazság, hit, élet, szeretet, kegyelem — joggal sorolható. „Teandrikus”, istenien-emberi, mint amazok: az apostol szerint a béke olyan megbékélés Istennel, mely Istentől származik (Ef 2,14-17; Róm 5,1), de kihat az emberek közti viszonyra is, feltételezi az erkölcsi erőfeszítést, az egyetértésre való pozitív törekvést (Róm 14,19; 1 Kor 14,33; 2 Tím 2,22; Jak 3,28; 1 Pét 3,11), úgyhogy a testvérszeretet lényeges összetevője lesz, amint azt már Jézus boldogság-ígéréte is hangsúlyozta (Mt 5,9).

Ezen a ponton nyílik rá szemünk a világtörténelemre, melynek távlatait a Jelenések Könyve tárja fel. Akik veszedelembé sodorják az emberiséget, „elveszik a földről a békét” (6,4). Az ember bűne Isten ítéletét vonja magára. A béke a végidő klasszikus jele lesz: minden nép összegyűl az örök városban, ahol Isten — és a Bárány — jelenléte a kiteljesedett üdvösséget valóban létrehozza.

A HÁBORÚ MEGITÉLÉSE A HAGYOMÁNYBAN. Ha a háború és béke problémáját a kinyilatkoztatás utáni korban, a szentatyák és egyháztanítók korában vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, egyre inkább eltűnnek a biblikus tartalmú fogalmak; konkrét, történelmi kérdések várnak megoldásra.

Heinz Eduard Tödt így mutatja be a „háború-etika” fejlődését (Theologie und Völkerrecht, Internationales Dialog-Zeitschrift, 1971. 4. sz. 325. skk.). Az első keresztények Krisztus közeli érkezését várták (paruzia). Csak amikor rájöttek, hogy nem várható azonnal, akkor dolgoztak ki elveket az „idélent” való berendezkedésre, az Őszövetség és a római jog alapján. Szent Agoston már tárgyal a „jogos háborúról”. Szerinte az a döntő, hogy a recta intentio, a helyes szándék, a jogalap meglegyen. Az eszkatológiát elvlasztja a világtörténelemtől és szembe is állítja azzal (civitas Dei et diaboli). Kategorikusan állítja, békét nem találhatunk földi célokban, csak az örök nyugalomban. Lényeges eltérés tanításában a középkorral szemben, hogy nem tartja az egyházat Isten országa megvalósulásának, csak a felelősséget hangsúlyozza, melyet az egyház az Országért hordoz.

A középkorban fokozatosan fedi egymást a „civitas Dei” és a keresztény császárság-királyság eszméje. A béke biztosítása itt már a császári hatalmat biztosítja — akár háború révén is. Az így kialakuló háború-jogot Gratianus formulázza meg 1240—50-ben, és ezt viszi át Aquinói Szent Tamás (1225—70) is a Summába. A „bellum iustum”, az igazságos háború csak mint kivétel lehetséges, csak a törvényes felsőbbtség vezetheti — sorakoznak a moralista elvei —, jogos alapjának kell lennie (iusta causa), mely másképp nem juthat érvényre, csak háborús úton, célja az, hogy a békét helyreállítsa (recta intentio), a háborút viselő csak így nem szegi meg a szeretet parancsát. Az Aquinói hivatkozik Agostonra, de az égi és evilági kettőssége mást jelent nála. Augustinusnál a háború mint a földi rendezetlenség része szerepel. Szent Tamás — a természetfölötti és a természet hierarchikus rendje alapján — keresztény területen belül is könnyedén igazolja a háború jogosságát. Gondolata lényegében már a vallásháborúk alapvetése s igen-igen távol van az evangéliumtól.

Franciscus de Victoria képezi tovább a tamási koncepciót (1526, Salamanca egyetemén). A spanyol konkvistádorok gyarmatosító gyakorlatát igazolja, azon az alapon, hogy az egyes népek alá vannak vetve a földkerekség egészének, melyet viszont a keresztény hódítók képviselnek a barbár földön. (Mint Tödt megjegyzi, negatív következtetést nem tekintve, ez a felfogás a nemzetközi jog egyik első megfogalmazása.)

Ehhez a történelmi visszapillantáshoz az is hozzátartozik, hogy az újkorban ezek az eszmék burjánzottak tovább. Mint Paulus Engelhardt megjegyzi (Bedingungen des „gerechten Krieges” — Modelle des Friedens, Wort und Antwort. 1972/5. 129. o.), egyenes az út a napóleoni „nemzeti felszabadító háború” vérengzésbe való átcsapásától a XX. század II. világháborújáig. Megdöbbentő, hogy a náciizmus totális háborúja is a „védőháború” álarcában indult útnak, egy elképzelte, hazug jog nevében. Még szomorúbb, hogy egyes államok még ma is a „keresztény világ” védőjének kiáltják ki magukat, ezzel jogot tartanak valamiféle „igazságos” háborúra — és ez a második világháború utáni fegyverkezési hajsza kiindulópontja.

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ MAI PROBLEMATIKÁJA. A hagyomány áttekintése arra látszik utalni, hogy lehetséges keresztény szempontból is igazságos háború. Tény, hogy az 50-es években — már jóval az első atombombák után — XII. Pius pápa még feltételez igazságos ABC-háborúkat is (atom-, biológiai- és vegyszeres háborúk), megadott feltételek között. Egyre több teológus veti azonban bonckés alá a hagyomány elveit. Érdeemes bemutatnunk két álláspontot az igazságos háború (jus ad bellum) keresztény megítéléséről.

Az egyik álláspontot René Coste képviseli, a már jelzett Rahner-lexikonban (IV. 256 skk.). Szerinte két ellentétes nézőpont alakult ki: a háború igazolása, mint a népek közti politika eszköze és a gyökeres pacifizmus. Mindazok, akik — elméletileg vagy gyakorlatban — elfogadják a „cél szentesíti az eszközt”-elvet, elismerik, hogy a háború „a más eszközökkel kezdett politika folytatása” (Clausewitz). Ezzel szemben a radikális pacifista elvet minden háborút, még a jogos védőháborút is, mert azt vallja, semmiképp sem onthatja egyik ember a másik véréit, az erőszak ellen csak az erőszaknélküliség eszközével szabad élnünk, az evangélium alapján.

A *katolikus hagyomány tanítása* — írja Coste — nem teszi magáévá egyik nézőpontot sem. A konkrét történelem elemzése alapján vétkes tévedésnek minősíthető az a tétel, hogy a háború a reálpolitika eszköze lehetne. Minden ember érdeke azt kívánja, a testvériség alapján, hogy a konfliktusok értelmes és békés eszközökkel oldódjanak meg. Az az erkölcsi norma, hogy békésen kell elintézni a nemzetközi összetűzéseket, fennáll az államok között is. Az egyházi tanítás tehát igenis megköveteli az egész emberiség erőfeszítését a béke ügyéért. Ennek ellenére — állapítja meg Coste — az egyház magatartása mégsem azonos a minden áron való pacifizmussal, mert az végül is félreismeri az embert, az emberi valóságot, nem figyel annak büntől tépett konkrétságára. Államférfiak tudatos gonoszságával, az erőszak fékevesztett tombolásával, a jogtiprással csak erőszak árán lehet szembeszállni; éppen az igazságosság követeli meg az ellenállási jogot minden megsértéssel szemben.

A háború azonban csak úgy jöhet szóba, mint szükségeszköz, oly végső helyzetben, mely már másképp nem oldható fel, s csak akkor, ha ezzel elhárítható az országra (vagy az emberiségre) leselkedő nagyobb csapás. Lényegében a szuverén területen mentő védőháború leírása ez. Minden olyan háború — folytatja Coste —, melyben nincsenek meg ezek a feltételek, az emberiség elleni véték.

Más elbírálás illeti — Coste szerint — a világméretű háborúkat. A legitim háború lehetősége egy-egy országon belül (faji megkülönböztetés, szociális igazságtalanság, elnyomás megszüntetésére, vagyis forradalmi úton), államok között (a jogtalan támadás elhárítására) igazolható. Nemzetközi összecsapásoknál azonban mindennél jobban előtérbe kerül az arányosság, proporcionalitás törvénye, tehát az, hogy az emberekre szakadó baj nem lehet nagyobb annál, mint amit ezzel el akarnak háritani. Aligha található „jogalap” világméretű atomháború igazolására, mely emberek százmillióit követeli áldozatul, mely a földet káosszá változtatná és az emberi nem jövőjét mindenestől veszélyeztetné. A reális politikához tehát hozzátartozik az atomfegyverek és más tömegirtó eszközök fokozatos eltörlése a föld színéről, egyáltalán, a békeharc. E téren senki sem feledheti Gandhi, Martin-Luther King és mások szellemi ellenállását; a leghatékonyabb erő a háborúkkal szemben mégiscsak a szolidárisan gondolkodó és cselekvő tömegek világméretű összefogása lehet — fejezi be értékelését René Coste.

Még élesebben ítél *Paulus Engelhardt* már jelzett művében. Az „igazságos háború” szerinte a késő-római birodalom politikai feltételei, a feudális középkor és a gyarmatosító kor öröksége volt az egyházban, abból lett az időtlen kazuisztika fegyvertárának része. Épp az lett azonban kérdésessé korunkban, alkalmazhatók-e az egészen más szituációban született elvek a mai haditechnika mellett — és a mai emberkép mellett.

Nem csodálhatjuk, mondja Engelhardt, hogy egyre több hang követelte a teológiai hagyomány megváltoztatását, előbb laikusok, majd szakemberek köréből is. Ezeknek az óhajoknak adott hangot XXIII. János pápa, amikor 1963-as békeenciklikájában (*Pacem in terris*) egyszerűen túllépte a kazuiszták „feltételeinek” csúrs-csavarását és kimondta, hogy értelmellen (alienum a ratione) az atomkorban arról beszélni, hogy a megsértett jogokat háborúval állítsák helyre, hiszen egy atomháborúban teljesen mindegy, ki a védekező, ki a támadó, a rombolás mind-

kettőre kihat. A János pápával elkezdődő folyamatot tetőzte be a II. vatikáni zsinat, amikor szolidárisnak jelentette ki magát a „népek békeakaratóival”. Túlhaladta a természetjogi tárgyalásmódot és az Isten- és emberszeretet szentírási parancsát állította oda az „egymástól mindinkább elszakadó emberek” és az „egyre egységesebbé váló világ” elé. Szeretet és igazságosság a „társadalmi és nemzetközi béke” (a pozitív béke) jegyei, nem a háború hiánya (negatív béke).

A zsinat valóságérzetére jellemző, hogy beszél a védőháborúra való jogról s a katonai szolgálatot mint a népek szabadságának és biztonságának szolgálatát írja le. Igaz, Engelhardt szerint ez kompromisszum, de mint Coste álláspontjának bemutatásában láttuk, utópiának tűnik az efféle háttér feladása a nemzetek számára.

De osztjuk Engelhardt nézetét: a béke-enciklika, Az egyház a mai világban című konstitúció (főleg 79-83, 90. fejezete) vagy a *Populorum progressio*, az *Octogesima adveniens*, VI. Páltól — az „idők jelei”; azt jelzik, hogy új teológiai értékelés születik. Az egyház saját erejéből jut el a háborúk szentesítésétől és a téves tekiismereti kibúvó keresésétől a „komplementaritásig”, amelyben a hívók tömege kiegészíti a béke mások által is vállalt szolgálatát. Így érkezik el egyházunk az elméleti békeutalásba való bekapcsolódáson keresztül a politikai feladatok köréig, békeszolgálatot fejleszt ki a társadalmi és nemzetközi konfliktus-zónákban is.

A békeszolgálat főmotívuma — írja Engelhardt — az *emberi élet védelme*. Ez a legfőbb maxima, melynek ellentmondanak a tömegpusztító jelenségek (balcsetek, éhhalál, háborús gyilkosságok). Mennyire ellentmondásos ezek színe előtt a hagyományos morális tanítása, hogy védeni kell a meg nem született élet jogait, de a háború megengedhető! Az evangélium politika nélkülivé tétele és világonkívüli értelmezése volt ennek az ellentmondásnak oka. De hogy hogyan oldható meg az élethez való jog védelme és a társadalmi feltételek kifejlesztése törés nélkül, ez még kérdéses. A fiatalok körében egyre nő azok száma. — írja Engelhardt —, akik összekötik a háború elvetését a forradalmi erőszak eszméjével. Ez a kettősség nem is olyan ellentmondásos, mint egyesek gondolják. Jogát abból az ellentétből veszi, hogy a hagyományos háború az uralkodó állapotúak harca, a forradalom az elnyomottak harca az életjogok megvédéséért. Az igazságos háború kritériumait tehát ez az elmélet az igazságos forradalomra viszi át. Kérdés azonban — mondja Engelhardt —, hogy az egészen más feltételek közt született elv átvihető-e. Az egyedüli keresztény megoldás szerint az erőszaknélküli cselekvés. Ez felel meg az evangéliumnak, mint felszabadulástörténetnek. Az erőszaknélküli védekezés a támadóval szemben és az erőszakmentes struktúra-változtatás ennek az akciónak feltétele. Így lesz a föld valóban azoké, akik békeségen dolgoznak (Mt 5,9).

Nem kétséges, hogy Paulus Engelhardt álláspontja evangéliumhű, éppen a morális szóhegyezés közben elvesztett igazságokat fedezi fel. Az igazi probléma azonban az, hogyan alakítható ki olyan légkör a világban, melyben már senkinek nincs szüksége erőszakra.

A BÉKE MINT JOGI PROBLÉMA. Heinz Edward Tödt már idézett tanulmányában a hagyomány áttekintése után azt keresi, hogyan lehet mai feltételek közt tovább folytatni a teológia és a jogi elvek közt valaha elkezdődött párbeszédet, hogyan lehet a világbéke a „teológia és a jog közötti párbeszéd horizontja”. A kereszténységnek mindig bele kell állnia abba a korba — írja —, amelyben él. Minden bezárkózás, partikularizmus ellentmond annak az egyetemes küldetésnek, amelyre az evangélium hívja. Ilyen elzárkózás lenne az, ha ma megpróbálnánk helyreállítani a régi természetjogi szemléletet — annak keresztény variánsát — és annak alapján keresnénk megoldást problémáinkra. Gyökere ugyanis a görög-római metafizikába nyúlik vissza. Miután ez ma természettudományosan, sőt filozófiaiilag is tarthatatlan, nem lehet ráépíteni a jog struktúráját. Viszont az emberiségnek mai és holnapi helyzetében is szüksége van olyan alapelvekre, amelyek — hacsak megközelítőleg is — a klasszikus jogi rendszerekhez hasonlóan általános érvényűek és túllépik az utolsó évtizedek tisztán pozitivistá-utilitarista jogi szemléletét.

Annál is inkább szükséges ilyen világot átfogó, egységes nemzetközi jogrend, mert a szuperhatalmak ma jutottak el akkora és annyi tömegpusztító fegyver birtokába — mind védelmi, mind támadó berendezésekben —, hogy azok az emberi nem teljes megsemmisítését eredményezhetik. Irányításuk tehát nem maradhat az egyes osztályok belügye.

A másik kritikus tényező, amely megszabja az emberiség mai sorsát s egyetemes rendezést követel, az a viszony, amely a természethez fűzi az emberiséget. A

földi energiaforrások végesek, a civilizáció melléktermékei, a szennyeződések oly mértékben hatnak ki a tengerekre, tavakra, hogy azokban visszafordíthatatlan folyamatot indítanak el. Ha a következő nemzedék tovább akar élni, nem térhet ki az elől a feladat elől, hogy az egész földet átfogó intézkedésekkel gondoskodjék a bioszféra védelméről. Mindezek a problémák már meghaladják az egyes országok hatáskörét. Ha a víz- vagy légszennyeződésekre gondolunk, de még inkább, ha a felelőtlen mélytengeri atomrobbantásokra, beláthatjuk, hogy ezek megregulázása nemzetközi összefogást igényel. A világbéke — mint az egész földkerekséget átfogó életelv — szubjektuma, hordozója tehát csak a világtársadalom lehet, az egész emberiség, a nemzetközi szervezetek összessége. Eppen ezért elképzelhetetlen a jövő a különböző gazdasági-társadalmi rendszerek sokoldalú kapcsolatai, békés egymás mellett élése nélkül.

A világ mai helyzetének elemzésében, sőt az etikai-jogi elvek keresésében is jelentős szerepet tölthet be a keresztény hit — folytatja Tódt. A nemzetközi jog kifejlődésében (mint láttuk) jelentős része volt a teológiának is. A mai kereszténységnek is — annál inkább, mert ökumenikus-dialogikus korba lép át — meg kell keresnie a lehetőséget a mai életfeltételek — egyetlen szóval: a béke — megteremtésének elősegítésére. Ez a felelősség éppen abból a nagykorúságból következik, amelyre az evangélium szólítja a hívőt. A teológiának mindaddig dialógusban kell állnia más jogi és erkölcsi elvek hirdetőivel — vonja le Tódt végkövetkeztetését —, míg a béke meg nem valósul.

A BÉKE-TEOLÓGIA HELYE. Mindenekelőtt a béke-teológia helyét kell tisztán látnunk, nem is annyira más diszciplínák, mint a másfajta gondolkodási rendszerek körén belül. Mint *Terán-Dutari* írja jelzett összefoglalásában: a béke valóságos értelmezése a biblikus kor után egészen új összefüggésekben fogalmazódott meg. Különösen szembetűnő ez az emberiség jelen helyzetében. A szentírásban a vallásos megközelítés kizárólagos. A béke ugyan ma is alapérték (mint Tódt elemzéséből is láttuk), de szekularizált, „kereszténység-utáni” tartalmat kapott a legújabb kor etikai rendszerében.

Ez az „autonóm” békefogalom azonban — világméreteken nézve — maga is beágyazódik a kor pluralizmusába: a legkülönbözőbb világnézetek, politikai, kulturális és szociális tényezők a maguk ideológiája szerint értelmezik, közelítik meg. Ezekben belül a vallás, az egyházak békeelmélete és békemunkája immár csak *egy* a sokféle lehetséges elem közül, viszont azoknak a hívő tömegeknek — felfogásuknak, békevágyuknak — jogos és hű kifejezője, akik más-más társadalmi rendszereken belül, de a krisztusi üzenet szerint igyekeznek élni. A béke teológiájának tehát az a feladata, hogy az emberiség nagy nyilvánossága előtt konkretizálja a szentírási béke-üzenetet.

Terán-Dutari ezeket a mozzanatokat tartja jellemzőknek. Felfokozza a békére való törekvést az átélt háborúk borzalma, de az is, hogy az emberiséget megsemmisülés fenyegeti, tehát mindenkit érintő, reális probléma, éppen ezért nem lehet többé tisztán belső ügynek tekinteni (lelki nyugalom). Ha az egykori megközelítés szerint a béke az embert körülvevő dolgok helyes rendje, annál világosabban látható ma, hogy ez a rend nem kész adottság, hanem megvalósításra vár és többé nem tudja egy ember biztosítani a maga számára, hanem minden jó törekvés együttes erőfeszítése teremtheti csak meg. Így a béke horizontja világszéles.

Eppen itt kapja meg illő helyét a hívő béke-gondolat is. Az emberiség együttes munkájában sajátos szint képvisel az egyházak — egyháziak és világiak — békekutatása és cselekvése. De hát hogyan is fogalmazhatnánk meg a béke *teológiai* problematikáját? Egyáltalán, lehetséges-e ilyen megközelítési mód?

TEOLÓGIAI TÖRTÉNELEM-KRITIKA. A háború minden szépségnek, jónak elmentéje, a negatívum az ember számára. Amint azonban *Alois Weidert* írja (*Konflikt und Wersöhnung*, IDZ, 1973/3. 220. skk.) a negatívum hagyományos teológiai fogalma megalapozatlannak tűnik. Nincs jogunk arra, hogy a rossz és a gonosz sokféle formáját elhallgassuk és „nem-funkcionáló” elemekként kiiktassuk. A rossz „megmagyarázása”, a „vétkes nélküli erkölcs” (A. Hasnard) az élet meghamisítása. A háború és az igazságtalanság minden lélektani, szociológiai, teológiai vagy akár konfliktuselméleti magyarázata a jogtalan uralmi szerkezetek törvényesítése, azt segíti elő, hogy az elnyomás, a jogtiprás, az erőszak fokozódjék a világon. Átélni és elszenvetni a rosszat annyi, mint az alany azonosulása a romboló struktúrával.

Az igazi megoldás a felelősség és a cselekvés latbavetése. Ha számos nem keresztény rendszer a rosszat, mint az igazi szabadság elvesztését írja le, a keresztény tudatnak azt is hozzá kell tennie, hogy bűnös, hogy felelős. Ez azt is jelenti, nem lehetünk apolitikusak, mert csak akkor jutunk el a szabadság lehetőségéig, ha nem absztraktnak, a világon kívülről nézzük az egyes létezőket és egyes szörnyűségeket, hanem társadalmi összefüggésben.

Ha tehát azt kutatjuk, hogy a világ békétlenségének mi az oka, és azt teológiaiilag szeretnénk kifejezni, igenis elő kell vennünk a szentírási bűnfogalmat a maga *konkrétságával* és felelősséget követelő erejével. Annál is inkább, mert a hagyományos morális világlátása metafizikus és történelmietlen maradt, távol állt minden konkrétumtól, nem tekintette a kollektívákat, amelyekben élünk. Akkor lesz helyes — és szentírási — állásfoglalásunk a háborúval és minden „negatívum”-mal szemben, ha kritikát gyakorlunk, valóságos ellentmondások fölött. A teológia kritikai szerepe szoros hasonlóságot mutat, érintkezik a marxista társadalomkritikával, írja Weidert. A békekutatásban folyó konfliktuselméleti viták, a háború okainak elemzése hasonló a teremtéstörténet „etiológiai” kutatásához: értelmes magyarázatot keresnek arra, miért szenved a társadalmiasult emberiség, egyaránt üdvösségnélkülinek (elidegenedettnek) találják az emberiség helyzetét s a felelős emberre vezetik vissza a romboló struktúrák kialakulását.

A társadalomkritika sok új szempontot is ad a rossz teológiai kritikájához. Nem egyszerűen az emberi természetben, hanem a társadalomfejlődésben gyökereznek a rossz gyökerei. A békétlenségnek, üdvétlenségnek tehát történelmi, politikai okai vannak, és ezeket a teológia sem tagadhatja el. Ez a megállapítás fokozottan érvényes a háborúk kirobbanására. Önámítás lenne azt mondani, hogy a háború egyes emberek gonoszsága miatt tör ki. Történelmi, gazdasági okai vannak, így csak a gazdasági alapok gyökeres megváltoztatásával, a társadalmi viszonyok módosításával, nemzetközi összefogással lehet ellene küzdeni.

A vallásos cselekvés a forradalmi-társadalmi küzdelemnek ezen a körén látszólag egészen kívül esik, hiszen a keresztény praxis a bűnnel, a gonoszsággal szemben a metanoja, a megtérés, mely ugyan magába foglalja a múltból a jövőbe fordulást, de úgy, hogy a régi adottságai között valósul meg. Maga a bűn pedig mint Isten előtti véték tudatosul a keresztény emberben, akár az Istennel való társas viszonyon, akár a Krisztussal létrejött szövetségen, akár az Isten országához való viszonyon méri is le helyzetét. Nem feledhetjük azonban, hogy az újszövetségi béke-kérügmában Jézus cselekvése éppen a konkrét béke nélküli állapoton belül megvalósuló sajátos cselekvés. A metanojából tehát „politikai” tett nő ki. Ha ennyire igaz, hogy a gazdasági és társadalmi ellentmondások között az ember megmentésére csak politikai cselekvés vezet, akkor éppen ez a politika jelent jövőt az emberiség számára: a szenvedők, a reménytelenek számára, tehát bibliai értelemben is a béke-üzenet valóra váltása.

S ha ebből az irányból, a cselekvés irányából nézzük a kérdést, mondhatjuk, hogy az Isten előtti felelősség tudata ebben a helytállásban nemhogy teherként lenne, de lendítő erő lehet. Hiszen arra készíttet, hogy ne eltárgyasultan nézzük a kort (profitban, folyamatokban), mert az evangélium személyhez szóló, bensőséges szelleméhez híven hathatósabb, családiasabb motívumokat adhat ehhez.

AZ ÖRÖK BÉKE „JELÉNJE. Itt lehet és kell érintenünk a biblikus béke-üzenet helyes értékelésének kérdését. A szentírás vallásos-eszkatológiai kategóriaként írja le a békét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ennek nincs evilági, mához szóló mondanivalója. Mint Weidert írja, a legújabb korban döbbenünk rá, hogy a béke, a megbékélés az eszkatológia analógja: jelenlévő és jövőbeli, már megvalósult és megvalósításra váró. A megbékélés e két oldalát mindig szem előtt kell tartanunk. Amint az örök élet lelkivé ködösítése a feltámadás-hit elspiritualizálása volt a teológia idealista beállítottságú megfogalmazásában, ugyanúgy hiba lenne a békét lelki ügyvé, az egyedi erkölcsi feddhetetlenség kérdésévé szűkíteni. Az egyháznak mint egésznek kell az egyes helyi adottságoknak megfelelően a nap nap után adódó feladatokból is részt vállalnia. Arra a kérdésre, hogy a teológiának milyen érdeke fűződik a béke kutatásához és elősegítéséhez, Weidert szerint csak egyetlen választ lehet adni. Ha a teológia a hitet a mai feltételek között akarja képviselni és az Isten-kérdést a kor technológiai, politikai körülményei között éli át, akkor legelőbb problémája, a béke kérdése Isten és az emberiség közti központi közvetítő eszköz lesz. De nemcsak az eszkatológia foglalja magában az evi-

lági elkötelezettséget. Fordítva is igaz. Weidert szerint a történelmi-társadalmi fejlődés és a béke-munka is feltételezi a történelem végcélját, tehát az eszkatológiát. A jelenben való helytállás a jövőt is építi, hiszen a kritika feltételezi a helyes állapotot, a békétlenség elleni küzdelem a teljes összhangot.

Itt értjük meg a megváltás-hit és a társadalomkritika igazi viszonyát. A keresztény ember felelőssége nem egyszerűen a történelem egésze előtti felelősség. Az „egész” Istene ugyanis az egyeseké is. A biblikus-keresztény hagyományban a bűn a szabad személyiség vétké marad és csak neki, a szabad egyének adható elégtétel és megbékélés. Az evilági békén való munkálkodás ezért a keresztény számára egyúttal az Istennel való megbékélés megvalósítása is.

BÉKE- ÉS KONFLIKTUSKUTATÁS. Az utolsó évtizedben új tudományág született: a békekutatás (Peace research, Friedensforschung). Irányzatait így foglalja össze *Reimer Gronemeyer* (Friedliche Wandel und Übergangstrategien, IDZ, 1973/3. 236. sk.):

a) A békéhez az ipari társadalom átalakítása vezet, ennek módjait keresi a békekutatás.

b) A békekutatás a társadalmon belüli dinamizmus legjobb feltételeinek megteremtésére való törekvés.

c) A békekutatás forradalmi előrehaladást követel, mert a konfliktusok megoldása osztályharcot feltételez. A békekutatás szerepe tehát: az osztályok öntudatosítása.

d) (Weidert irányzata) Kritikus békekutatás: a pacifista elméletekkel szemben a társadalomkritikában kell keresni a konfliktusok elhárításának eszközét.

A békekutatás lehetséges nehéz pontjai Ernst-Otto Czempel és Heinz-Theo Risse szerint (Probleme und Möglichkeiten der Friedensforschung, Concilium, 1972 május): 1. A jog és igazságosság problémái nemzetközi viszonylatban. 2. A szocialista és kapitalista társadalom ellentéte; együttműködési pontok keresése, lehetőségei. 3. Szuverenitás és integráció. Békés egymás mellett élés. 4. Hírközlő eszközök rendszerei. Információbefolyás és hatása. 5. Propagandahadjárat és háborús konfliktusok. 6. Érdeellentétek az ipari államok és a fejlődő országok között. 7. Tegye-vekezés és általános leszerelés.

A szerzőpár szerint ezeket a nehézségeket nemcsak országok között, hanem sok helyütt az országon belül is meg kell oldani. Jól kidolgozott konfliktus-oldó módszerek olyan hathatós eszköztárat jelentenek, a „peaceful change”-hez, a békés változáshoz, amely erőszak nélküli továbbfejlődést tesz lehetővé. Abban látják a békekutatás célját, hogy együttműködés jöjjön létre a szembenálló erők között, ami lényegében kopernikuszi fordulathoz vezetne a nemzetek és társadalmi osztályok között is. Ez biztosítaná az emberiségnek a továbbélés lehetőségét, anélkül, hogy társadalmi fejlődésüket és felemelkedésüket fel kellene áldozniuk. A békekutatás — írják — nem magától hatékony. Hogy ne maradjon akadémikus, jelentős erőfeszítésre van szükség, világnézetre való tekintet nélkül. Ez a nyitottság, egymás felé fordulás hozhat csak eredményt.

BÉKÉRE NEVELÉS. Gronemeyer tanulmányában azt a következtetést vonja le a békekutatás-elméletekből, hogy a békére való nevelés elsődleges feladattá vált a modern társadalomban. Különösen fontos ez a felnövekvő legifjabb nemzedék szempontjából. Mint *Mark Bichel* írja (Die „Emotionalität” von Aggression, Krieg, Frieden im Konfirmandenunterricht, IDZ, 71/4. 369. skk.), az átláthatatlan irodalom ellenére kevés a konkrét megoldás. Hogyan álljanak hozzá a fiatalok saját agresszivitásukhoz? Hogy alakítsák ki tudatos állásfoglalásukat? Nem pedagógiai luxus ennek keresése.

A serdülőkoriak problémáit így foglalja össze Bichel. Identitás-nehézségeik vannak, nem alakult még ki szociális érzékük. A konfliktusokat csak történelmileg nézik. Társaik közt versenyszellemben élnek. Nincs kivel megbeszélniük problémáikat.

A családban egyes szülők büntetik, mások viszont egyenesen jutalmaznak az agressziót. Az érzelmi viszonyok meglazulnak a városban. A családon belül még hívik a hatalmi alá- és fölérendelést. Fontos lenne, hogy a szülők érzelmi nevelést adjanak, tevékenységre nyújtsanak lehetőséget, a fölös erők levezetésére. Otthon tanulhatják meg azt is a fiatalok, hogy az összhang lemondást is követel, az együttműködés szellemében.

Az egyház szerepe az lehet — a szerző szerint — az agresszió kezelésében, hogy a bűn elleni harcot értékesíti a mások ellen fordulás elleni küzdelemben is és a tevékenységnek a közösségtől elvárt megvalósítását segíti. *Aldo Capitini* a vál-lásos lelki nevelés számos eszközét — a felebarát érzelmi megértése, az előíté-letek leküzdése, ima, önfeláldozások — az agresszió elleni „technikák” közt so-rolja fel (*Die Technik des gewaltlosen Widerstandes*, Wuppertal-Barmen, 1969.).

A békére való nevelés keresztény elveit *Hartmut von Hentig* a következő „tiz-parancsolatban” foglalja össze — s ezek az igazságok a béke teológiájának érintett gondolatait is összegezik. — (Dieter Emeis idézett béke-florilegiumában, 224. skk.):

1. A békére nevelni annyi, mint érzékenységre nevelni; hogy azonnal észre-vegyük az igazságtalanság, megvetés, közömbösség okozta szenvedést, a fájdalmat és a szorongást, ami másokra és ránk zuhan, még jóval azelőtt, mielőtt erőszakra késztetne mindez.

2. Akkor nevelsz a békére, ha ellenszenvet oltasz az élő és jövőző nemzedék szívébe az erőszakkal szemben. Első helyen a fizikai erőszakkal szemben. Ne ámit-suk a gyermeket azzal, hogy elég, ha lelkiileg ellenáll, bár a fizikai erőszak utol-érte. A fizikai erőszak kétszeresen megaláz, mert nemcsak a testet töri meg, ha-nem a lelket is.

3. A békére való nevelés arra tanít meg, milyen a háború. A háború a fizikai erőszak legkollektívebb és legirgalmatlanabb formája, ami csak elképzelhető.

4. Akkor nevelsz békére, ha feltárod a béke sebeit, főleg azokat, melyeket ma még azok miatt visel, akik nem riadnak vissza a háborútól. Igen, sajnos, biz-tos vagyok benne, hogy a béke megőrzése ma még azt is jelenti, hogy el kell tűr-ni sok jogtalanságot, amit nem szüntethetnél meg, csak újabb igazságtalanság árán.

5. Így a békére nevelés kételkedésre, bizalmatlanságra nevel minden mégoly „szentnek” kikiáltott meggyőződéssel szemben, amely tehetetlennek bizonyul. Még inkább azzal szemben, amelynek hatalma van a kegyetlenségre.

6. A békére való nevelés azt is jelenti, vállald a konfliktusokat — hogy a háborút elkerülhesd.

7. Konfliktusok közt élni pedig annyi, mint vállalni a kockázatot a megbéké-lésre és a felejtésre. Talán bonyolultabb, de érthetőbb „technika” ez, mint a nyílt szembefordulás. Három dolgot kell megtanulnunk hozzá — melyek szorosan össze-függenek —: a megértést, a párbeszédet és azt, hogy tudjam meghallgatni a má-sikat. Ez a módszer alkalmazható az élet szinte minden vonatkozásában — a há-zastársak vagy a barátok közötti kapcsolattól a világpolitikáig.

8. A békére való nevelés legelső vonalon politikára való nevelés. A politika pedig cselekvésmód, szabályok, intézmények, eljárások rendszere, melyek az embe-rek egymás közti viszonyát mozgékonyan irányítják a demokrácián belül. Nem akar-juk ezzel azt mondani, hogy minden a politika körébe tartozik, de azt igen, hogy látásmódunk legyen politikus, tehát ne csak az egyéni érdek szemüvegén nézzünk, hanem a közösségén is, amelybe tartozunk.

9. Megtanítani a békét annyi, mint megtanítani a világ megváltoztatásának módját. Ezt a világmegváltást azonban önmagunkon kell kezdenünk, életünkön, ér-tékelésünkön, előítéleteinken és nem utolsósorban azzal, hogy feltesszük magunk-nak a kérdést: én hol is állok.

10. A békére való nevelés tehát annyi, mint a fejlődés elősegítésére való rá-nevelődés.

Irodalom a béke teológiájához: A szentírési béke-gondolathoz: H. H. Schmid: *Salom. Frie-den im Alten Orient und im AT* (Stuttgart, 1971). E. Brandenburger: *Frieden im NT. Grund-linien urchristlichen Friedensverständnisses*. — A béke kutatáshoz: E. Senghaas-Knobloch: *Friede durch Integration und Assoziation* (München, 1969). *Historische Beiträge zur Friedensforschung*. W. Huber kiadásában (Stuttgart, 1970). E—D. Czempiel: *Schwerpunkte und Ziele der Friedens-forschung* (Mainz, 1971); Bert V. A. Röling: *Einführung in die Wissenschaft von Krieg und Frieden*. (Neukirche: 1970). — Békére neveléshez: Karl Rahner VIII. 689-707 (*Der Friede Gottes und der Friede der Welt*); Dieter Emeis: *Zum Frieden erziehen*. München. Pfeiffer. 1968.; G. Liedke: *Frieden — Bibel — Kirche* (Stuttgart, 1972).

AGRESSZIÓ ÉS HÁBORÚ

A társadalom általános felfogását a háborúról és a békéről mindmáig döntően befolyásolják *Thomas Hobbes* eszméi. A XVII. századi vallásháborúk idején élő angol bölcselő azt kérdezte: miképpen biztosítható a béke, ha az emberiség nem hajlandó megegyezni az együttélés alapelveiben, ha különféleképpen értelmezik a Szentírást és a természetjogot. Ha nem tudnak megegyezni a közös jóban, akkor állapodjanak meg a közös rosszban, s küszöböljék ki a legnagyobbat, az erőszakos pusztulást. A XVII. század a felfedezések kora is. A gyarmatosítók, hogy kedvezőbb színben tüntessék föl hódításaikat, célzatos elbeszéléseket terjesztenek az amerikai vademberekről. Híreszteléseik megtámogatták *Hobbes* elméletét, hogy a természetes állapot „mindenki háborúja mindenki ellen”. A biztonság vágya hozza létre az államot, amely gondoskodik az egyének életének a megvédelmezéséről. Az államok között azonban folytatódik a háború, viszonyukra továbbra is jellemző: homo homini lupus.

A naturalista filozófusok az állatok világából vett modellel értelmezik az embert: *Hobbes* a farkassal, *Machiavelli* az oroszlánnal és a rókával, *Nietzsche* a szőke bestiával, *Spengler* a magányosan fészkelő ragadozó madárral. Mivel feltevéssük alapján az ember legmélyebb ösztöne a másik ember ellen forduló támadás, a háború olyan szükséglet, mint az evés, ivás és lélegzés. Az államok fegyveres küzdelme kikerülhetetlen, természeti szükségszerűség. Az élet és az ember naturalista fölfogásának eredményeképpen kialakult közmegegyeződdéssel szemben azt állítjuk, hogy a háború nem természeti jelenség, hanem a kultúra következménye, s ilyenképpen elhárítható. A tétel egy viszonylag fiatal tudomány, az etológia sikereire támaszkodik. A szó eredetileg a jellem értelmezését jelentette a taglejtés, a gesztus tanulmányozása révén. Napjainkban az állati viselkedés tudományos megfigyelését értjük ezen. A háborúra és a békére vonatkozó elfogultságok és hiedelmek eloszlátása szempontjából kivételes figyelmet érdemlő kutatások eredményeit főként *P. Overhage*, valamint *I. Eibl-Eibesfeldt* és *K. Lorenz* nyomán ismertetjük. Megkíséreljük bemutatni az állati és az emberi agresszió elfogultságait, összehasonlításuk alapján kideríteni azt, amiben az emberi viselkedés különbözik az állatitól, s ennek nyomán levonni néhány számottevő következtetést.

Az agresszió meghatározása

A Magyar Értelmező Kéziszótár agresszió „valamely állam (területi épsége és függetlensége) ellen irányuló (fegyveres) támadás”-t ért. A háború az „államok vagy társadalmi csoportok között hadseregekkel vívott fegyveres harc”. A *Ritter*-féle filozófiai szótár általánosabb meghatározása értelmében az agresszió személyek, állatok vagy tárgyak ellen forduló, testi vagy jelképes támadásban megnyilvánuló viselkedés azzal a céllal, hogy kárt okozzon. Az erőszakos, támadó magatartást, jobban mondva támadó hajlamot vagy szokást agresszivitásnak nevezik. Amint *Ph. Lersch* írja, az agresszió „a másik, saját törekvéseinket és viselkedésünket háborgató tényezőként átélt viselkedése, zavarkeltésre irányul, s egészen a pusztításig mehet el” (154. o.).

Tekintettel általános elterjedésére, a harc és a küzdelem nem mellékes vagy rendellenes jelenség az állatvilágban — állapítja meg *Overhage* (93. o.). A támadó magatartás az állati viselkedés szemmel láthatóan előnyös oldala, s csak kivételesen jár hátrányos következményekkel. Az agresszió alapvető viselkedési mód; fájdalom, félelem, düh, kihívás, a rangsorban elfoglalt hely fenyegetettsége s más külső és belső inger váltja ki, növeli vagy csökkenti. Megkülönböztető vonása, hogy tanulásal befolyásolható. A tevékenységtől a rombolásig terjedő színképében a legváltozatosabb viselkedésmódok találhatók, a tudattalan visszahatástól a pusztítás leleményesen eltervezett stratégiáig, szimbolikus jelzésektől a nyílt, brutális, leplezetlen erőszak alkalmazásáig. Bár nem vezethető vissza egyértelműen a belső elválasztású mirigyek működésére, létrejöttében nem hanyagolható el a mellékvese, az ivarmirigyek s a pajzsmirigy hormontermelése: számtalan megfigyelés bizonyítja, hogy a gerincesek aktivitása a hím szexuális hormonok telítettségi szintjétől függ. Az agresszív viselkedés anatómiai struktúrái az agy törzsfejlődésileg legősibb ré-

szében (hipotalamusz stb.) helyezkednek el. Az agytörzs, a hormonális rendszer és a viselkedés bonyolult kölcsönhatása, visszacsatoló összefüggése folytán az erőszakos, támadó magatartás intenzitása az egyén fejlődése során jelentősen módosulhat. El nem hanyagolható tényező a hőmérséklet, kivált a forróság, a táplálkozás, az időjárás (front stb.), a területi viszonyok (térszűke, népsűrűség stb.). Az agresszió anatómiai-fiziológiai alapjai nagyfokú képlékenységet és alakíthatóságot te-
szik lehetővé.

Azt írja *Eibl-Eibesfeldt* (88. o.), hogy az emberi agresszió az egész világon elterjedt, a kultúrnépek és a természeti népek támadó erőszakossága miben sem különbözik, és elvileg ugyanolyan imponáló magatartásokban mutatkozik meg: ékszer és fegyverviselésben, férfias föllépésben, az izmok és az ízületek hangsúlyozásában szalagokkal és bojtokkal, a testmagasság növelésében fejdíszekkel, tollakkal, süvegekkel, leereszkedő taglejtésben, megvető arcjátékokban és más hasonlóknak. *Lorenz* határozottan említi az agresszió pótolhatatlan föladatát az élőlények fennmaradásában: megkülönböztetett szerepe van a területfoglalásban, a szexuális kiválogatásban, a család és a közösség védelmében, s aligha képzelhető el nélküle a társasan élő állatok alá- és fölrendeltsége. „A rangsoron belül elfoglalt helyet korántsem a madár fizikai ereje határozza meg, hanem legalább ugyanolyan mértékben személyes bátorsága, energiája, mondhatnám önbizalma” (1970. 71. o.). Mivel a magasabb rangú állatok határozottan jóindulatúak az alacsony rangúakkal, ez az alapjában roppant egyszerű viselkedés rendkívül előnyös a csoport fennmaradása szempontjából. Nyomós okunk van azonban rá, hogy az emberek fajon belüli, intraspecifikus agresszióját a tudomány és a technika mai fejlettségi fokán az emberiséget módfelett fenyegető veszélynek tekintsük — írja másutt (1969. 46. o.). Mintegy *Hobbes* naturalizmusát megcáfolandó, kivételes nyomatékkaal állítja, hogy „szeretet nélkül nincs agresszió”, más szóval a barátsággnak, néhány egyed szoros összetartozásának köszönhető az individuális kapcsolatok kialakulása. *Eibl-Eibesfeldt* sem tud arra példát, hogy az állatokat csak az agresszió, helyesebben a közös kár elhárítása fűzné össze: „igaz, hogy nincs barátság agresszió nélkül, de ivadékgondozás nélkül sincs” (146. o.).

A legtöbb élőlény programozva van arra, hogy meghatározott jelzésekre sajátos támadással válaszoljon. Ennélfogva feltehető, hogy az öröklött agressziót nem szüntethetik meg nyomtalanul a társadalmi reformok, a frusztrációk elhárítása, a korlátlan engedékenység a gyermekekkel. Ha igaz van *Lorenz*nek és követőinek, hogy az agresszió valódi ösztön, akkor amúgysem lehetséges, de nem is kívánatos kiölni. A támadó hajlam ugyanolyan számottevő az egyén, mint a közösség életében. A szívós küzdő kedv, a bátor helytállás, a sikertelenségek elviselése és a támadások elszánt visszaverése nélkül aligha sikerült volna meghódítanunk a világot és biztosítanunk az emberiség fennmaradását. Ebből a szempontból igaz van *Hérakleitosz*nak: „háború mindenek atyja és mindenek királya... nem értik meg, mint van az, ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban: visszacsapó illeszkedés, mint íjé és lanté”. Amikor az ember saját fajtabelijét támadja, ugyanolyan magatartást tanúsít, mint az állat. Az emberi támadás azonban nagyon gyakran rombol, ellentétben a legtöbb állat viselkedésével. Ezeknek ugyanis általában sikerül megoldaniuk viszálvaikat anélkül, hogy megölnék egymást. Az ember az egyetlen tömeggyilkos a természetben, „az egyetlen, aki saját világában kilóg a sorból” — mondja *Tinbergen* (163—178. o.). Vajon mi az oka ennek? Semmiképpen sem az, hogy rosszabb az állatnál. Lobbanékonyágát, erőszakos impulzusait kiegyenlíti az ugyanolyan mélyről fakadó társas ösztön, a kölcsönös segítségnyújtás készsége. Amint *Eibl-Eibesfeldt* kiemeli, „nem a nevelés programozza az embert a jóra, hajlamunk folytán jók vagyunk” (15. o.). A társadalmi tisztítás (agresszió) és vonzás a magasabbrendű gerinceseknél funkcionális egységet alkot.

A majom benned

Ezt a kissé zsurnalisztikus hangzó címet adta *Overhage* páratlan szorgalommal összeállított könyvének. Egyik legtanulságosabb fejezete a főemlősök agresszivitásának a szabad vadpályán végzett megfigyeléseit gyűjti össze (100—105. o.). A fogságban tartott állatok viselkedése ugyanis térszűke s egyéb okok miatt nem mérvadó. A természetes körülmények között élő főemlősök összecsapásai, küzdelmei és harcai a legritkábban végződnek halálos kimenetelű „balesettel”, bár a gorillák,

csimpánzok, orángutánok nagyon erőteljes izomzattal és hatalmas fogazattal rendelkeznek. Csakugyan nehezen találunk példát arra, hogy az emlősök valódi, nyílt küzdelme a szabad vadpályán normális körülmények között halállal érne véget — állapítja meg *Matthews*. Ilyesmi csak túlnépesedés alkalmával fordul elő. Alig van olyan állatfaj, amelynél a fajon belüli küzdelmek komoly sérülést vagy halált okoznának — hangoztatja *Lorenz*. A kutatásokból világosan kiderült, hogy aktív harc fölöttébb szörványos a természetben, mégpedig azért, mert a csoport stabilitását — normális állapotban — a fenyegetések és gátlások biztosítják. Az alá- és fölérendeltség, az úgynevezett dominancia megváltoztatásához is elegendőek a megismételt fenyegetések — mondja *Hall*. A feketeorrú huszármajmok egyik csoportjának ötszáz óránál tovább tartó megfigyelése közben a kifejtett hímek egyetlen fenyegető támadását sem tapasztalta. Más alkalommal 627 óra alatt 49 ízben észlelt, általában nagyon rövid ideig tartó támadást, közülük 10 vezetett közelharchoz. Harapás két ízben fordult elő, a többi nyolc esetben pedig csak ütlegetés és ártalmatlan verekedés. „Valódi harcot soha nem lehetett látni.” Páviánoknál és rhesus majmoknál fenyegetések, pofonok, néhány nyom nélküli tarkóharapás tartja fenn a rendet és fegyelmet. A társas életet kedvelő páviánok a csoportok tagjaira és a különböző csoportok kapcsolataira vonatkozó megfelelő viselkedési minták kivételesen gazdag rendszerével vannak ellátva, úgyhogy az agresszió hatalmas potenciálja elenyészően ritkán fordul a faj egyedei ellen. Hogy a páviánt miképpen érte az a megtiszteltetés, hogy a görögök erdei nimfának nevezzék — a Hamadriász elnevezés ezt jelenti —, ma már aligha deríthető ki. Annyi azonban bizonyos, hogy a galléros páviánok népénél a kifejtett hímek harca csak elvétve halálos. A küzdelem legsúlyosabb következménye általában néhány felszakadt orrcimpa s egy-egy alig vérző vállseb. „A páviánok haditechnikája arra irányul, hogy megakadályozza a komolyabb sérüléseket” számol be megfigyeléseiről *Kummer*. Hasonló eredményre jut a rhesus majmokat tanulmányozó *Kofort*. A Puerto Rico közelében élő majmok jelváttással, „fenyegető tartással”, valódi harc nélkül oldják meg viszályaikat. A jelek valóságos arzenáljával rendelkeznek: szájukat bigygyeszítik, szemöldököket felhúzzák, földre lapulnak, fejüket csóválják, megközelítik, mereven nézik ellenfelüket, durván nekirontanak, áltámadással s haragos morgással tanítják meg „viselkedni”. A fenyegető tartás, az imponáló gesztus általában elegendő ahhoz, hogy a rangosabb egyed megfutamítsa, s „megalázkodó” tartásra késztesse az alacsonyabb rangút.

Az emberszabású majmok közül a csimpánzok a legharciasabbak. Megtámadják és megölik a más fajhoz tartozó majmok és kisebb állatok kölykeit, soha nem észlelték azonban, hogy ugyanezt tették volna más csimpánz csoportok kicsinyeivel. A különböző csoportok és a hozzájuk tartozó egyedek nem támadják egymást komolyan; fenyegető tartások, imponáló gesztusok biztosítják a rendet. A behódolási pózt kiváltó gesztusok, tartások és hangok egész tárházával rendelkeznek a csimpánzok is: megtapossák, fölemelik, a földön vonszolják a másikat, vagy a szőrét húzzák és karmolják. Az ordító áldozat menekülni igyekszik vagy meghódolása jelként alázatosan megcsókolja a támadót, felkínálja, prezentálja hátulsó fertályát, esetleg másként ismeri be, hogy „alulmaradt”. *Koortland* és *Kooij* arról számol be, hogy ha elegendő terük van — kivált a szavannán élők —, fegyvert is használnak: a hímek husánggal esnek neki az anyákat és a kicsinyeket támadó leopárdnak. Kitömött leopárd segítségével végzett kísérletükből az derült ki, hogy a csimpánzok nem az ellenség megsemmisítésére, nem igazi fegyverként, hanem inkább elrettentésül használják a husángokat. De bármilyen harciasak is, nem gyakori a komolyabb sérüléssel járó, vagy halálos kimenetelű párba; a tulajdon fajbelieket rendkívül bonyolult és nagyon szigorú szabályok védelmezik a vérméltó, úgynevezett „ritualizált” párviadalokon.

Az élők világában általános jelenség a ritualizált küzdelem, másként „konvencionális párviadal szigorú szabályokkal” — mondja *Matthews*. A küzdelemben alulmaradt „behódolási pózzal” csillapítja a győztes haragját a csörgőkígyóknál ugyanúgy, mint a páros- és páratlanujjúaknál, a halaknál ugyanúgy, mint a farkasoknál. Az ivadékgondozás és a szexuális élet területéről származó változatos „csillapító gesztusok” gátló szertartásként a partnerek harccal össze nem egyeztethető készségére hatnak. A jelzések csaknem teljesen elveszítik eredeti funkciójukat: a páviánok elterjedt csillapító gesztusa, vörös hátulsó felük prezentálása ilyenkor nem vált ki semmiféle szexuális ingert. Megszokott dolog, hogy az alacsonyabb rangú hím békés szándékú közeledésének a kifejezéseként megéri a magasabb

rangú ivarszervét. Amint *Overhage* ezzel kapcsolatban megemlíti, a mai élet szexualizálódásaként értelmezett tünetek tekintélyes hányada jobbára az agresszióval függ össze. A tudós jezsuita véleménye szerint „valószínűleg vonatkozik ez a mini-divatra s más hasonlókra” (153. o.). A személyes kapcsolatok nélküli, anonim társadalom feszültségei fokozzák az emberek harciasságát. A modern nő divat biológiailag előrajzolt úton, társadalmilag „barátságos”, ugyancsak anonim jelzések segítségével csillapítja az agresszivitást, kiváltképpen azért, mert a szexuálisnak mondott cselekedetek és jelzések tekintélyes hányada eredetileg nem a szexuális élet, hanem az ivadékigondozás sajátja. A női kebel fejlődéstörténeti kialakulása például aligha magyarázható meg közvetlen fiziológiai előnnyel, sokkal inkább jelző funkciójával. Az ember nemcsak individuális kötelékekre van teremtve, hanem rendelkezik a milliós anonim társadalmakat felépítő hajlamokkal is. „Mindkettőre alkalmas, bár az anonim társadalomba vivő lépés nyilvánvalóan későbbi keletű”. A mai milliós társadalmakban a férfiak lemondanak az „imponáló magatartásról”, mert ez surlódást keltene ott, ahol hiányzik a személyes barátság köteléke. „Borotváltan s az egérszürke mindennapi öltönyben könnyebb elkerülni az összeütközéseket a mai tolongásban. A nők ellenben hangsúlyozhatják bájaikat és színesen öltözködhetnek, minthogy csillogásuk a kötelékek rendszerét erősíti” (125. o.).

Amint *Lorenz* írja, a küzdelemben alulmaradó kutya és farkas „teste legsebezhetőbb pontját, nyakhajlatát védtelenül odatartja ellenségének”. Úgy látszik, mint ha a gyöngébb fél szánt-szándékkal kínálná fel azt a testrészét, ahol a harapás a halált jelentené. Csak hogy a győztes kutya vagy farkas ebben a helyzetben soha nem harap (1970. 169. o.). Más fajoknál is megfigyelhető, hogy a vesztes állat erősebb fajbelijének az agresszióját meg tudja gátolni azzal, hogy teljesen védtelenül kiszolgáltatja magát a támadásnak. „Az egyik állat a másik lovagi becsületére bízva életét! Volna mit tanulnunk ezekből nekünk, embereknek is. A magam részéről például innen merítettem egy új, s talán mélyebb értelmezését az Evangélium egyik szép, és gyakorta félreértett mondatának, amely mindaddig csak erős ellenérzést ébresztett bennem: »Aki téged jobbról arcul üt...«. Egy farkas tanított meg: dehogyis azért tartsd oda bal felőd is az arcodat, hogy ellenséged ismét megüssön, nem ám, hanem azért, hogy ne is üthessen meg egyáltalán” — mondja a kiváló természetbúvár. A farkasok esetében vitathatatlanul igaza van, az emberekben sajnálatosan nincs. „Már a másik — félelemben vagy bátortalanságban kifejeződő — gyöngeségének a megpillantása is ingerelheti a meglévő hatalmi ösztönt, és támadást provokálhat” — jegyzi meg az emberi személyiség alapos ismerője, *Ph. Lersch* (155. o.). Ha valamely állatfaj a törzsfajlás folyamán kivételesen veszélyes fegyverre tesz szert, olyanra, amellyel egyetlen csapással megölheti valamelyik fajbelijét, akkor a fegyverrel párhuzamosan ki kell fejlesztenie azt a szociális gátlást, amely a fegyver használatát megakadályozza abban az esetben, amikor az a faj fennmaradását veszélyezteti. „Csak egyetlenegy emlősfaj mellőzi ezt következetesen. Éppen ezért jelenleg valóban bizonytalan helyzetben van, annak ellenére, hogy a világ uralkodó faja” — állapítja meg *Matthews*. Nem mondhatunk le azonban a reményről, hogy az emberi viselkedés kulturális ritualizálása is alkalmas eszközzé válik az egész fajt pusztulással fenyegető fajon belüli agresszió megfékezésére — hangsúlyozza *Lorenz* (*Overhage*, 105. o.).

Az emberi agresszió

Az emberre kiváltképpen jellemző a szociális vagy csoportagresszió. Ezen az emberi csoportosulásoknak azt az általános törekvését kell értenünk, hogy kívülállókkal erőszakosabban viselkednek, mint a csoportbeliekkel. A támadó magatartást a közösséget fenyegető valódi vagy vélt veszedelem váltja ki. Az együttes védekezés vagy támadás rendkívül szilárd kapcsolatokat alakít ki valamennyi népnél, valószínűleg összekovácsolja az embereket. A ritualizált harci játék, például a labdarúgás is létrehozhat ilyen csoportokat: évenként olvashatunk a sajtóban egy-egy halálos kimenetelű tömegverekedéssel végződő labdarúgó mérkőzésről. Főként férfiak hajlamosak arra, hogy érzelmi aláfestésű agresszív csoportosulásokat alkoszanak. Példaként hivatkozhatunk a klubokra, törzsszövetkezetekre, galerikre stb. A szoros összetartozással együtt jelentkezik a gondolkodás fekete-fehér, ellenség-barát sémája, s velejárója a kettős erkölcs. A csoportjának szűk horizontjában élő ember homlokegyenest ellenkező módon viselkedik a hozzá tartozókkal és az idegennel. A csoportgondolkodás sajátosságaként a csoport tagjai nem tekintik embernek a kívülállót. Még a fejlett egyiptomi vagy görög kultúra is csak az egyip-

íomit, illetve a görögöt vette emberszámba. Ezt a jelenséget — az igazi fajhoz sokban hasonló, de valójában — álfaj-képződésnek nevezik az etológusok.

A kulturális pszeudofaj-képződés következtében megdöbbenően könnyű kiválgatni a csoportagressziót. A divat íratlan törvényeinek a megszegése (például a férfiak hosszu hajviselete) elégséges ok arra, hogy a „különc” a társadalomból kivert kutyaként érezze magát. Nem nehéz a másként élő emberben vagy csoportban valami „furcsaságot” találni, s a „kirívó” tulajdonságot gyűlöletre méltónak föltüntetni. Elegendő ürügy a más nyelvjárás, az idegen nyelv vagy akár annak tudása, a más vallás, felekezet, életkor, nép vagy rassz. Az emberiséget teljes pusztulással fenyegető csoportagresszió azonban nélkülözhetetlen erőforrás. A lelkesedés a nagy tettekért, az odaadó munka a közösségért és a rohamozó sereg harci kiáltása ugyanahhoz a — csoportagresszióknak nevezett — komplexushoz tartozik. Az ember tehát nem mondhat le életfontosságú készségéről — írja *Steiner* (162. o.). Ugyanígy vélekedik *Lorenz* „Az úgynevezett rossz. Az agresszió természetrajzához” című könyvében. A lelkesedésnek három, egymástól függetlenül változó föltétele van. Először is megkíván valamit, amit védeni kell, másodsor legyen ellenség, aki fenyegeti ezt az értéket, harmadszor szükségeltetnek a cimborák, akikkel egynek érzi magát az ember, akik hajlandók síkra szállni a veszedelemben forgó javakért. A „hátunkon szent borzongásként végigfutó” harci lelkesedés a valódi ösztön valamennyi tulajdonságával rendelkezik, ennél fogva ugyanannyira káros, mint amennyire előnyös tulajdonsága az embernek. Nem hallgathatja el azonban *Lorenz*, hogy erősen kétli a borzongás „szent” voltát, s a lelkesedés „lelki” jellegét (*Geistigkeit der Begeisterung*) az, aki egyszer is látta, milyen páratlan bátorsággal harcol a csimpánzhím családjáért (1969. 367—391. o.). Előretolja az állát, kihúzza magát, kissé fölemeli könyökét, égneek áll minden szál szőre. A gesztusok célja félreérthetetlen: igyekszik olyan nagynak mutatkozni, amilyennek csak bír. De nemcsak a csimpánz, hanem valamennyi élőlény: a szíami harcoshal, a csóka, a kutya és a farkas, akár a harci díszet öltő ember. A csimpánz szőrének a felborzolódása ugyanolyan blöff, mint a macska domborodó háta, mindegyik nagyobb-nak akar látszani, mint amekkora. A hátunkon átfutó „szent borzongás” sem más, mint a fejlődéstörténet folyamán lekopott szőrök „felborzolódása”.

Az agresszió levezetése

Szinte már közhelyszámba megy a kielégítetlen vágyakkal, másként kifejezve a frusztrációval magyarázni az agressziót. A kielégítetlenség átélése, a sikerélmény hiánya, az önkifejlődés akadályoztatása általában agresszivitást eredményez, hiszen a frusztráció elosztatásának egyik módja az akadályozó személy vagy tárgy eltávolítása közvetlen támadás útján. Mivel a teljesen egészséges emberben is bármikor kimutatható valamiféle megüszülés, csalódottság és kielégítetlenség, az úgynevezett „frusztrációs elméletnek” azért nincs tudományos értéke, mert túlon túl sokat „magyaráz” meg — figyelmeztet *Eibl-Eibesfeldt* (98. o.). A hiányérzet bizonyára növeli a harciasságot, a támadó kedvet, az úgynevezett engedékeny nevelés azonban semmiképpen sem csökkenti. Éppen a gyermek valamennyi vágyát teljesítő, a lobbanékonyosság és a harag kitöréseit meg nem fékező túlzott szülői elnézés alakít ki szélsőségesen agresszív, semmiesetre sem békés felnőtteket. Az erőszakosság kifejlődésében nagyon különböző — néha határozottan ellentétes — körülmények játszanak közre. A gyermek közeledését visszautasító rideg magatartás „függségi konfliktusokhoz és destruktív agresszióhoz” vezet — írja *Ranschburg* (27. o.). Az elkenyveztetés azonban ugyanolyan ártalmas, mint a spártai keménység. Éppen olyan helytelen teljesen megkímélni a gyermeket a rossz érzésektől, mint megvonni tőle a jólesőket. A személyiség kialakulásában nem mellőzhető a kellemes és kellemetlen érzet; összhangjuk megbomlása a fejlődés egyensúlyát borítja föl. A kudarc, csalódottság, megüszülés élményének jelentősége aligha túlozható el a fejlődés szempontjából, hiszen végeredményben kikerülhetetlen az életben — szögezi le a kiváló pszichológus, *René Spitz* (403. o.).

Overhage szerint (110—113. o.) neveléssel csak nagy erőfeszítés árán, vagy talán így sem szüntethető meg az emberek támadó kedve, harci vágya. A viselkedéstan kutatóinak feltűnt az állati konfliktusok vérméltó feloldásának legtanulmányosabb módja, a támadás irányának az *elterelése*: a kihívó és félelmetes ellenfél helyett gyakorta más, olykor élettelen tárgy a támadás célpontja. Eljárásuk emlékeztet arra, amit az emberi lélektanban szublimálásnak nevezünk. Amint *Tin-*

bergen mondja (177. o.), az elterelésnek nem az a célja, hogy kiirtsa, hanem hogy hasznosítsa az agresszivitásban rejlő kiapadhatatlan erőforrást, hogy elvegye az „élet”. A magasabb célokra irányított támadó kedv nemcsak hasznos, hanem kimondottan életfontosságú, hiszen egészen magasrendű erkölcsi teljesítményekre serkent. A hollandok teljesen egyek a tenger elleni küzdelemben. Az agresszió elterelésére különféle „szelepek” szolgálnak. Például a labdarúgó mérkőzések s a sportnak — mint a harc ritualizált formájának — valamennyi változata. A mérkőzések érzelmileg kielégítik a játékosokat, s a velük azonosuló nézők jó adag agressziótól szabadulhatnak meg. Mindenesetre hozzáfűzik az etológusok, hogy a „szelepek” kevésbé vonzóak, s a nézőket nem elégítik ki annyira, mint a játékosokat. Ugyancsak jótékony hatásúak a nemzetközi barátságok, csereutazások, tanulmányutak, és hasznos szolgálatot tesznek a nemzetközi tudományos együttműködések. Míg az anonimitás megkönnyíti, a személyes kapcsolatok megnehezítik az agresszió kitörését. *Eibi-Eibesfeldt* sokat vár az agresszió tabuizálására irányuló, világszerte terjedő törekvésektől (89. o.). *J. P. Scott* (122—124. o.) szerint feltehetően csekély azoknak a fiataloknak a száma, akik jól érzékelik magukat abban a világban, amelyben nem fenyegetné őket semmiféle veszély, mivel kiiktatták belőle az agressziót. Az a véleménye, hogy a csoportagresszió ésszerű levezetése felel meg leginkább az európai-amerikai típusú kultúrának. Nyelvünk is tanúsítja, hogy az agresszió gyökereit kiirtása kárára válnék kultúránknak. A *támad* ige elsődleges jelentése határozottan pozitív: keletkezik, fölkel, éled, s talán nem alaptalan feltevés, hogy ugyanebből a töből ered a támasztás, támaszkodás, támogatás stb. is. Az életvilágot — fizikai, erkölcsi, kulturális életünk összességét — tükröző nyelvben megmutatkozik, hogy a támadás legalább olyan hasznos, mint káros. A latin *aggredior* jelentése sem kevésbé pozitív töltésű: valakihez fordul, folyamodik, esedezik, valaminek nekifog, valamihez kezd, elkezd, vállalkozik, negatív jelentése: nekimegy, ráút, rácsap, rárohan. Bizonyára nem kelt tehát megütő közést *Lorenz*, amikor azt hangsúlyozza, hogy az agresszió az egyik legnemesebb emberi ösztön, a küzdőkédv a fejlődés motorja, bár szörnyű pusztítást visz véghez, ha kisiklik a tudatos ellenőrzés alól (1969. 391. o.).

Az agresszivitás nemcsak egyénenként, a vérmérsékletnek és a nemi különbségeknek megfelelően, hanem kultúrákként is szerfölött változó, s ebből arra következtethetünk, hogy az élettani-ösztönös viselkedés kulturálisan befolyásolható. *M. Mead* három új-guineai törzs életmódját hasonlította össze. A pápua nyelven beszélő *arapese* szegények, földművelésből és sertéstenyésztésből élnek. Férfiak és nők együtt kertészkednek, nagyon békességesek. „Veszekedés vagy nézeteltérés esetén az arapese csak nagy ritkán folyamodnak a fizikai erőszakhoz”, támadó harci mágiájuk sincs, nem válnak tartósan ellenséggé. Nincsenek becsvágó emberek, akik másokat önző érdekeiknek vetnének alá. Mindkét nem kivessi részvétele a gyermeknevelésből, mindkét nem főz, különféle kulturális szokásokkal kerülük el a hangos szóváltást. A gyermekeket nagyon szeretik, szeretetük rengeteg megnyilvánulásával halmozzák el őket. Megtiltják nekik a verekedést, nem versengő jellegű játékokra és arra tanítják őket, hogy vigyázzanak *mások* tulajdonára. Az arapese társadalom a kölcsönös segítség szerteágazó kapcsolat-rendszerén keresztül valósul meg — írja *Mead* (125—153. o.). Az arapeseek szelíd népéhez közel él a *mundugumorok* fejvadász és kannibál csoportja. Férfiak és nők egyaránt erőszakosak, ellenségeskedők, önzők. Az erős, karcsú, jól táplált asszonyok végzik a törzs munkáját, még a kókuszpalmára is ők másznak. Az anyai érzés úgyszólván kihalt belőlük, csaknem a kegyetlenségig szeretetlenek gyermekeikkel. Rövid ideig és kényszeredetten táplálják őket, durván bánnak velük: nyilvánvalóan növelik a bennük rejlő ösztönös agresszivitást. E rideg viselkedésnek egyik oka az, hogy a férj csúnyán viselkedik teherbe esett feleségével: az ellenséges világba születő fiúgyermek egyik legelkeseredettebb ellensége tulajdon apja. Különös társadalmi berendezkedésük folytán a mundugumor férfinak nincsenek örökösei, csak fiai, akikben vetélytársakat lát. Az arapesekek ellentétben a gyermekek itt a tilalmak hosszú listáját sajátítják el helyett, hogy a veszélyes helyzetek megoldására tanítanak őket. A kemény nevelés következtében szexuális viselkedésük is erőszakos, a nőké éppen úgy, mint a férfiaké. Ilyen kérdésekről úgy társalognak, „mintha kézigrántókkal labdázának”. Társadalmuk az azonos nemhez tartozók „magától értetődő” ellenségeségén alapszik. Hogy mégis fennmaradhat a rokon férfiak szakadatlan viszálykodásai ellenére, annak az a magyarázata, hogy nagyon gazdagok, kevés munkából jól megélik (155—209. o.). Megint másképpen élnek az ugyancsak kö-

zelben lakó *csambulik*. Náluk az erőteljes, nagytermetű, praktikus és fejlett üzleti érzékkel megáldott asszonyok dirigálnak. A férfiak idegenül mozognak a minden napok világában, passzívak, érzelmesek és kacérak. A művészeteknek szentelik idejüket: a festészetnek, a fafaragásnak, s díszes kosztümben előadott táncaiknak (Buytendijk, 266. o.).

A társadalmi szokások messzemenően alakíthatják az egyének és a csoportok viselkedését, fokozhatják vagy csillapíthatják a vérmérsékletből, szexuális különbségekből stb. fakadó agresszivitást: a harciasság vagy szelídség kifejlődése a társadalmi szerepek és értékelések függvénye.

A háború

Az etológusok kivételes nyomatékkal állítják, hogy a háború nem természeti, hanem kulturális jelenség. Bár élettani alapjai is vannak, mégsem pusztán ösztönműködés, mint például néhány patkány-féleség kollektív támadása. Frásos emlékek hiányában nem deríthetünk közvetlenül fenyűt a háború eredetére. A kutatók hajlanak arra, hogy a valódi fegyverek létrehozásában, jobban mondva a kialakuló kultúrában keressék az emberi fajon belüli öldöklő küzdelmek eredendő okát. Puszta kézzel eléggé nehéz vállalkozás megölni az ellenséget, az eszközkészítő ember azonban jókor megtanulta, miként sokszorozhatja meg az ökölrel mért csapás erejét: ha követ ragad a kezébe, játszi könnyedséggel sújtja agyon ellenségét, míg fegyvertelenül legfeljebb megfélemlíti — mondja *Tinbergen* (173. o.). Különösen megkönnyítik az emberölést a távolsági fegyverek, mert ez az új technika meggátolja az áldozatokat abban, hogy meghódoló vagy csillapító gesztusokkal befolyásolhassák támadóikat. Azt is csak az ember fogja fel, hogy a megölt ellenség nem árthat többé. Ezenkívül növeli a pusztító kedvet a csoportagresszió felkor-bácsolása, az ellenség kiátkozása, a „gyávaság” — jobban mondva a menekülés — és a „fraternizálás” — a legyőzöttekkel való barátkozás — szigorú tilalma. *Tinbergen* bizonyosra veszi, hogy a kőbaltával párhuzamosan rájött az ember arra is, hogy a csoportérdek felkorbácsolja a támadó kedvet. Az agresszió és gátlásai egyensúlyának a felborulása juttatta odáig az embert, hogy tömeges testvérgyilkosságra vetemedjék (173. o.). *Lorenz* egyetért *Tinbergennel* abban, hogy a mester-séges fegyver fölfedezése alapvetően megbontotta az agresszió viszonylag gyöngөгátolásainak és az ember pusztító képességeinek az összhangját. „Vajon mi játszódott le, amikor először nyúlt kőbaltához az ember?” Bizonyára nem habozott; le-sújtott társára, aki haragra ingerelte, hiszen nem ismerte még rettenetes talál-mányának az erejét. Veleszületett érzelmi gátlásai csak természetes fegyvereinek a használatában korlátozzák. S csak azért nem pusztultunk el — legalábbis eddig — tulajdon leleményünk eredményeképpen, mert el tudjuk gondolni cselekedeteink következményeit, és felelni tudunk értük. Ez a páratlan adomány sem biztosít azonban kellő védelmet az emberiség önpusztítása ellen. Az a baj, hogy az embernek — viszonylag jámbor hajlamú mindenevő lévén —, nincsenek nagyobb állatok elejtésére szolgáló öröklött fegyverei, s megfelelő, a törzsfejlődés folyamán kialakult biztonsági „berendezései”, melyek a „hivatalos” ragadozókat gátol-ják abban, hogy saját fajtársaik ellen fordítsák félelmetes fegyvereiket, és megvé-dik őket a kipusztulástól (1969. 351—359. o.).

Bizonyos mértékben másként eredezteti a háborút *D. Morris*. A segítő ösztön-nek tulajdonítja — a sors különös játékaként — a háborút. A mélyen gyökere-ző segítő hajlam véd- és dacszövetségeket hoz létre, a nyomukban kialakuló cso-portagresszióhoz a fegyverek föltalálása társul. Az állat azt akarja csak elérni a támadással, hogy ellensége beismerje vereségét: célja a fölény kivívása, s nem a másik élőlény elpusztítása. Nálunk, embereknél az történt azonban, hogy a távol-sági fegyverek alkalmazása s a csoport túlföntül szoros együttműködése folytán a harcolók szemük elől tévesztették a küzdelem eredeti célját. Nem azért támad-nak, hogy győzzenek, hanem hogy bajtársukon segítsenek, s ezzel az indulattal szemben nem érvényesül semmiféle öröklött jelzés vagy inger csillapító ereje. *Freeman* szerint kirívó pusztítókedve és kegyetlensége különbözteti meg az embert a többi élőlénytől. Amikor megdöbbentő kegyetlenségeiről hallunk, brutalitást vagy bestialitást emlegetünk, visszaesést az állati szintre, holott közöttük szinte sohasem fordul elő olyan vérengzés és kegyetlenkedés, mint az emberek között. Ezek a ret-tenetes dolgok kizárólag az emberhez tartoznak, határozottan emberi tulajdon-ságok (Overhage, 117. o.).

A biológiai alapokat örökli az ember, kivételesen agresszív magatartását a társadalmi tudat alakítja ki benne. A távolsági fegyverek föltalálása növelte az agressziót, mivel messziről nem hatékonyak azok a gátló berendezések, amelyek megóvhatnák attól, hogy tulajdon fajbelijét ölje meg. De talán nem is annyira a fegyverek hatótávolságát megnövelő fegyvertechnika a felelős, hanem inkább az, hogy nem tartott vele lépést a híradástechnika alkalmazása, ami lehetővé tenné a szörnyű pusztítás közvetlen visszajelentését — írja *Overhage* (118. o.). Amint *Lorenz* nyomatékka mondja, a lélek mélyebb rétegei egyszerűen nem veszik tudomásul, hogy a mutatóújj meggörbítésének a következményeként a fegyverrel leadott lövés széttroncsolja a másik ember zsigereit. Egyetlen egészséges ember sem vadásznék — még nyulakra sem —, ha fogaival és körmeivel kellene elejtenie a vadat (1969. 353. o.). *Tinbergen* abban a megrendítően félelmetes ellentmondásban látja a probléma magvát, hogy fajunk fennmaradásának egyedülálló eszköze, az emberi agy maga jött zavarba. Az agykéreg és az agytörzs (értelmünk és ösztöneink) hajbakaptak. Együttes erővel sikerült olyan társadalmi környezetet teremteniük, amelyben már nem az ember fennmaradását szolgálják, hanem ellenkező hatást kezdenek kifejteni. Az agy saját vesztére tör, önmagának lett az ellensége (174. o.). Önként adódik legfontosabb feladatunk: leleplezni az ész trónfosztását a pusztán technikai értelem által, fölfedni a veszedelmes elidegenedés valamennyi rugóját, s hitelt érdemlően bemutatni a világnak, hogy amint a többi elidegenedés, ez is mítoszalanítható.

Éppen a szellemi hadviselésben, a háborús propagandára fordított igyekezetben mutatkozik meg az emberiség alapvetően békés hajlama — figyelmeztet *Eibl-Eibesfeldt* (114—119. o.). A támadást gátló berendezések nemcsak kulturális felépítmények, s teljesen nem kapcsolhatók ki soha. Az embertárs elpusztítása kivétel nélkül mindig konfliktust okoz az egészséges lelkű emberben, tehát mégsem lógunk ki mindenestül a gerincesek sorából. Az egyéni összeköttetések alkalmazásával tüstént csillapítóan hatnak a pillanat tört részéig tartó jelzések: egy mosoly, egy barátságot vagy „behódolást” kifejező gesztus azonnymban lecsereli a féktelen dühkitörést. Sajnálatos módon csak személyek közötti kapcsolatokban működnek ezek a gátló berendezések. Ésszel fölfogjuk ugyan a követelményt, hogy szeressük valamennyi embertársunkat, úgy vagyunk azonban megalkotva, hogy lehetetlenség megvalósítanunk. A szeretet és barátság meleg érzelme egyes személyeket fűz össze, a nagyobb közösségben mellőzhetően a „politikai szeretet”. Az intézményes szereteten, vagyis a népek és nemzetek függetlenségének és önállóságának a kölcsönös elismerésén, a hátrányos megkülönböztetések és kizsákmányolások megszüntetésén, az emberhez méltó élet és a különböző közösségek békés egymás mellett élésének a biztosításán dől el, hogy fennmarad-e vagy elpusztul az emberiség.

A feladat rendkívüli erőfeszítést kíván meg, de nem megoldhatatlan. Az ember nem farkasa az embernek, hanem társa, a háború nem természeti szükségszerűség, hanem emberi mű, a kultúra következménye. Az embernek pedig megvan az összes szükséges képessége, hogy megfékezze a romboló és pusztító szellemeket, amiket ő maga szabadított el. A lehetőség megvan, talán jóakaratan sincs mindennütt hiány.

Felhasznált irodalom: Th. Hobbes: *Leviatán*, Budapest 1970. — P. Overhage: *Der Affe in dir. Vom tierischen zum menschlichen Verhalten*, Frankfurt am Main 1972. — I. Eibl-Eibesfeldt: *Liebe und Hass. Zur Naturgeschichte elementarer Verhaltensweisen*, München 1970. — K. Lorenz: *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression*, Wien 1969. — K. Lorenz: *Salamon király gyűrűje*, Budapest 1970. — K. Lorenz: *Ember és kutya*, Budapest 1973. — J. Ritter: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Basel 1971. I. — Ph. Lersch: *Aufbau der Person*, München 1956. — W. Tinbergen: *Vom Krieg und Frieden bei Tier und Mensch*, München 1969. 163—178. o. — G. Steiner: *Manipulation des Menschen durch Werbung*, G. Altner: *Kreatur Mensch*, München 1969. 151—162. o. — Ranschburg J.: *Valóság* 16/1973/1. sz. 28—30. o.; 10. sz. 24—34. o. — R. A. Spitz: *Vom Säugling zum Kleinkind*, Stuttgart 1969. — J. P. Scott: *Aggression*, Chicago 1967. — M. Mead: *Férfi és nő*, Budapest 1970. — F. J. J. Buytendijk: *Die Frau*, Köln 1953. — *Szolgálat* 20. (1973) 64—67. o.

Gyerekeket békére nevelni?

Mindannyiunk leghőbb vágya, hogy soha többé ne legyen háború, hogy gyerekeink, unokáink békében éljenek. De a nyugalmat áhítjuk hétköznapijainkon is, otthon, munkahelyünkön, a járműveken, az üzletekben.

Nem vagyunk egyformák. Egyikünk békés természetű, mások pillanatok alatt elvesztik nyugalmukat. Vannak segítőkész embertársaink, akiknek mindig gondjuk van a segítségre szorulókra, míg vannak, akik csak saját érdekeiket nézik, akiket csak saját maguk érdekel; irigy, önző emberek.

Hol formálódik az ember? Hol dől el, hogy agresszív, összeférhetetlen lesz-e valaki, vagy szociális érzelmű, békés egyén? Az emberré formálódás a családban kezdődik, s tulajdonképpen be is fejeződik. Bizony már az első 5-6 évben eldől, milyen ember lesz a gyerekből. Az ember életében sorsdöntőek az első évek a jellemformálás, a nevelés szempontjából. Minden nap, minden perc fontos, minden pozitív vagy negatív élmény kulcsfontosságú lehet. A gyerek valamennyi erkölcsi normát és viselkedésmódot otthon csecsemő- és kisgyerekkorában sajátít el; ekkor alakul ki a bizalom és bizalmatlanság, a segítőkészség és önzés, az őszinteség és hazugság, az alkalmazkodás és erőszak. Az első éveket nem lehet többé visszahozni, a jó alap biztos útravaló lesz a gyerek számára, míg az ellenkezője is sajnos igaz: az itt elkövetett nevelési hibák majdhogynem jóvátehetetlenek. Ezért igen nagy a szülők felelőssége a gyerek emberré formálódásában. Az óvoda, az iskola hatása elenyésző a családi hatásokhoz képest. A nevelésben a szülőké a meghatározó szerep.

Mi a fiatal szülőgenerációhoz tartozunk. Nem is volt olyan rég, mikor fel kellett tennünk magunknak a kérdést: mi legyen a kis emberkéből, akit életre hívtunk? Milyen szempontok szerint neveljük, milyen útravalót adjunk neki az élethez? Mert nem elég a gyerekeknek az anyagi javakkal való ellátottság, életcél, pozitív világnézetet is kell neki adni, hogy bármely helyzetben megálljon a lábán. Adni persze csak azt lehet, ami a sajátunk, amivel mi magunk rendelkezünk. Kezdődjék tehát a gyereknevelés önmagunk állandó nevelésével, tudatos alakításával. Olyanná kell válnunk, amilyenek gyerekeinket szeretnénk látni, mert gyerekeinket nem szavaink, hanem kizárólagosan tetteink nevelik. Nincs az az ékesen szóló „lelki prédikáció”, érvek sokasága, ami nélkülözhetné a szülők személyes jó példáját. A pusztán szavakkal nevelő szülő csak nevetségessé válik korán kamaszodó gyereke szemében, s egyébként esetleg helytálló tanácsai, érvei sorban lepereregnek csemetéjéről.

Tegyük fel, hogy szorgalmasan munkálkodunk önmagunk alakításán. Mindent megteszünk, hogy pozitív ember váljék belőlünk, nem fogunk vizet prédikálni és bort inni. Tehát az a bizonyos példaadás; mert itt van rögtön az első probléma. Mennyit láthatja a szülők példáját az a gyerek, akinek mindkét szülője dolgozik, tehát bölcsődés, vagy rokon, ismerős felügyelete alatt van egész nap? Mennyi az az idő, amit szüleivel tölt, hatásuk alatt áll? Szombat-vasárnap, és az évi 2-3 hét szabadság kivételével (hacsak a szülők nem gyerekek nélkül töltik szabadságukat!) igen minimális. Aktív együttlétről, kiegyensúlyozott nyugalomról, szülői hatásról a szülők, főleg az anya munkahelyi elfoglaltsága, a reggeli-esti sietés, vásárlás, háztartási munka és az ezekkel együtt járó idegeskedés, feszültség miatt hétköznapiakon szó sem lehet.

Valahogy így gondoltuk végig a lehetőségeket első gyerekünk születésekor, s nem volt nehéz belátni: idő és kiegyensúlyozott családi légkör nélkül nem tudjuk véghezvinni nevelési elképzeléseinket. Ezért döntöttünk úgy, hogy otthon maradtam gyereket, később gyerekeket nevelni. Mondhatja valaki: biztosan megfelelő anyagi körülmények között voltunk, hogy az otthoni nevelés luxusát megengedhettük magunknak. Annak idején még az anyasági segínyt sem vezették be, valóban szokatlan eset volt az otthon maradó, a gyerek, majd gyerekek nevelését hivatásból vállaló anya. Férjem kezdő fizetéséből, igen kevés pénzből kellett megélnünk, s találékonyssággal, szorgalommal, na és igényeink mérséklésével nélkülözni tudtuk a második keresetet.

Sok asszony szívesebben megy el dolgozni, vállalja a nagyobb megterhelést, hajszoltabb életet, mert az otthonmaradást az állandó háztartási munkával azonosítja. Pedig otthonmaradás esetén semmi esetre sem szabad, hogy az anyuka

fő feladata a mosogatás és a lakás kinos rendben tartása legyen, hanem a gyerekekkel való tudatos foglalkozás (fontos néhány neveléssel foglalkozó könyv áttanulmányozása), türelmes válaszadás a kifogyhatatlanul sok kérdésre, szoktatás a munkára és önállóságra, s talán a legfontosabb: derűs, kiegyensúlyozott légkör teremlése.

A nevelésnek nagyon szeretetközpontúnak kell lennie. Gyerekeink pici koruk óta hallják, hogy az Úr Jézus legfontosabb tanítása a szeretet. A Mennyei Atya szeretetből küldte el hozzánk az Úr Jézust, aki szeretetből szenvedett és meghalt értünk, hogy halálunk után a Jó Istenhez kerülhessünk. Az összes parancs a legfőbb parancsra épül, vele magyarázható. Ebből kell a gyerekeknek naponta példát mutatnunk. Válgják vérükké, hogy a legfontosabb, hogy a másik gyereket, felnőttet segítsük, meg ne bántuk, neki örömet szerezzünk. Már egész pici korban, minél korábban, annál jobb, engedjük, bátorítsuk őket segítségre, önálló cselekvésre. A kisgyerek szeret tevékenykedni, nem szabad ezt a kibontakozó segítőkészséget befojtani. Kell, hogy legyen mindig türelmünk, ambíciónk a kicsit a munkafogásokra taníttatni, s kívánni az eredményt. A gyerek megtanítása a hasznos együttműködésre kezdetben tényleg igen fáradságos feladat, és elég sok idő telik el, amíg kamatozik. Kezdetben ez a segítség inkább jelent hátráltatást, plusz munkát a szülőnek, de soha nem szabad elküldeni, hogy „ne lábatlankodj, most sietek”, „ne hátráltass, magam gyorsabban, jobban megcsinálom”, mert örökre elmegy a kedve a segítségtől, önállóságtól, ha gyakran elküldjük vagy ügyetlenségéért megbüntetjük. Látja, hasznosabb neki, ha nem csinál semmit, akkor nem éri kudarc. Gyerekeink már kiskoruktól tudják, hogy ha munka közben valami kárt csinálnak (nagyon ritkán fordul elő), mosogatás közben edényt törnek, portörleskor levernek valamit, azért soha nem kapnak ki. A sikertelenség mindenkiben büntudatot vált ki, kár ezt még külön szidással, veréssel tetézní. Nem árt a vigasztalás, bátorítás sem: ne szomorkodj, az ilyen felnőtt is megesik. A jószándék a fontos, s nem olyan nagy katasztrófa, ha a kivitelezésbe hiba csúszik. Az iskolában kapott rosszabb osztályzat miatt sem kell rögtön megszidni, hisz még a tudás sem fejezhető ki mindig osztályzatban, hát még a szorgalom, az igyekezet.

Hogyan neveljük igazmondásra gyermekeinket? A legfontosabb: mi magunk legyünk egyenesek, igazmondók, s ne csak otthon, hanem mindenkivel, mindenhol. A csalást, a hazudozást a gyerek elsősorban otthon tanulja. Ha élete első hat évében az igazmondás rögződik benne, az esetleges későbbi rossz példák már nem hatnak olyan végzetesen rá. Nagyon fontos, hogy sohase csapjuk be gyerekeinket, legyünk mindig egyenesek, korrektek velük is. Már egész csecsemőkortól kezdve vegyük teljes emberszámba őket. Ha oltást kapnak, ne mondjuk azt, hogy nem fog fájni, s az egyévesnek se mondjuk, hogy csak a konyhába megyünk, ha az üzletbe vagy a szomszédasszonyhoz megyünk. A gyerek jó megfigyelő, ne tekintjük soha ostobának, gyengeelméjűnek, a csalásra hamar rájön, becsapótnak érzi magát. Merjük mindig a színtiszta igazságot mondani neki, akkor is, ha az ellenkezést vált ki belőle, s kényelmesebb lenne egy kis becsapás, mellébeszélés. Beszéljünk mindig értelmesen vele, soha ne válasszuk a becsapás egyszerűbb, kényelmesebb útját a meggyőzés, megbeszélés helyett, mert a rossz példán kívül előbb-utóbb a bizalmát is elveszítjük.

Hogyan válik a gyerek agresszívvé? Számolnunk kell egyéni adottságokkal, örökletes hajlamokkal. Ezek párosulva a nem megfelelő környezettel és neveléssel azt eredményezik, hogy a gyerekből erőszakos, szembeszegülő, társait bántalmazó gyerek válik. A gyerek mindig utánozza környezetét, „azonosítja” magát szülőjével, a kislány rendszerint az anyával, a kisfiú az apával. Ha a példakép erőszakos személy, nyilvánvaló, hogy a gyerek többi tulajdonságával együtt agresszivitását is átveszi. A gyerekekkel szemben alkalmazott agresszív nevelési eszközök (testi fenytetés, különböző büntetések, örömmegvonások) a gyerekekben szintén agresszivitást váltanak ki: közvetlenül, de többnyire közvetve. Miért? A gyerek otthon is, az iskolában is alárendelt helyzetben van, ő a gyengébb fél a nagy, hatalmas felnőttekkel szemben. A tőlük elszenvedett agresszivitást nem fordíthatja közvetlenül ellenük, hanem továbbadja gyengébb pajtásai felé, azaz verekedős, kötekedős, összeférhetetlen lesz a közösségben, gyakran pedig alattomos, meghunyászkodó. Sok gyerek — egyéni adottságai révén — az agresszivitást nem adja tovább, hanem elfojtja, „mindent lenyel”, ami szintén nagy baj: szorongó, ideges emberré válik.

Mi a teendőnk nekünk, szülőknek? Hogy ne legyenek problémák a példamutató terén, mielőbb hozzuk rendbe saját szénánkat ezen a területen. A bennünk lehelő agresszivitást próbáljuk meg hasznos területen kiélni, levezetni (munka, hobby, sport). A gyerekek adjunk lehetőséget, hogy önérvényesítése erőszkos viselkedés nélkül is lehetővé váljék. Gondolok itt a játszására, nagyfokú mozgási igényére, önálló elképzeléseire. A gyerekeknek igen nagy a mozgási igényük. Éppen az agresszivitás ellen való nevelés szempontjából nem helyes, ha nem adunk nekik elegendő lehetőséget a mozgásra. Sok gyereket alig vagy egyáltalán nem bíztatnak arra, hogy játszótéren, parkban vagy kiránduláson jól kiugrálhassa, kiszaladgálhassa magát. Nem természetes, ha a gyerek mindig és mindenhol kis felnőttként viselkedik. Főleg séták, kirándulások alkalmával ne fegyelmezzük agyon a gyereket, hadd rohangáljon, másszon, nagy szükségére van rá. Úgy öltöztessük, hogy ne kelljen különösen vigyázni a ruhájára, s akkor nem kell folyton aggódnunk, hogy „jaj, már megint kilyukadt a nadrágod”, vagy „el ne ess, mert piszkos leszel”.

Otthon is a legjobb, ha van egy külön szoba, ahol a gyerekek gyerekként élhetnek, ahol jól lehet mozogni, nem kell a bútorokra különösen vigyázni, ahol általában még kiabálni is lehet. (Általában, mert a szomszéd szobában pihenni vágyók érdekében egy-egy órácsendes játékot kívánhatunk tőlük. Ennyire többnyire hajlandóak is.) Ha pedig a családnak nincs meg a minimális két szobája, melyből az egyiket a gyerekeknek tudná biztosítani, nagyon hasznos, ha van a gyerekeknek egy olyan állandó helyük, ahol szabadon játszhatnak, mozoghatnak, hangoskodhatnak. Érezze jól magát otthon a gyerek. Napközben elszenvetett sérelmeinket, kudarcainkat ne rajta vezessük le. Sajnos, éppen a gyerekeinkkel szemben szoktunk magunkon legkevésbé uralkodni, míg egy felnőttel szemben általában jólneveltek vagyunk.

A gyerek agresszivitásának forrása gyakran a kistestvér születése. Okvetlenül készítsük fel a gyereket az új jövevény érkezésére, várjuk vele együtt a kisbabát. Ha az eddig egyszem gyerek túlságosan a család központja volt, bizony nehéz dolgunk lesz. Nálunk a testvérek érkezése — merem állítani — semmiféle negatív hatást nem váltott ki a nagyobb gyerekben, igaz, hogy nálunk nem volt az első gyereknél sem megengedett a pólyás rendszertelen ringatása, ölbevétele, babusgatása, agyonkényeztetése. A nagyobb gyerekek hangsúlyoztuk, hogy vele együtt fogjuk ellátni a testvérkét, mert ő már nagy és okos, már sok mindent rá lehet bízni. Tulajdonképpen koncentráltan a nagyobbikkal foglalkoztunk, napközben körülöttem nyugtáztam, tevékenykedtem, kérdeztem — én feleltem; több időt és törődést szántam rá, mint az újszülöttre, akinek csak annyi foglalkozás járt (az elsőnek is!). amennyit az etetés, tisztábatevés, fürdetés megkívánt.

A kistestvér érkezésével kapcsolatos az a szintén helytelen gyakorlat is, hogy a kisebbnek többet engednek meg, mint a nagyobbaknak. A nagyobb ezt joggal érzi igazságtalannak: ugyan miért lenne szabad a kicsinek az, amit a nagynak már nem engedünk meg? Pici korában el kell már döntenünk, mi az, amit nem lehet a gyerekeknek, s a tilalmakat ne fokozatosan vezessük be, hanem a legelején az összeset, s akkor nem kell menetközben újabb és újabb korlátozásokat életbe léptetnünk. (Például a kicsi sem verekedhet, nem bánthatja a nagyobbikat azért, mert még kicsi; nem húzálhatja a hajunkat, akkor sem, ha a húzása még nem fáj.)

Iskolás korban az iskolai érdemjegyek könnyen válhatnak féltékenységgé, egészségtelen vetélkedés forrásává. Nem szabad, hogy osztályzatközpontú legyen akár a szülő, akár a gyerek. A gyerektől ne az abszolút jó teljesítményt várjuk, hanem a tőle telhető legjobbat. A testvérek értelmi képessége, szorgalma többnyire különböző. Tudjunk egy megdolgozott közepesnek, jónak éppúgy örülni az egyiknél, mint a másiknál a jelesnek. Sok családnál forintokkal premizálják az ötöst, esetleg a négyest is. Ez már a tanárok eltérő osztályozási szokásai miatt (szigorúbb vagy elnézőbb, gyakran vagy ritkán ad jegyet) sem helyes, de indokolatlanul hangsúlyozza a gyerekek adottságai közötti különbségeket is. A tanár esetleges tévedései, igazságtalanságai is jobban fájnak. Neveljük arra az iskolásgyereket, hogy maga el tudja dönteni, milyen teljesítményt nyújtott.

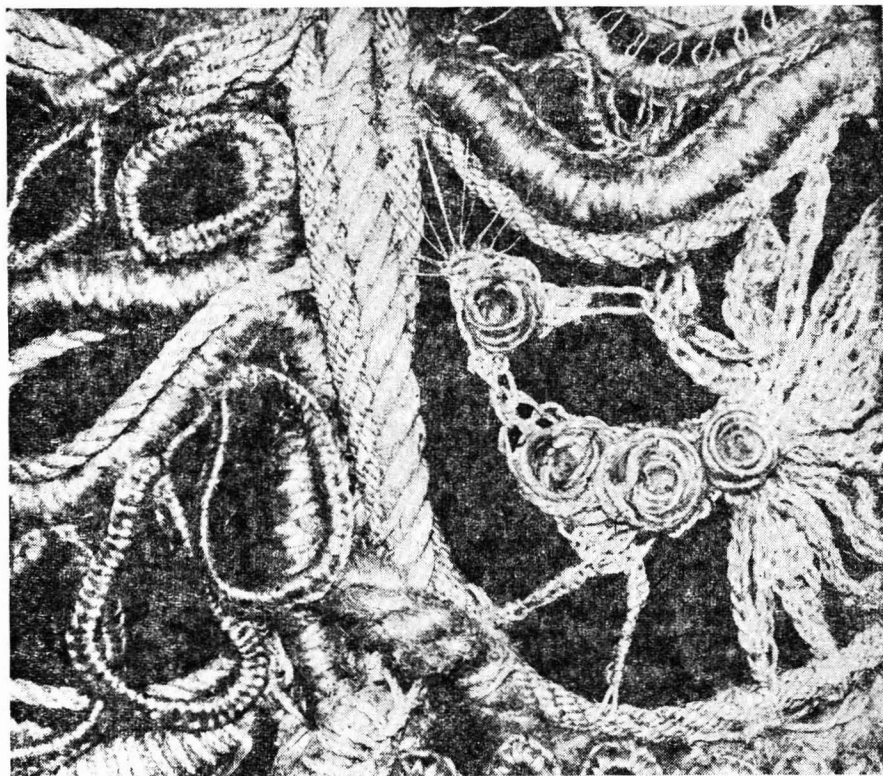
Ha mindegyik gyerekkel képesek vagyunk érezletelni, hogy szeretjük őt, s ha mindegyiket egyéniségének megfelelően tudjuk szeretni, akkor a testvérek viszonyában alapvető bajok nem lesznek. Ha néha verekednek, nem baj, esetleg válasz-

szuk szét őket, ha a tettelegesség nagyon elfajulna, de döntőbírók sose legyünk. Nem tudhatjuk, ki mivel provokálta ki a békétlenséget, s hátha az általunk elmarasztalt „vétkes”-nek volt igaza.

Ha gyerekeink mégis erőszakosak lennének, mi sose legyünk velük szemben erőszakosak. Indulatot indulattal megfékezni nem lehet. A büntetés nem célra-vezető eszköz. Az erőszakos gyerekek inkább sajnálatra méltóak: félnek saját indulataiktól, és félnek tetteik következményétől. Meg kell nyernünk bizalmukat, éreztetni kell velük, hogy szeretetünket még látszólagos rosszaságukkal sem veszíthetik el.

A gyereknevelés nem könnyű feladat. Sajnos eddig sehol sem követelték meg a szülőktől, hogy az alapvető pedagógiai, pszichológiai tudnivalókkal tisztában legyenek. Napjainkban már majdnem minden foglalkozáshoz rövidebb-hosszabb ideig tartó tanulásra, komoly felkészülésre van szükség. A gyereknevelés nem számit szakértelmet kívánó dolognak. Azt hisszük, elég a gyereket megszülni, etetni, ruházni, a nevelés ügyis a vérünkben van, az megy magától. Valóban nehezebb lenne házat, gépet építeni, beteget gyógyítani, mezőgazdaságban dolgozni, mint embert nevelni?*

* Akinek szívügye a gyereknevelés, a könyvesboltokban sok kiváló szakkönyvhöz juthat, amely az otthoni nevelésben hasznos tanácsokat ad a szülőknél. (Például: Pikler Emmi: Mit tud inár a baba? — Kabainé, dr. Huszka Antónia: Betegség vagy rosszság? — M. Klimová-Fügnorová: Mit mondjunk a kicsinyeknek? — Kurt Seelmann: Gólya hozza...? — Dr. Benjamin Spock: Csecsemőgondozás, gyereknevelés; Tinédzserek könyve — Dr. Aniela Popielarska: Őcsinék nincs étvágya stb.)

E. PÁSZTHY MAGDA: *Életfa IV. (részlet)*

A munka keresztény értékelése

„A kereszténység esélyei” címmel érdekes előadássorozatot rendezett a múlt évben a hesseni rádió. Ennek keretében hangzott el *Oswald von Nell-Breuning* jezsuita atyának a keresztény társadalomtudomány „nagy öregének” és talán legtekintélyesebb képviselőjének előadása a munka világának humanizálásáról. Az előadás szövegét a *Stimmen der Zeit* ez évi februári száma nyomtatásban is közölte.

Fejtegetéseinek elején Nell-Breuning megállapítja, hogy a történelemben elsőnek a kereszténység tanította a munka megbecsülését; és nem is csak a szellemi, hanem a testi munkáét is, nemcsak a tiszta és finom, hanem a durva és piszkos munkáét is, valamint azt, hogy azt az embert, aki ezeket a munkákat vállalja, ezért nem kell kevesebbre becsülni. Hogy aztán ezt a tanítást mennyire fogadtuk meg, arra nézve a lelkiismeretünket kell megkérdezni. Mindenesetre a többi vallás és a legfejlettebb kultúra is, noha nagyra becsülte és dicsőítette a szellemi munkát, annál jobban megvetette a testi munkát; a testi munka a klasszikus ókorban, és jó darabig még utána is, a szabad emberhez méltatlan tevékenység volt. Az ilyen munkák elvégzésére tartották a rabszolgákat, akiket nem tekintettek emberi személyiségnek, hanem csak „organa empsycha”-nak vagyis élő szerszámoknak, eszközöknek. A kereszténység is sokáig hurcolta még magával a rabszolgaságot, és becsülettel meg kell vallanunk, bármilyen szégyenletes is ez, hogy végül is nem a keresztény egyházak voltak azok, amelyek a rabszolgaság felszámolására szorították a társadalmat, hanem a liberalizmus érdeme volt ez, bár minden esetre a liberalizmus eszmevilágának jobbik felét még keresztény forrásokból merítette.

A keresztények síkra szállása a társadalmi és politikai életben érvényesülő szabadságjogokért, egyébként is mindig eléggé passzív volt. Bár a sokat idézett bencés jelmondat az „ora et labora”, imádkozzál és dolgozzál egyértelműen jelentette ki, hogy a belső ember és külső ember összetartozik, tehát összetartozik a belső és külső szabadság is. Valójában azonban túl

gyakran elégedtek meg a keresztények azzal, hogy a hit megvallásának szabadságáért harcoljanak, azon túl azonban sokféle társadalmi és politikai elnyomást voltak hajlandók tudomásul venni. Sokszor egyenesen úgy vélték, hogy Isten súlyos, mégis atyai keze teszi vállukra az igát. Bármilyen nehéz volt is azonban ez az egyáltalán nem Istentől eredő íg, bármilyen súlyos volt is az elnyomás, bármilyen magasról néztek is le a „született urak” a „született szolgákra”, és az utóbbiak bármennyire híjával voltak is a társadalmi tekintélynek, a keresztény gondolkodásból azért sohasem vesztett ki a munka becsületének tudata, és bármilyen nehéz és piszkos munkát végzett is valaki, az mindig becsületére vált.

Munka nélküli világ nem létezik — állapítja meg a továbbiakban Nell-Breuning. A világon mindig dolgoztak. Hogy ma többet vagy kevesebbet dolgozunk-e mint régebben, hogy a munkaidő kétségtelen megrövidülését ellensúlyozza-e a nagyobb intenzitás, az izmok helyett az idegek nagyobb feszültsége, a felfokozott munkatempó, minderről különbözőek a vélemények. Azíránt azonban nem lehet kétség, hogy mai világunkat és társadalmi rendünket is a munkás élet határozza meg. A munka az, ami az emberek túlnyomó többségének helyét a társadalomban kijelöli. Az emberek óriási többsége bér-munkásként dolgozik és a dolgozók érdekképviselői szervei, a szakszervezetek mindenütt a társadalom legnépesebb alakulatai. Mindez a kereszténységet csak a legnagyobb örömmel töltheti el, hiszen, mint említettük, ő volt az, amely kezdettől fogva mindenfajta munkának, és kifejezetten a kétékezi munkának is a becsületét hirdette.

Az egyház és a dolgozó emberek

Áki fel tudja mérni, milyen jelentős dolog volt az, hogy abban az időszakban, amikor a Manchester-liberalizmus teljes virágjában volt, a katolikus egyház volt az, amely a pápa szavaival az állami beavatkozást sürgette a munkásság érdekében és elidegeníthetetlen természetes emberi jogként szállt sík-

ra a munkásság szervezkedési joga mellett — amiről akkoriban még a legfejlettebb országokban is alig lehetett szó —, az esetleg azt hihetné, hogy az egyháznak nagy tekintélye van a munkásság körében. Mit mutat ezzel szemben a valóság?

Azt szokták mondani, hogy az egyház a XIX. században elveszítette a munkásságot. A mai értelemben vett munkásság azonban egyáltalában csak a XIX. században alakult ki. Eszerint tehát már kialakulásának pillanatában elveszett volt az egyház számára. Az ilyesfajta formulák persze nagyon leegyszerűsítik a valódi helyzetet, ugyanakkor azonban sok bennük az igazság is. Az lehet, hogy a munkásság körében szép számmal vannak még olyanok, akik meggyőződéses és hűséges hívei valamelyik keresztény egyháznak, mégis tudomásul kell venni, hogy a dolgozó emberek nagy részének, sőt nagy többségének számára a vallás ma érdektelen és nélkülözhetővé vált.

Messze vezetne — állapítja meg Nell-Breuning —, ha itt most fel akarnánk tární az okokat, hogy a XIX. század folyamán kialakult és néhány évtized alatt legnépesebb társadalmi csoporttá nőtt munkásság miért érezte úgy, hogy az egyház, az egyházak magára hagyták, és ezért hátat fordított nekik. Legyen elég most csak arra utalni, hogy az egyházak ijesztő mértékben értetlenül álltak e nagyszámú társadalmi csoport gyors feltörésével szemben, képtelenek voltak rá, hogy a társadalmi rendről kialakult elképzeléseikbe beilleszték, és így a munkások jogos követeléseit nem támogatták, hanem inkább szembeszegültek velük, ami óhatatlanul azzal járt, hogy a vagyonos körök szövetségeseinek színében tűntek fel. Hosszú időre volt szükségük az egyházaknak, mire megértették, mi is történik körülöttük és mit is kellene tenniük az új helyzetben.

Ugyanakkor, ha meggyőződésünk, hogy a jövő hordozója az a társadalmi csoport, amelyet röviden „a munka” összefoglaló szóval jelölünk, akkor a vallás, a Keresztény egyházak számára döntő kérdés, hogy a munka világában újra gyökeret eresszen, visszanyerje az elveszített bizalmat, helyesebben, hogy megszüntesse azt a mélységes bizalmatlanságot, ami abból a látszataból eredt, hogy az egyház a gazdagokkal, a hatalmasokkal, a kapitalistákkal tart. Ehhez azonban nemcsak szép szavak kellenek, hanem mindenekelőtt erők

és egészen különlegesen a keresztények személyes jó példája, a munkásmozgalom jogos törekvéseinek támogatása terén.

Az egyház esélyei

A kereszténység, a keresztény egyházak valamikor az egész kulturális, társadalmi, sőt bizonyos mértékig a politikai életben is vezető szerepet játszottak abban a térségben, amelyet akkoriban úgy tekintettek, mint a „világot” (a Földközi tenger medencéje és a nyugati világ); ez a vezető szerep nyilvánvalóan megszűnt. Kérdésünk az, milyen esélyük van rá, hogy a jövőben újra szerephez jussanak. Vegyük szemügyre ezt a mai és holnapi világot! A mai világ a munka világa; s a jövő világa még kifejezettebben a munka világa lesz. Az emberi munka az, amely ezt az új világot megteremti és kialakítja; többé már nem egy a mások munkájából élő társadalmi felső réteg, hanem a saját munkájából élő és e munka által formált emberek azok, és lesznek egyre nagyobb mértékben azok, akik bélyegüket erre a világra rányomják; többé már nem a költők és gondolkodók világa lesz ez, nem egy kényelemben élő és minden nemeset és szépet élvező kiváltságos felső rétegé, hanem a dolgozó emberek világa. Ha azonban így áll a helyzet, akkor a kereszténységnek, a keresztény egyházaknak igenis megvan az esélyük arra, hogy számításnak valamit ebben a világban, hogy közreműködjenek ennek a világnak felépítésében, kialakításában, javításában és megszépítésében, ha közreműködnek abban, hogy a munka világát minél emberibbé tegyék.

Jézus Krisztus nem azért jött a világba, hogy megtanítsa bennünket arra, miként lehet racionálisabban és termelékenyebben dolgozni, hogy ezáltal a gazdasági növekedést meggyorsíthassuk, jólétünket és gazdaságunkat fokozhassuk. A gazdasági haladás érdekében nem kellett Istennek Fiát a világba küldenie; ehhez csak az értelmet adta nekünk, és tapasztalatból tudjuk, hogy ez az értelem tökéletesen elegendő is ezeknek a céloknak elérésére, csak használni kell. A hit csak közvetve, szinte azt mondhatnánk kerülő úton járulhat némiképpen hozzá az anyagi világ meghódításához, amennyiben közreműködik egy akadály felreállításában. A kiszámíthatatlan természeti erőkre

vonatkozó együgyű, mágikus elképzelések sokáig visszatartották az embert attól, hogy racionális eszközökkel közeledjék a természethez, hogy titkait megfejtse és erőit szolgálatába állítsa. Az Istenbe, mint a világ teremtetőjébe vetett hit felszámolja az ilyesfajta babonás elképzeléseket (mint például, hogy a természet erőit nem szabad kihívni) és azt mondja nekünk, hogy a böles Istent által teremtetett világban csak értelmes törvények uralkodnak, amelyeket értelmünkkel fel tudunk ismerni, át tudunk látni és szolgálatunkba tudjuk állítani őket.

Mindezt könnyű belátni, és ehhez a belátáshoz nem is volt szükség Krisztus tanítására sem. Emiatt nem kellett volna neki a világba jönnie. Hiszen lényegében az ószövetségi zsidóság is tudta már ezt. De Jézus Krisztus nem is beszélt ilyesmiről. Nyugodtan föltételezhette, hogy ezt nélküle is tudjuk. Ehelyett viszont mennyei Atyjáról beszélt és figyelmünket inkább elfordította a fizikai világról (noha sok hasonlatát vette ebből a világból) azért, hogy a bennünket körülvevő emberekre fordítsa, akikben az Ő testvéreit kell látnunk és akiknek szolgálva neki szolgálunk. Semmit sem vett el ezáltal a világ értékéből, azt még csak nem is kisebbitette, csak kiszélesítette benne az emberiség dimenzióját. Ha tehát az egyház most arra buzdít minket és azt követeli tőlünk, hogy a munka világát a mai körülmények között, tehát a futószalagok, az automatásorok és számítógépek környezetét és az ebben a környezetben végzett munkát emberiesebbé tegyük, akkor csak azt továbbítja, amit Jézus tanított nekünk és amivel Jézus bízott meg bennünket, nevezetesen, hogy mindazt, amit Ő arról a világról mondott, amelyben Ő élt és amelyben a kortársak számára tanítását szemléletessé tette, mi a magunk egészen másformájú világának nyelvére fordítsuk le és a mi világunk gyakorlatába ültessük át.

A humanitás dimenziója

Ha valahol a munkás életben embertelen és az emberhez nem méltó állapotok uralkodnak, ami miatt a dolgozó emberek szenvednek, megaláztatnak és emberi méltóságukban sértve érzik magukat, azt az egyház nem valami különleges isteni kinyilatkoztatásból tudja meg; erről ugyanazokból a forrásokból szerez tudomást, amelyekből a

szakszervezetek, a kormányok vagy a nemzetközi munkaszervezet és ugyanazon az úton, ahogyan a világ-nyilvánosság is értesül róluk. Nem elég azonban a pusztán tényekről tudomást szerezni; ehhez jön még a nyíltszívűség és a készség arra, hogy az érintettek helyzetébe beleképzeljük magunkat és együtt tudjunk érezni velük, és hozzátartoznak még a helyes mértékek is, hogy a pusztán tényeket helyesen méltányolni tudjuk: például, hogy az emberi méltóság figyelembe vétele, a dolgozó ember fizikai és pszichikai jó közérzetének biztosítása, a munkaidő alatt is lehetséges és ezért kötelesség. Azokat a gondokat és szorongásokat, amelyeket valaki mint házastárs, mint apa vagy anya a családból hoz magával, amikor az üzembe lép és a munkához átöltözik, nem tudja ruháival együtt az öltözőszekrénybe bezárni. Nem tudja lerázni magáról őket. Elkísérik őt az üzembe és ezért az üzemnek ezekkel a gondokkal együtt kell őt vállalnia.

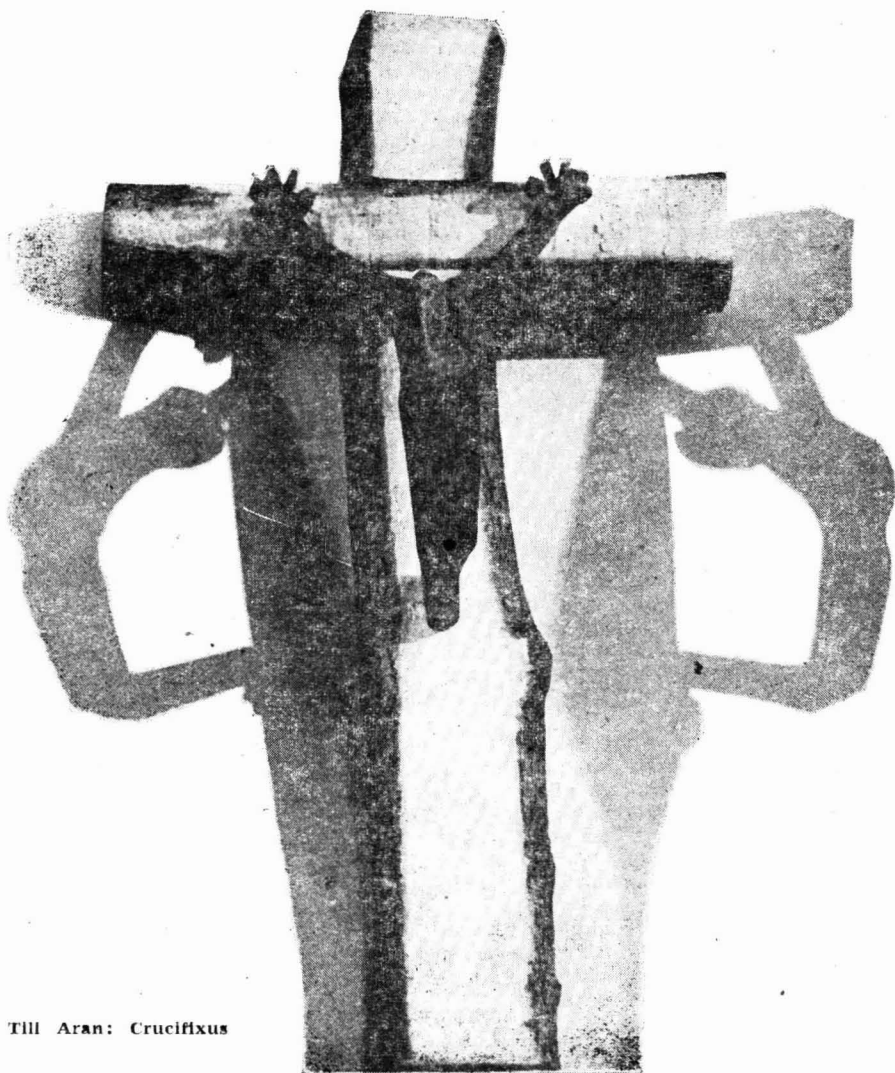
Persze ennek gyakorlati megvalósítása sem az egyház feladata. Az egyház mint egyház, nem vállalhatja magára a szakembereknek, a munka-higiénia, a munka-fiziológia és munka-pszichológia kiképzett szakértőinek munkáját, nem is szabad ilyesmi belekotárkodnia. A keresztény hit itt csak a legfőbb mértékre mutathat rá, és azt hangozthatja csak újra meg újra; a dolgozó embert, *mint* embert venni komolyan mindazzal együtt, ami emberiségéhez hozzá tartozik és embertársként kezelni minden ügyét. Hogy az egyes esetekben hogyan lehet ezt a legmegfelelőbbben megvalósítani, azt az egyház, mint egyház, nem tudhatja, ezt újra meg újra az e dolgokban járatos szakemberektől kell megtanulnia neki is; de ha megtanulta, már továbbíthatja azokhoz, akik adott esetben alkalmazhatják. Az egyháznak csak azt kell sürgetnie, hogy amit egyszer helyesnek ismertünk el, azt vegyük tudomásul és aztán becsületesen és komolyan ennek megfelelően cselekedjünk.

Amikor 1969 júniusában VI. Pál pápa meglátogatta a genfi Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet, ott elmondott beszédében utalt arra, hogy e fontos nemzetközi intézmény ötvenéves fennállása alatt sokat sikerült elérni a dolgozó emberek anyagi helyzetének megjavítása érdekében. S aztán lapidáris rövidséggel hozzátette, hogy az elkövetkező ötven év programja talán ez

lehetne (a beszéd francia nyelven hangzott el): „du plus avoir au plus être”, vagyis a többlet birtoklás után most már a többlet levést is elérni. És Nell-Breuning szerint ez talán még nagyobb feladat, mint az volt, hogy több bért és nagyobb biztonságot biztosítsanak a munkásembereknek. Kétségtelen, hogy ehhez a többlet levéshez az is hozzátartozik, hogy a dolgozó ember ne érezze magát egyszerű kis fogaskeréknek a gazdaság nagy gépezetében, ne csak parancsvégrehajtó legyen, akinek el kell végeznie azt, amit mások előírnak neki, hanem olyan ember, akinek feladatai közé tartozik az is, hogy együtt gondolkozzék és a vezetőkkel együtt vállalja a felelősséget is, Persze

az már megint csak nem az egyház feladata, hogy tanácsot adjon, miként lehet a munkahelyen, az üzemben, a vállalatban vagy a gazdasági ágazaton, vagy akár az összgazdaságon belül ezt az együttgondolkodást és együttes felelősségvállalást, ami a több és gazdagabb létezésnek elengedhetetlen feltétele, megvalósítani. Nekünk elég, ha mindig tudjuk, hogy az embernek, csak ha valóban emberként és nemcsak egy „szerep” betöltőjeként vesz részt a munka világában, csak ha úgy érzi, hogy emberként tisztelik és veszik komolyan, csak akkor lesz az az érzése, hogy a munka világát humanizáltuk.

DOROMBY KÁROLY

Tàpies Aran: Crucifixus

HÚSVÉTOLÁS

*Nagypénteken mossa holló a fiát,
Ez a világ kígyót, békát rám kiált,
Mondja meg hát ez a világ szemembe,
Kinek mit vétettem életembe.*

A népdal szövegét hallva aligha jut eszünkbe, hogy első két sora nagyon régi szokás emléket őriz. Az ősi tavaszkezdő lusztráció, vagyis tisztulási rítusát, amely mosakodással és a szó mágikus erejével akart egészséget szerezni, gonoszt, betegséget, bajt távoztatni. E szokás aztán a kialakuló keresztény kultúrkörben nagypéntekhez kapcsolódott. Valószínűleg egyrészt azért, mert a néphit Jézus kereszt-halálához kötötte a testben való megújulás gondolatát, másrészt mert nagypénteken, Jézus halálára való megemlékezésként nem harangoztak, helyette kereplőt használtak, ez pedig zajt csinál, a zajcsinálás pedig ősi gonoszűző módszer.

A magyarságnál is hasonlóan alakult a szokás, amely még századunk elején is élt. Nagypéntek hajnalán például Veszprém, Győr, Szeged környékén patakhoz, folyóhoz mentek mosakodni, Nógrádban hazavitték az „aranyos vizet”, másutt a lovakat is megfürdették, hogy egészségesek legyenek. A gonoszűzés viszont féregűzésben realizálódott. Az Ipolyságban például a házzal ellentétes irányban lesöpörték a portát. Göcsejben a gazda vagy a gazdaasszony kora hajnalban meztelenül, pálcával a kezében körülfutotta a házat s közben mondta: „Patkányok, csótányok, egerek, poloskák oda menjete, ahol füstös kéményt láttok.”

Azért oda, mert hajdanában nagypénteken Jézus halálának emlékére kioltották a tüzet, s akinél mégis égve maradt, az a megátalkodott bűnös megérdemelte, hogy a férgek ellepjék s a gonosz odaköltözzön. Békésben nagypéntek hajnalán a leány patakmenti fűzfához ment, kibontotta a haját, a fűzfaágak hajlása szerint a földnek körbefésülte és közben háromszor mondta: „Kígyó, béka távozz a házunkból!”

Kígyót, békát kiáltott, de gonoszt értett, hisz a kígyó az ördög, a béka pedig a boszorkány megtestesítője volt. Egyébként e mondás gonosszal vádolás értelme már korán kialakult. Tanúsítja Péchy Márton is, amikor 1560. évi levelében így írt: „Mind ream teor es mind kygiot bekat ream kyaltana ha lehetén.”

Göcsejben nagypéntek reggelén a ház minden tagja pohárka pálinkát ivott azért, hogy ha majd nyáron a mezőn véletlenül elalszik, a kígyó ne másszon a szájába, a gonosz elkerülje.

Más vidéken, például Bácskában, Szeged vidékén a rítusos mosakodásra és a gonosz-féregűzésre nagyszombaton került sor, amikor a feltámadási körmenetre újból megszólaltak a harangok. Kolompolással, bogrács-veregetéssel zavarták a gonoszt, mondván: „Kígyók, békák szaladjatok, megszólaltak a harangok!”

Húsvét napja, amikor az egyház Jézus feltámadását ünnepli, a keresztény időszámításban változó ünnep. A 325. évi niceai zsinat határozata értelmében mindig a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltére következő vasárnapon, így március 22-e és április 25-e között van.

A magyarságnál dologtöltő nap. Hajnalán vagy estéjén többfelé szokásos volt a batárkerülés. Így az 1665. évi váradi tanúvallomásban olvashatjuk: „Régi, bévött törvényünk volt, hogy minden húsvét napján határt kerülénk, azaz processiot járánk.”

Persze, megvolt a rendje. A férfiak a templom előtt gyülekeztek, előjárókat választottak, s azok vezetésével jó termésért, rosszról, bajtól távoztatásért imádkozva, énekelve, meg-megállva alkalmi beszédekre, a források kitisztítására, állandó zajongással, többfelé kerepelve, sőt lövöldözve megjárták a falu határát. A szokás mögött szintén az ősi lusztráció emléke húzódik meg, és a célja az volt, hogy a körüljárt területet a gonosz ne rontsa meg.

Húsvét ünnepének megvoltak a jellegzetes ételei. Némelyik szimbolikus jelentőségű. Így a bárány, amelyik már az ótestamentumi zsidóknál is az ünnep eledele volt, mint a megmenekülés váltsága, s ezt a szimbólumot átvette a kereszténység is Jézusra alkalmazva. A másik eledel a tojás, az élet ősi szimbóluma, s lett az a feltámadásé a kereszténységnél. Valamivel újabb keletű jellegzetes húsvéti étel még a sonka és a kalács.

Húsvéthétfőnek hajdan más neve volt. Első hazai emlékünk egyúttal a legjellegzetesebb és ma is élő húsvéti szokás: az öntözés régi formájáról is tanúskodik. A Nádasdyak 1545. évi számadásának április 6-i, húsvét hétfői bejegyzésénél egy tételként ugyanis ez olvasható: „Attam saruarat az kapun alloknek, kik az kapun vízbe vetelő heffön fördőt czinaltak uolt, ötven penzt.”

Az idézet bizonyossága szerint a XVI. században még bizony nem locsolták a leányt, hanem megfürösztötték, szóról szóra vízbehányták. E szokás nem az egyház korai keresztelési gyakorlatából alakult ki, csak elősegítette azon ősi szokásnak továbbélését, amelyiknek mélyén részint az egészségvarázsló tavaszi rituális mosakodás, részint — és főleg — a hajdani tavaszi termékenységvarázsló emberáldozat emléke húzódik meg. A szokás aztán fokozatosan szelídült, s hazánkban például a XVIII. század elején már csak öntözték a leányt. Ahogyan Apor tudósít róla az Erdély változásai című, 1736-ban befejezett művében:

„Úrfiak, elévaló fő és nemes emberek, húsvét második napján, az az vízbe vetű Hefűn rendre járták az falut, sőt az elévaló embereknel csak magok házánál is estve az frajok az leányok házába kádakkal hordották fel az vizet, reggel csak könnyen öltöztek, tudván már az jövődőt. Reggel azért az udvariak csebrekkel, kártyákkal reá mentek az leányokra, ottan olyan öntözés volt, hogy bo-káig járhattál volna az vízben.”

Csak a XVIII. század végén, s akkor is csak az úri rendnél és a polgároknál csökken aztán a cseber víz néhány csepp rózsavízzé, a föld népe többfelé még századunk elején is megfürösztötte, de legalább vederrel öntözte a leányt. Ahogyan például a Csíkbán dívott rigmus mondta:

*Ma nekem úgy tetszik vízbevető hétfő,
látom az utcában, hogy egymást öntözik.
Én is elindulnék, ha tudnám a módját.
Nem kártyákkal öntjük, mert az nem tisztesség,
csak kannával öntjük, így lesz ékesség.
Meg is öntözzük, csak legyen csendesség,
nem is erősen, csak elő adassék.
A kakas a tyúkval az ajtóban sétál,
ott kiáltja a tyúk: ne bántsa a lejánt!
Mert egy pár tojással megváltsa magát!*

Mert megváltani lehetett a kártya vagyis dézsa, illetve kanna vizet, jutalmazni azonban mindenképp kellett az öntözést. Mégpedig tojással, az élet és a termékenység ősi szimbólumával. S nem akármilyent, hanem festékekkel díszített: hímes tojást illet adni. Hogy mikor keletkezett, s hogyan alakult nálunk a tojásadás szokása, pontosan nem tudjuk. De hogy a húsvéti piros tojás a XVIII. század elején már nemcsak a locsolásért járt, hanem egyébként is ajándékozták, azt Széchenyi Györgynek 1721. évi levele bizonyítja. Április 6-án, tehát virágvasárnap kelt, ve-jéhez intézett levelében így írt: „Köszöntvén kis unokámat... az piros tyúkmony-tól el nem feledkeztem..., de azt ... itt ... házamnál kívánom néki megadnom.”

A húsvéti tojás piros színe szintén jelkép, az élet szimbóluma ez is, mintegy fokozta a tojás jelképiségét. De a piros tojás még hímes is, és a hím már több mint szimbólum — varázs volt valaha. A hím szó díszít, díszítő mintát jelentett ugyan, csakhogy ez a cifrázás azokból az ősi varázsjelvényekből alakult ki, amelyekkel hajdan a varázsló irt termékenységet a tojásra.

A húsvéti tojást többféleképpen hímezték, azaz díszítették. Legelterjedtebb volt az a módszer, hogy olvasztott viasszal ráírták a mintát, s amikor a viasz meg-fagyott rajta, berzseny-lében megfőzték a tojást, majd kiszedték és a viaszt letö-rölték. A viasz által védett helyeken — vagyis a mintánál — megmaradt a tojás eredeti színe, a többi helyen piros lett.

A hímezésre persze nem mindenkinek a keze volt alkalmas, egy-kettő akadt a faluban, rendszerint nő, aki szépen tudta a tojást megírni. A hímezett minta viszont nagyon sokféle lehetett, a népi textíliák díszítő-motívumai szolgáltatták. A XVIII. század végére az úri rendnél, de főleg a polgárságnál ez a motívum-kinés már felhígult, s a szentimentalizmus gyakorta nyíllal átlőtt szívet vagy csó-kolódzó galambokat raizoltatott a tojásra. Sőt, verseket is írtak rá. Még férfiember is elkövetett ilyen bohóságot. Úgy tartja például a hagyomány, hogy Kövy Sándor, a neves sárospataki jogász professzor is ajándékozott egy alkalommal ilyen to-jást Vov Lillának, rajta a következő vers: *Nézz a tükörbe, ott egy rózsza. / De a rózsza virágánál. / Sokkal szebb az originál.*

Persze, volt olyan hely, ahol nem hímezték, hanem csak egyszínűre festették a tojást. Különösen, ha sokat kellett készíteni. 30-40 darab gyakorta elég sem volt. Ugyanis tucatot is követelt sokszor és fenyegetve az öntöző. Ahogyan például Kornlótótfalun volt szokás az ének tanúsága szerint:

*Ma van húsvét napja, másod éjszakája, jól tudjátok.
Ezen az éjszakán Krisztus feltámadván, jól tudjátok.
Téli-nyári piszkot, a tavaszi mocskot lemossátok.
Mária, Zsuzsanna, Rebeka, Borbála, kegyes szüzek.
Hímes tojás legyen tizenkét piros készen mi számunkra.
Mert ha úgy nem leszén, vízipuskám készen számotokra.
Az ablakon betartom, reátok bocsátom, mind megáztok.*

De szívesen áztak, mert úgy tartották, hogy akit nem öntöznek meg, az bizony pártában marad. Nem sajnálták a tojást sem. Már hetekkel korábban kezdték a gyűjtést. S ha valamennyit nem is cifrázták meg, a kedves csak hímet kapott, vigyázott is rá, őrizve sokáig. Innen a mondás.

Öntözni azonban nemcsak a legények jártak, a fiatalabb fiúk is, és nemcsak a velük egyívásúakhoz. Legalábbis a századfordulótól. Rigmusuk nekik is volt. Sepsiszentgyörgyön például emilyen:

*Eljöttünk hézzátok híjjú létemre,
Hogy harmatot öntsek a szép növendékre.
Mert ha meg nem öntöm ezen esztendőbe,
Nem virágzik szépet nekünk jövődre,
Virágozzék kékes, kékes lilíomot,
S nyerjen az egekre fényes koszorúkot.*

Húsvéti tojást egyébként — megtetézve egy s mással — a keresztszülők is ajándékoztak keresztgyermeküknek, egészen megházasodásuk idejéig. Az unokák megajándékozása előbb úri, majd polgári szokásként élt tovább. A húsvéti nyúl-nak azonban semmi nyoma népünk hagyományában. Nem is lehet. Német eredetű, a XIX. században városainkban elterjedő szokás, s ez a nyúl a századfordulón fokozatosan cukorkává alakult át, napjainkra pedig a gyermekeket megajándékozó „valaki” is lett.

A szokás kialakulását feltehetően félreértés okozta. A XVI. században egyes német földesuraknál a nép kötelező húsvéti szolgáltatása a gyöngytyúk volt, tojásaival együtt. E jóság német neve *Haselhuhn*, sok helyt röviden *Hasl*-nak nevezték, és szokás lett húsvétal kapcsolatban *Hasl*-ról és a tojásairól beszélni. Más német földesuraknál viszont húsvétra nyulat kellett szolgáltatni. A nyúl pedig németül *Hase*. E kötelező szolgáltatásból alakult ki aztán az ottani húsvéti ajándékozás formája, aminek során a népi gyakorlatban a kettő összekavarodott, s került a nyúlhoz a tojás ilyen értelmetlen módon. Ahogyan a rigmus mondja:

*Tarka-barka kis nyulacska,
Hogy lehattél ilyen csacska,
Tyúk módjára fészket rakra
Tojást tojtál húsvét napra.*

Húsvéthétfőn egyébként nemcsak az öntözés divott, egyes vidéken más mulatságra is sor került. Somogyban például többfelé közös labda- vagy társasjátékot rendeztek a fiatalság a falu rétjén. Másutt családokként kivonultak a faluhoz közeli erdőbe, ligetbe, s letanyázza ott is tarisznyáztak. E kirándulást az Alföldön Emmausba menetelnek nevezték. Húsvéthétfőn ugyanis arról emlékezik meg az egyház, hogy a feltámadt Krisztus két, Emmausba igyekvő tanítványával találkozik s velük marad vacsorára. Budán a századfordulótól kezdve e nap tartották a Gellért hegyi búcsút, s mint a *Hazai és Külföldi Tudósítások* írta 1897-ben: „Itt jó idővel úgy megtelik a hegy, hogy a zöld szín helyett tsupa fejrnek látszik.” S mivel kocsmá nem volt, fődeleskosárban hordták fel az enni-inni való. A muzsikások sem hiányoztak, s a fiatalság táncolt sötétedésig.

Húsvét után első vasárnap, az ún. fehérvasárnap. Nevét onnan kapta, hogy az őskeresztényeknél a húsvétkor megkereszteltek e nap vették fel fehér ruhájukat, a keresztszülők pedig megvendégelték őket. Később e napon történt a házasság.

társak, illetve azok által a leendő keresztkomák kiválasztása. Ez öskeresztény gyakorlatnak laikussá alakult utóda lett a nálunk is többféle dívó komálás, mátkálás, komatál küldés, amelyik viszont másrésről ósrégi szokásban gyökerezik: a primitív népeknél gyakorolt testvérré fogadásban, mikor is a nem vérrokon legények, illetve leányok különféle szertartás között egymást egész életükre testvérré fogadták.

A komálás korai hazai emlékét nem ismerjük, és a századforduló után már csak kevés helyen dívott. Így Göcsejben, Somogyban, s ott is inkább csak a leányok között. A rítus azonban azonos. Egy tányérra, a mátká- vagy komatálba üveg bort, néhány hímes tojást és perecet tettek, fehér kendővel letakarták és elvitték vagy elküldték annak, akivel komálni akartak. Az átadásnak rigmusa is volt. Tájanként változó ugyan, de eléggé általános az, amit például Nagyatádon mondtak:

*Komatálat hoztam,
Fő is aranyoztam.
Koma küldi komának,
Koma vátso magának.
Ha nem váttyo magának,
Küggye vissza komának.*

Ha az illető nem akarta elfogadni a komaságot, a tálat valóban vissza is küldte. Ha viszont elfogadta, akkor a tojásokból elvett néhányat, illetve kicserélve hasonló ajándékkal juttatta vissza. Egyszerűbb formája volt az, amikor két leány hímes tojást cserélt. A leányok e komaságot — a tojáskomaságot — halálig megtartották, még akkor is, ha asszony korukban nem is kereszteltek egymásnak gyermeket.

Fehérvasárnapot követő hétfőn, húsvéthétfő oktávján fejeződött be a húsvétolás, mégpedig szertartásosan. S hogy e nap valaha népiünnep volt, igazolja, hogy a középkorban keltezésül is szolgált. Neve egyúttal árulkodik a rítus lényegéről: *dies concussionis ovorum*, vagyis a tojások összeütésének a napja. 1380-ból ismerjük első előfordulását, de akkor már évszázados szokásról tanúskodik. Gyökerében mágikus: jósló cselekedet. A legények páronként ütögették össze a húsvétkor kapott hímes tojásokat. Amelyiké végül épen maradt, annak mutatott a sors termékeny, hosszú életet. Később aztán versengéssé, a múlt században pedig már nyerészkedő játékká változott ez az Erdélyben türkölés, Somogyban kókányolás néven még századunk elején is dívott szokás. Megesett, hogy egyesek a sorsot irányítani, a jövőt biztosítani kívánták: festett fatojással versenyeztek. És ha aztán kitudódott a turpisság, akkor bizony verekedéssel végződött a húsvétolást befejező mulatság.

BÁLINT SÁNDOR

A Júdás-misztérium hagyományvilágunkban

Júdás a legendának, szakrális népköltészetnek, de a profán szépirodalomnak is egyik legvitatottabb bibliai alakja. Az apokrifok és középkori legendák, misztériumjátékok megszálottja tudomásunk szerint a mi kódexirodalmunknak csak epizód-szereplője. Főhősként — legalább eddigi forrásismereteink szerint — a magyar középkor liturgiájában és ikonográfiájában sem találkozunk vele. Lehetséges azonban, hogy szöveg szerint alig ismert középkori misztériumainkból épületes illusztrációként, a megváltás teljességének szemléltetéséért mégsem hiányzik.

Meggyőződésünk, hogy a csiksomlyói világdráma, nagypénteki barokk misztériumjáték középkori hazai előzményekre támaszkodik, ha ezt a folytonosságot egyelőre nem is tudjuk igazolni. Mellette utalnunk kell az épületes igényű, metafizikai kitekintésű barokk iskoladramák ösztönzésére is.

A somlyói játékok egyike (1759) valósággal Júdás-misztérium, amelybe a barokk moralitások ostorozó, penitenciát sürgető, engesztelés után sóvárgó hangja is megszólal. Az üdvös tanulságot summázó epilógus így hangzik:

Oh, keresztény lélek, vajon ki volt oka,
Hogy fly kegyetlenül az Istennek fia
Feszítettnek magas és becstelen fára,
Kiben a véteknek árnyéka sem vala.

Nem úgy atyámfia, nem mondasz igazat,
Mert te önnön magad Krisztust elárultad,
Nidőn vőtkes táncra adád a szájadot,
Vásárlásban család felebarátodat.

Talán bizony Júdás vala fővebb oka,
A zsidó nemzetnek ki kezébe adta,
Harminc ezüst pénzért ötöt elárulta,
Azzal jutott Jézus talán fly nagy kénokra?

Ünnön magad csapod őt pofon Annásnál,
Sok káromkodással és átkozódással,
Hamisan vádolod főpap Kaifásnál,
Hamis bizonyszóval, s hamis fogadással.

Rút gondolatokkal megkoronázott fejét,
Trágár beszédekkel őtöt megcsúfolod,
Krisztusnak orcáját akkor betakarod,
Hogy rossz végre más hozzányúljon, meghagyod.

**Krisztust köntösétől fosztod Heródeussal,
Buja életedből midőn nem vetkezel,
És felöltözteted rűt, szakadott inggel,
Midőn rossz példát adsz feslett életeddel.**

**Middőn reáhajlol rút orcátlanságra,
Pilátussal Krisztust ítíled halálra,
Testi nyaláncsággal szegzed keresztfára,
Bűneidet adod epés italára.**

Térj meg immár kérlek, térj meg óh keresztyény,
Többször Krisztusodat ne feszítsd meg ingyen!
Mivel ha meg nem térsz az útról, amelyen
Jársz, elveszted lelked, nyilván tudom. Amen.

Júdás *síralma* vallásos népköltészetünknek még mindig alig ismert világában is számos barokkos változatban főtűnik:

Oh én szegény Júdás, miért is vétkeztem,
Harminc ezüst pénzért eladám mesterem.
Most nap és hold sírnak, sötét a nagy világ,
Kövek repedeznek, kősziklák ledőlnek.

Nem hittem Jézusunk mézédés szavának,
Arulója lettem ég és föld Urának.
Keresztre feszíték szörnyű nagy bűnömért,
És az egész világ súlyos vétkeiért.

Mesterem, bocsásd meg szörnyű vétkezésem,
Most látom, ellened mly vétket követtem.
Atyám voltál, mégis fiad áruló lett,
Harminc ezüst pénzért meg is feszítettett...

Júdás alakja bibliai ihletésű népballadánk ritka sorában is föltűnik. Szépke-
nyverüszentmárton erdélyi református faluból való:

Jézus az asztalnál eszik,
Zsidók a ház megett lesik.
Kiment Júdás ő közéjük,
Beszélgetni kezdett velük...
— Adjatok harminc ezüstet,
Hogy a Jézust adjam néktek! —
Zsidók Jézust nem ismerték,
Fogságba hát hogy vethessék?
De Júdás betanftotta,
Zsidókat a kertbe hívja.
Melyiket ő megcsókolja,
Heródes azt el is fogja...

Szakrális népköltészetünk Júdás-képét a nagypénteki liturgia állandó ihletése mellett Székelyföldön a somlyói világszínház, az Alföldön a licenciátus hagyomány, országszerte a barokk népkönyv, főleg a *Makula nélkül való Tükör* színezi. Alakításából búcsúvezető, énekszerző, gyanútlanul kompiláló (összeszerkesztő) szentembereink is kiveszik a maguk jelentős részét. Különösen Varga Lajos, a századfordulónak e rejtélyes népi versmondója emelkedik ki közülük. *Verses Szent-írás* című, 1899–1926 között 16 ezer példányban elkelt fõmûvében Júdásról is szól. Epikus lassúsággal, lírikus színezéssel elmondja, amit az evangéliumokból is ismerünk. Bõven merít a legendából is, ebből a részből idézünk. Amikor tettét megbánta és a júdáspénzt szétszórta, lelkiismerete a Himnon völgyébe üldözte:

Himnonvölgy vagy Átokvölgy ennek a neve,
Ezt jegyzé föl róla a legendák könyve:
A paradicsomból midõn kitiltották,
Elsõ szüleink e tájékat lakhatták.
Még ekkor e helyet dús növényzet fõdte,
Illatos virágok és fák díszlettek benne.
Szent volt ekkor e völgy, áldozat szent helye,
Közepén két oltár vala fõlemelve.
Ez volt oltára az elsõ testvéreknek,
Ósatyánk fiai: Káin és Ábelnek.

Amikor Káin egy bottal agyonütötte testvérét, az Áldás völgyére most átok szállott. Minden kipusztult, semmi nem élt, fogant meg rajta, csak a gyilkos húsáng eresztett mély gyökeret a földbe. Ebbõl sarjadt a lelkiismeret mardosásának fája:

Mindenki borzadva kerül e helyet,
Remeg s fél az, akit útja erre vezet.
De mégis hát mi az? Tekintsünk oda csak,
E völgyben bolyong ott egy sötétlõ alak...
Júdás apostol õ, az a szerencsétlen!
Ugyan mit kereshet a Himnon völgyében?...
Bolyong egyedül az áruló apostol,
Kinek szívét s lelkét betölté a pokol.
Feltörrik keblébõl egy kínos sóhajlás:
Hallod-e mit tettél te áruló Júdás?
Halj meg te is, halj meg! E földön mért lennél?
Irgalmat, kegyelmet már úgysem nyerhetnél!
Szakadj reám pokol! Jobb nekem meghalnom,
A gyilkos számára úgy sincsen irgalom!...
Júdás körültekint s belenyúl keblébe,
A pénztartó zsinór akad a kezébe.
És mit világosan megmond a Szentírás:
Felakasztá magát az áruló Júdás.
Felakasztá magát a Himnon völgyében,
Ide menekült a kétségbeesésben...

Majd mikor eljõ az utolsó ítélet,
A világnak összes bûnei itt lesznek...
És fejére akkor a gonosz Júdásnak
Még e bûnök is kárhozatot szórnak.
Iszonyú volt a tett, borzasztó lesz a nap,
De rettenetesebb lesz a kárhozat.
Júdás bûnének olyan a nagysága,
Nincs az õ bûnének a világon mása...
Leborulva kérünk Isten, égi Atyánk,
Engedd, hogy ez legyen elrettentõ példánk:
Szívünket s lelkünket hogy megjobbíthassuk,
Bûneinkkel, Jézust el ne árulhassuk...

Élet és Evangélium

A TANÚK DOLGA

Példázat-értékű gyerektörténet, inkább a képzelet mozivásznán, mint az emlékezetén: Madárfészket fosztott ki egy tucatnyi nyolc-tíz éves fiú, össze is kaptak a zsákmányon. Egyikük menekül, markában riadt madárfióka. Utoléri, és elkezdődik a verekedés. Keményen küzd, ütések, fejek koppannak, végül egyedül marad. Kinyitja az öklét, hogy megcsodálja a kismadarat, amely most már egészen az övé. Csakhogy hiába nézi, az belepusztult a küzdőlembé.

Hányszor álméltkodtunk azon, hogy a nagy tragédiáknak törvényszerűen a hős *halálával* kell végződnie. Valóban valami vétség büntetéseként szenvedik el ezek a hősök a halált, hogy megtisztuljanak, s a nézőnek is megszerezze a sokat emlegetett katharizist? Vagy azért halnak meg, mert méltatlan rájuk a világ? Én mind többször gondolok arra, hogy inkább tán azért, *mert igazuk volt*, s annak, aki az igazságot kimondja, el kell nemulnia. Nem egyszerűen a „mondj igazat, betörök a fejed” ősi bölcsessége alapján, hanem azért, hogy végül már ne az ő szava szóljon, hanem az igazság, amelyet megfogalmazott, az emberek lelkiismeretében. (Talán itt a katharizis igazi értelme is!) Mit érne egy diadalmas Hamlet vagy egy ellenségeit fölényesen megleckéztető Antigoné igazsága? Nem pusztulna-e el, mint öklöbe szorított marokban a kismadár?

Nagy érték az igazság, harcolni kell érte nemegyszer. Kimondásához Illyés Gyula szerint a test bátorsága kell, megtalálásához a léleké. S aki keresi, védi, nem magának akarja megtalálni, nem maga miatt igyekszik megvédeni, hanem azért, hogy mindnyájunké legyen. De öklöbe szorított kézzel még a mindenki igazságáért sem lehet hadakozni.

Van, aki gyöngé vagy gyáva az igazság szolgálatára. Vannak, akik a „ne szólj szám, nem fáj fejem” olcsó filozófiájára építik rá az életüket. Nem ezeknek a magatartását akarjuk megvetetni. Az igazság néma, ha tanú nélkül marad, s az emberi élet értelmetlen, ha elnémul benne az igazság. De annak is van meggondolni valója, aki erősnek és bátornak ismeri magát. Beszéljen, éljen úgy, hogy szava s élete tanúságtétel legyen. De ne felejtse, hogy

a keze nem szorulhat öklöbe, hogy szájának egyszer be kell záródnia, s hogy aki az életét tette rá az igazság kérésére és szolgálatára, annak vállalnia kell a halált is — jelképesen vagy a szó legszorosabb értelmében —, de nemcsak elvben, esetleges lehetőségként, hanem gyakorlatban, valóságosan is.

Jézus nagyon jól ismerte az emberi létnek ezt az alapszabályát. „A magának meg kell halnia ahhoz, hogy bő termést hozzon.” A negyedik evangélium magyarázó hívták föl a figyelmet arra, hogy valahányszor János Jézusa a pogányok megtéréséről beszél, mindannyiszor utal halálának misztériumára is. „Ha felemeltetem, mindenekét magamhoz vonzok.”

Az elnémulást és a halált Jézus nem kereste, de nagy lélekkel elfogadta. Így él az egyház és a komolyan hívó ember is elnémulásra és „halálra” készen, annak az igazságnak tanújaként, amelyet Jézus meghirdetett. Ő maga mondta tanítványainak: „Úgy küldelek titeket, mint bárányokat a farkasok közé.” Ebben a mondatban nem az a lényeges, hogy az emberek farkasok. Sokkal inkább az, hogy Jézus tanítványa sohasem irigyelheti meg a farkas erejét, keménységét, talán még zord tisztaságát sem. (Ahogy Radnóti tette a *Járkálj csak halálrait* elben: „Ő költő, tisztán élj te most... , s oly keményen is, mint a sok sebtől vérző, nagy farkasok”.)

A második vatikáni zsinat elutasította a *triumfalizmust*. Sokszor azt hiszszük, hogy ez csak a múlt egyházát kísérthette. Pedig ma is hányszor és hány helyütt találkozunk vele, talán még önmagunkban is. Alázat nélkül, humortalanul, sértődötten nem lehet érvényes tanúságot tenni Jézus igazságáról — sem a családban, sem a szószéken vagy a gyóntatószékben, sem az emberekkel való érintkezés ezernyi alkalmakor. Csak ne csavarjuk félre a szót: alázaton ne értsünk alázatoskodást, a humort ne tévesszük össze a cinizmussal, s a megbocsátásnak meg a szeretetnek lelkületét a megalkuvással. Ezeknek a szavaknak valóság tartalmát is Jézus példája jelöli ki egészen egyértelműen.

A tanúk dolga? A szólás és az elnémulás. Kell, hogy szóljanak, mert az igazság magától nem szólal meg soha. Kell, hogy elnémuljanak, mert a másik ember az igazság előtt akar meghajolni, nem a tanúk előtt.

TÓTFALUSY ISTVÁN

A MOGYORÓDI CSATA

Emléke felidézésének az ad időszerűséget, hogy 900 évvel ezelőtt, pontosan 1074. március 14-én zajlott le. Az évszázadok homályából felmerülő nagyszabású lovas mérkőzés valójában Mogyoród történelmi születésnapja volt, amivel időrendben messze megelőzte a szomszédos településeket; így Gödöllőt, Csömört, amelyről 1335-ből, Kerepest, amelyről 1148-ból és Szadát, amelyről 1350-ből maradtak fenn az első írásos emlékek. Főtről ugyancsak a XIII. századból származik az első feljegyzés, amely szerint a település a Rátót-nemzetség birtokához tartozott. (1)

Maga a csata jelentőségében több volt, mint egyszerű történelmi epizód a trón körüli viszályban, de több volt a tankönyvekben legtöbbször említett testvérharcnál is. Mielőtt azonban előzményeit, belső és külső okait közelebbről vizsgálónk, idézzük fel emlékezetünkben a csata szereplőit, a seregek felvonulását, a csatarend felállítását és az ütközet lefolyását. Kalauzunk — néhány történelmi értékelésen kívül — elsősorban a Képes Krónika, melynek szerzője Nagy Lajos korában csaknem 300 év távolságából foglalta össze az idevonatkozó eseményeket. (2)

A csata rövid leírása. Szereplői: Salamon magyar király, I. András későn született fia. Már e tény magában is komoly zavart okozott a trónöröklés rendjében. A csata évében 22 éves fiatalember volt; egyéniségét tekintve hatalmára féltékeny és erősen befolyásolható. Mellette két ispánja, Vid és Ernye, a tanácsadó és a vezér szerepében. Vid a Dráva-Száva közti határispánság élén állt, (3) és lovas dandára elsősorban a bácsiakból toborzódott. Személyében a krónikából a cselszövő, hatalomra törő udvaronc ellenszenves alakja rajzolódik elénk, aki úgy tudott hatni fiatal királyára, mint „mester a tanítványára”. Ernye ispán az Ákos-nemzetség tagja volt, melynek szállásbirtoka — a honfoglalás után — Mogyoródtól keletre terült el. (4) Tiszta szándékú, becsületes magyar; ellenzi a testvérharcot és hú marad mindenkorai koronás királyához, sokszor a felismert igazság ellenére. Ebben van egyéniségének tragikuma. Különben mindhárom szereplő tragikus sorsú; Salamon koronát, országot vesz a mogyoródi csatában, két ispánja pedig életével fizet.

Salamonnal szemben állt két unokabátyja, Géza és László herceg, I. Béla fiai, továbbá sógoruk Ottó, morva fejedelem. A hercegek ez idő tájt igen népszerű hősök voltak az ország köztudatában, a kunok, besenyők, görögök ellen vívott sikeres harcok miatt (Cserhalom, 1070; Nádorfehérvár, 1071). Ez viszont nagyon is hasznos eszköznek bizonyult Vid ispán kezében Salamon féltékenységének állandó ében tartására és a végső leszámolás előkészítésére.

A csata színhelye: Mogyoród Juhállás nevű határrészének Fót-Csömör felőli oldala volt, amely a keletre elterülő erdőség és a délre fekvő, nádassal, bokrokkal borított Rákos között lovas csata megtartására alkalmas tisztás lehetett. Ezen kívül két fontos felvonulási útvonal, a Hatvani Nagyút és a Duna balpartján húzódó Vác-Pesti útvonal közelében feküdt. (5) A szemben álló hadak valóban e két úton vonultak fel egymás ellen. Pár héttel a mogyoródi csata előtt ugyanis, 1074. február 26-án — míg László Lengyel- és Morvaországban járt katonai segítségért — Salamon a Kemeji síkon megtámadta Gézát és győzött (Bánréve környéke). A herceg maradék hadával Vác felé menekült, a győztes király pedig a Hatvani Nagyúton Pest felé tartott. Rákoson vette a hírt, hogy a hercegek és Ottó hadai Vác környékén találkoztak. Nyomban visszafordult és seregével a Mogyoród déli részén elhúzódo, lovas csata szempontjából előnyös helyzetet biztosító dombvonulatot szállta meg. A hercegek — Vác felől vonulva — Cinkota irányában vették észre a király hadának zászlóit; ezért keletnek fordultak és a dombvonulat Fót-Csömör felőli, nyugati oldalán helyezkedtek el.

Ísmerjük a szemben álló erők megközelítő nagyságát és a csatarend felállítását is. A király serege három lovasdandárból állt, melyben 30 vármegyei zászlóalj harcolt; de voltak benne német és cseh egységek is, Markvart és Szvatopluk vezetésével. A hercegek oldalán pedig 15 vármegyei zászlóalj állt (11 Felvidékről, 4 Tiszántúlról) és 2 lovasdandárt alkotott; a harmadik lovasdandárt Ottó segélyhada képezte. (6) A csatarend felállítása László herceg taktikai elgondolása szerint történt, aki felismerte és helyesen értékelte azt a veszélyt, amely bátyját fenye-

gette. Salamon ugyanis királysága legnagyobb ellenfelét Géza hercegeben látta, mint legidősebb Árpád-sarjban; ezenkívül kemeji győzelme óta gyenge ellenfélnek tartotta, ezért mindenképpen vele akart leszámolni.

Ennek elhárítására László két taktikai lépést alkalmazott; egyik: Géza dandárát közrefogták oly módon, hogy a jobb szárnyon — háttal a távoli Dunának — Csömör felől Ottó segélyhada, bal szárnyon pedig, Mogyoród felől László dandára helyezkedett el. Így szükség esetén mindkét szárny segíteni tudott. Másik taktikai lépés: a hercegek ütközet előtt hadijelvényeket cseréltek. Ezzel félrevezették Salamont, aki úgy rendezte sorait, hogy Vid ispán dandára, Csömör felől, Ottó segélyhadával került szembe, középen Ernyey ispán dandára állt fel a László jelvényeit viselő Gézával szemben, míg ő maga a Géza jelvényei alatt harcoló Lászlót választotta.

A támadást Csömör felől Ottó segélyhada nyitotta meg, nyilván azzal a céllal, hogy a Rákos, illetve Pest felé való menekülés útját a király serege elől elzárják. A másik szárnyon viszont Salamon tört előre, s amikor harc közben észrevette, hogy a hadijelvények megtevesztették és valójában László ellen harcol, éles fordulattal Gézára támadt. Ezzel a veszélyes hadmozdulattal kitette magát és dandárát László oldaltámadásának, ami végleg eldöntötte a csata sorsát. A király csak nehezen tudott kimenekülni a gyűrűből, hű vitéze, Ják-nembeli Opos segítségével. A pesti rév felé már zárva volt az út, ezért Szigetfőnél (Csepel déli vége) kelt át a Dunán és Moson várába ment, ahol anyja és felesége tartózkodott.

A csatát mindkét küzdőfél életre-halálra szóló, végérvényes leszámolásnak szánta; de ilyenek készítették elő azt a háttérben évtizedek óta érvényesülő belső és külső tényezők is.

Belső tényezők a csata előzményeiben. Elsősorban a személyi természetű okokat említjük meg, amelyek szomorú örökségként maradtak Salamonra és a hercegekre egyaránt. Gondoljunk csak arra, hogy 1059-ben Béla hercegnek családjával együtt Lengyelországba kellett menekülnie testvérbátyja, I. András elől, mert helyzete, melyet krónikáink a korona és a kard között való választás csapdájával ábrázolnak, nemcsak megalázó volt számára, hanem kölcsönös bizalmatlansághoz is vezetett, és emiatt sem a maga személyét, sem családját nem érezhette biztonságban. A menekülés, otthonvesztés ténye nyilván emlékezetes maradt az ekkor 15 éves Géza és a pár évvel fiatalabb László számára. A következő évben pedig, 1060-ban, amikor Béla lengyel segítséggel támadta meg és győzte le I. Andrást, a nyolcéves Salamonnak — özvegyen maradt anyjával együtt — futnia kellett, gyermeklelkében azzal a nyomasztó emlékkel, hogy atyja halálát testvéröccse okozta, aki egyidejűleg megíúsította az ő trónrajutását is. IV. Henrik német császár védelme mellett az ausztriai Melk városában találtak menedéket.

A trónvesztés élménye a bizalmatlanság és gyanakvás kiapadhatatlan forrásaként maradt meg Salamon lelkében Géza és László iránt, mert bennük az apjához hasonló sorsa előkészítőit vélte felismerni. Salamon menekülésében osztozott a hozzá hű főurak köre is; így a már említett Vid ispán és Ják-nembeli Opos, továbbá Pothó nádor, Radován nádor, Tibold ispán, majd Markvart, az udvari seregek vezére. Ezek sohasem tudták sem elfelejteni, sem megbocsájtani számkivetésük éveit Béla fiainak, Gézának és Lászlónak.

I. Béla uralkodása pár év múlva — mint tudjuk — tragikus körülmények között ért véget; 1063-ban Dömösön rászakadt a mennyezet, összedült alatta a trón és sérüléseibe belehalt. IV. Henrik seregei — az említett főurakkal az élen — azonnal bevonultak az országba és fedezetük mellett Salamont még abban az évben Székesfehérvárott megkoronázták. A hercegek számára pedig személyes biztonságuk érdekében és katonai segítség reményében csak a már hagyományosnak mondható lengyel út maradt meg. Összecsapásra azonban ez alkalommal nem került sor; Dezső kalocsai püspök ugyanis Győrött, 1064. január 20-án békét szerzett a felek között, amelyet ugyanezen év húsvétján Pécsen ünnepélyesen meg is erősítettek. A megállapodás két lényeges pontja: Géza herceg elismeri Salamon királyságát; a király pedig meghagyja az ország egyharmadát a hercegek birtokában. A hercegi birtok intézménye (ducatus) ez idő tájt meglehetősen újkeletű volt; az ezredforduló után 1050-ig alakult ki, elsősorban a királyi tisztviselők kezelése alatt álló királyi birtokokból. (7) Az egy- illetve kétharmados birtokmegosztás veszélye abban volt, hogy az a hercegek javára az uralkodói hatalom megosztását is jelentette, amivel együtt járt a hercegi birtokok katonai erejével való szabad

rendelkezés. Ez adja meg magyarázatát annak, hogy a mogyoródi csatában a hercegek mellett — amint említettük — 15 vármegyei zászlóalj harcolt, a király 30 vármegyei zászlóaljjával szemben; ebből viszont arra következtethetünk, hogy ez időben 45 volt a várispánságok száma. Salamon egyébként a hercegi birtokadományozást — nyugati mintára — hűbéri jellegűnek tekintette, amit bármikor vissza is vehet. De így szerepelt ez Vid ispán messzeágazó terveiben is, aki a hűbéradomány hangoztatásával nemcsak a király hatalmi féltékenységét tartotta ébren, hanem igazolni próbálta a hercegségre irányuló saját törekvéseit is. A hercegi birtokadományozás ilyen értelmezése megteremtette a bizalmatlanság légkörét; sőt 1071–74 között, a király és a hercegek kiújult viszályában, a végső leszámolás egyik tényezője lett.

A belső körülmények feltárásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a társadalmi feszültséget sem, amely a régi és az új hit követői között még mindig fennállt. A régi hit követői évtizedeken át meglepő politikai következetességgel próbálták a maguk javára kihasználni a trón körüli harcokat, mindennel szemben, ami kívülről, főleg nyugatról jön. Így Vata vezér 1046-ban — követőivel együtt — András mellett harcolt Péter ellen, akiben III. Henrik német császár hűbérését látta. Ebben egyébként az egész magyarság egyetértett vele. Fia, János pedig Béla herceget segítette I. Andrással szemben, nagyrészt az előző pogány felkelés résztvevőivel, mert András fia, Salamon és III. Henrik lánya, Judit jegyességében, majd házasságában a nem kívánatos politikai függés veszélyét ismerték fel. Ebben szintén csaknem teljesen osztozott velük az akkori magyar közfelfogás.

Mégis, miben különböztek a régi és az új hit követői? Elsősorban az életforma szemléletmódjában és gyakorlati igényeiben. A régi életforma a törzsi és nemzeti szervezeti társadalmi kereteihez kötődött, melynek gazdasági alapját a szállásbirtokok közös használata jelentette, elsősorban terelgető, pásztorkodó állattenyésztéssel, könnyen mozgatható sátortelepüléssel. Ezzel szemben állt az új életforma igénye, amelynek alapját a királyi várbirtokok mintájára kialakulóban lévő, egysegesen irányított egyházi és világi birtoktestek képezték; gyakorlati programjukon az erdőirtás, gyepőtörés, szántás-vetés, szőlő- és gyümölcsöstelepités, halastó- és malomlétesítés feladataival. Mindez szilárdan helyhez kötött településsel járt. A program úttörői — mint tudjuk — a nyugatról bejött szerzetesek voltak, akiknek önzetlen munkájához a császári politika szívesen hozzákapcsolta a maga hatalmi törekvéseit, aminek szétválasztásához viszont a régi életforma híveinek nem volt sem szemük, sem politikai érzékük. Egyformán elutasították mind a kettőt. Bizonyosra vehetjük, hogy a mogyoródi csata előtt hasonlóan szították a közhangulatot Salamon ellen és a hercegek mellett, mint annak idején szellemi elődeik, azzal a hátsó gondolattal, hogy a régi életforma mindkét idegenből jött veszélyét felszámolják. A hercegek azonban felismerték a nekik tulajdonított szerepet, mert hiszen László — közvetlenül a csata után — Mogyoródon, Géza pedig a következő évben (1075) Garamszentbenedeken bencésekkel telepített le.

A külpolitikai kapcsolatok szerepe. E kapcsolatok elsősorban házasságkötés révén jöttek létre, és a kölcsönös érdekek szolgálatában gyakran közös katonai fellépéshez vezettek. Ilyen értelemben beszélhetünk magyar-országi kapcsolatokról, mert I. András felesége, Salamon anyja, Anasztázia Nagy Jaroszláv kievi fejedelemnek volt a lánya. Jaroszláv azt a szerepet töltötte be a kievi fejedelemség történetében, amit első királyunk a magyarságában. Mint politikai kapcsolat, számottevő katonai tényező volt András mellett a Péter elleni harcban. A mogyoródi csatát megelőző években már veszített jelentőségéből, mert ez időben Szvjatoszláv fejedelem maga is belső problémákkal küzdött, amelyek mögött IV. Henrik politikai befolyása állt.

Ugyancsak házasságkötés volt az alapja a magyar-lengyel politikai kapcsolatnak is. I. Béla felesége, a hercegek anyja, Richeza II. Micszláv lengyel fejedelemnek volt a lánya. A kapcsolat komolyabb katonai támogatást jelentett 1051 és 1052-ben, III. Henrik magyarországi hadjárata idején; majd 1060-ban, amikor Béla herceg I. Andrást támadta meg. Az 1070-es években azonban már nem lehetett lengyel segítségre számítani, mert Boleszláv a csehekkel, a császár hűbéreseivel állt harcban; sőt, számolnia kellett IV. Henrik beavatkozásával is. Ezért maradt végső megoldásnak László számára — a mogyoródi csata előestéjén — Ottó morva fejedelem katonai segítsége, ami szintén családi kapcsolatra épült, mert Ottó a hercegek testvérét, Eufémiát vette feleségül.

Ezek a kapcsolatok a magyarság szemében nem jelentettek veszélyt; de egészen más megítélés alá esett az a politikai kapcsolat — mint már említettük —, amely Salamon és Judit házassága révén keletkezett a magyar királyság és a német császárság között. Háttérben ugyanis a hűbéri függés veszélye kísértett, amelynek — a mogyoródi csatát megelőzően — már több évtizedes múltja volt. Péter ugyanis 1045-ben, aranyos lándzsa szimbolikus átadásával, hűbérül ajánlotta fel a magyar királyságot III. Henrik császárnak, aki azt elfogadta, és tőle Péter — idézve a német krónikást — „nem örökös birtokul, hanem személyes hűbérül, életfogytig való birtoklásra visszakapta”. (8) Így Péter királyságának ára az ország függetlenségének elvesztése volt. Ezután a császár elrendelte a bajor jogrend bevezetését, és a várakat német helyőrséggel töltötte meg. Ha figyelembe vesszük, hogy Csehország már 1041 óta német hűbér-állam volt, Magyarország pedig 1045-ben jutott hasonló sorsra, szinte megvalósulva láthatjuk Nagy Ottó dunai koncepcióját, amely szerint a német birodalom határa a Keleti Kárpátokig terjed.

A hűbéri gondolat kibékíthetetlen ellentétben állt a magyar birtokjogi felfogással, amely szerint a szállásbirtok a törzsek és nemzetségek tagjait a honfoglalás és leszármazás jogán illeti meg; így azt a király — főbenjáró esetektől eltekintve — el sem veheti és vissza sem adhatja. Még kevésbé teheti függővé a császár elfogadó és visszaajándékozó aktusától. Ezért üzték el Pétert, akinek veresége után (1046) III. Henriknek már említett fegyveres hadjáratai valójában hűbérúri jogainak érvényesítése érdekében történtek; és Vértessnél, Győrnél (1051), továbbá Pozsonynál (1052) elszenvedett vereségei csak katonailag hiúsították meg tervét, de politikai síkon nem, mert az Salamon és Judit eljegyzésében tovább élt. Ez a politikai kapcsolat eredményre vezetett 1063-ban, amikor IV. Henrik seregei Salamont trónra segítették, s attól kezdve biztos támaszként használták fel a hercegek és híveik ellen. Kétségtelen, hogy IV. Henrik ez idő tájt súlyos belső problémákkal küzdött, világi és egyházi téren egyaránt, s emiatt komoly katonai hatalmat már nem is képviselhetett. Ez azonban a magyarság szemében nem csökkentette a magyar-német kapcsolat iránti bizalmatlanságot és az ezzel járó függés veszélyérzetét. Ebben végleges megoldást csak a mogyoródi csata hozott. S hogy mennyire indokolt volt a magyarság veszélyérzete, kitűnik abból, hogy Salamon még veresége után is hűbérül ajánlotta fel az országot IV. Henriknek, évi adófizetéssel; ráadásul odaigért az ország legerősebb hat várát és mindezek biztosítására tizenkét kezeszt adott. Mindez azonban már hiábavaló vállalkozás volt, mert helyzetén segíteni nem tudott.

A mogyoródi csata jelentőségét abban foglalhatjuk össze, hogy egyrészt elhárította az akadályokat az új életforma és ezzel a belső rend megszilárdulásának útjából, másrészt végleg felszámolta a hűbéri koncepcióban jelentkező német térhódítást. A csata után trónra kerülő királyok: I. Géza, Szent László, Kálmán, II. István uralkodása alatt meggyorsult az idejét múlt törzsi szervezet felbomlásának folyamata s ezzel egyidejűleg gyorsabb üteművé vált — az új életforma keretei között — az egységes etnikum kialakulása is. Nemzetközi viszonylatban az ország gyarapodásának, tekintélyének jó híre — főleg László és Kálmán idejében — túlnőtt a határokon; kiváló személyi adottságaikban az államvezetés a nyugati kultúrközösséghez való kapcsolódást úgy oldotta meg, hogy annak két legnagyobb veszélyét, a régi életformát és a hűbéri függést el tudta hárítani.

Jegyzetek: (1) B. Szabó László: Pest megye okleveles emlékei; (1002–1552), Bp. 1933, 3,44, 58, 61, 62 l. — (2) Képes Krónika, ford. Geréb László, Bp. 1959, 147 l. — Bonfinius M. Antonio: Rerum Hungaricarum Decades; ford. Geréb László, Bp. 1959, II. Liber IV. p. 68–71. — (3) Hóman—Szekfű: Magyar Történet, Bp. 1935, I. 214 l. — (4) Uo. I. 144. l. — (5) B. Szabó László: i. m. 60–61 l. — (6) Hóman—Szekfű: i. m. I. 273, 300 l. — (7) Dercsényi Dezső: Pest megye műemlékei, Bp. 1958, I. 66. l. — (8) Hóman—Szekfű: i. m. I. 249–251, 273 l.

Hol lakik? Talán az alkonyati fényben. Végtelen időkben, élő levegőben.

Wordsworth

Nyugtalan a szívünk, hogy Istenben nyugodhasson meg.

Szent Ágoston

A kereszt a földön. Egy római
hátra ledönti őt, — gorilla — rákúszik,
áttérdel a csípőn, mellet a mellen
feszíti szerte a túlhosszú karokat.
Szétbontott liliomok húsa
jéglila felleg alatt — dobódik a test.
Kinyílnak az eltiport sáska nagy ugrólábai.
A római érzi: alatta már csak puha toll van.

Koromzöld, csavart ciprusok
gördülő, fényhajú égitestek alatt:
négy Naptól tüzel egyszerre az ég.
Lilakékek a földek. A fénykín kanócként
füstöl a szemidegen. Az izzó fénygomolyok
az izmokra futottak — Egy lobbanás.
Csönd, ólom csönd a vizbefúlt ajkán
a végbuborék után.

„Ember, ma velem léssz a Kertben.
Velem a végső dispután.”

„Veled bizony, ha istened élve megment, a Gyógyító.
De két nap múlva jöhessek vissza. Éhes a kölköm, vár a bitó.”

„Visszajöhetsz. De Pók leszel, mely kis szálon lefügg;
csüng rajtam a Semmibe: föl-le bocsátkozik.

Én, a Boltív, maradok mindig egy helyütt.

És üss szögeket tovább: mosolygok, mert már te vagy a rab.

Pók, mérgeted harapd a számra — sebhely csak a te arcodon marad.

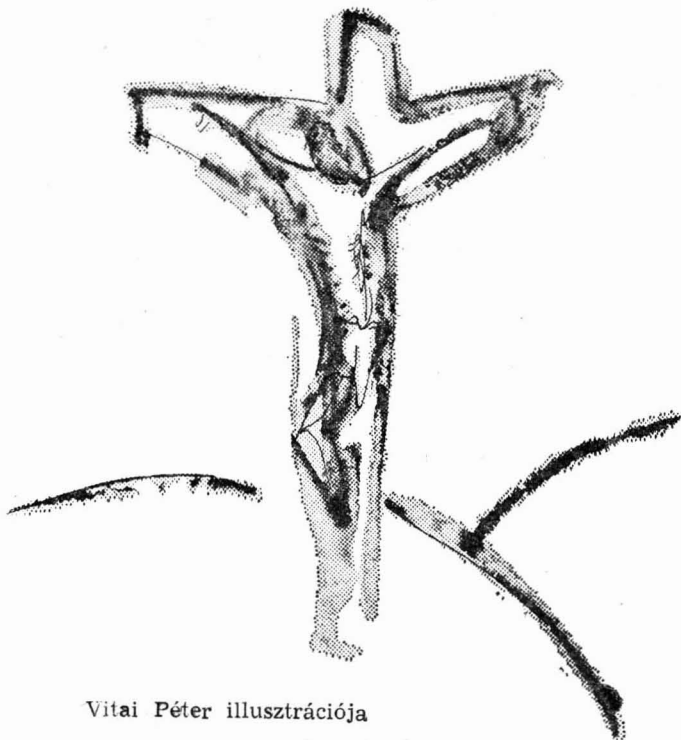
Én nem gyűlöllek akarva sem,
csak nézek rád, mint taglóra kisboci csöndesen.”

Minden tavasszal kélnék új virágok.

Nem a Tagló győz, hanem akit levágott.

JÁNOSY ISTVÁN VERSE

**CRUCIFIXUS
VAN GOGH
MODORÁBAN**

Vitai Péter illusztrációja

Magyarország, ezerkilencszáznegyvenhét

Írta LENGYEL PÉTER

Ezen a napon, ezerkilencszázhatvankilencben, megtanulta, hogy nem rajta múlik, mit kezd a napjaival.

Várjál, elmondok mindent, sorjában. Szóval, ez a Nagy Ádám észrevette, hogy figyelmetlenül végzi a munkáját. Már délelőtt nem tudott tisztességesen odafigyelni a kontrollszerkesztésre; Jemcev-Parnov fordítója egy egész nyomtatott oldalt kihagyott, és ő kétszer is átsiklott a hiány fölött. Ha nem mondtam még: az idegen nyelvekkel kereste meg a kenyerét a krapek. Különféle munkákkal. Ugyanaznap délután nyelvórákat adott, és nagyon nehezen sikerült este hétig a beszédgyakorlatra figyelnie.

Megvacsorázott egy talponállóban a volt Margit körúton, pirított májat evett. Azután hosszan böklászott a budai utcákon. Olvasgatta az új plakátokat, ködösebb-élesebb emlékezők kergették benne egymást.

A Széna-téren a mészarcú öregasszony hangja harangozott a fülében, amint a Ruszwurm-cukrászda középső asztalánál azt mondta: „Hiába jöttem el harminc év után ebbe az országba. Én már nem tudok emlékezni”. Meggyorsította a lépteit, futva elért egy késői ötös autóbust, négy megállóval később a Virágároknál leszállt és fölholt a hatos számú házig, ahol az albérleti szobája volt. Bent, a fehérbútoros leánykaszobában le sem dobta magáról a pokróckabátot, hátratolta a fehér korlátos asztalon a nyolc-tízszeres rétegben halmozódó könyveket, papírcsomókat, és csinált annyi tiszta helyet, ahol elfért a hengeres vászonzsákja. Leemelte a zsákot a szekrény tetejéről. Ebben tartotta az évek limlomját. Géppel és kézzel írott lapokat, fényképeket pörgetett át. A tíz ujját befogta a por. De egy negyedóra múlva ott feküdt előtte az asztalon a két gépelt lap. „Az Áldás utcai iskolába jártam ezerkilencszáznegyvenhétben”, így kezdte a gépelést akkor délelőtt.

A papír hosszabb volt, mint amihez hozzászoktunk, mérete a Nyugati Félteke valamely szabványát követte. Nyomtatott felzet volt a tetején, a dél-amerikai közársaság címerével. Hét évvel ezelőtt írta, amikor eljutott a világ másik végére. Gyorsan ütötte az ékezet nélküli, spanyol klaviatúrás gépet a szállodaszoba kis íróasztalán. Az erkélyre néző üvegajtót nyitva kellett tartania, a légkondicionálás nem működött, és már egy hete a kezdődő szubtrópusi nyár figyelmeztetését hozta a meleg levegő a parti autótút felől, édeskés fojtó szaghullámot, amelyről az első hónapokban azt hitte, a tenger szaga. Most már tudta, hogy nem a tenger szaga; a város szemétedényeiben, járdaszéleken erjedő narancs- és grape-fruit-héjaké, órák alatt megrohadó más hulladéké. *Guayaba* — magában ízlelgette a gyümölcs nevét. Egy másik szó: *guayabera*, ez ingkabátot jelent. Hajókürt huholt kint a tengeren, a kikötőbe újabb teherhajó érkezett, valamelyik közép-amerikai ország zászlója alatt, élénk színek voltak ezekben a zászlókban, zöld, narancs, piros, csillagok, napok, még mindig nem tudta megkülönböztetni őket. Meleg volt. Előrehajolva ütötte a betűket az öreg *Underwoodon*, egy órán át, sok hibával:

„Az Áldás utcai iskolába jártam ezerkilencszáznegyvenhétben, nyolcéves koromban. Reggelként az Újlaki templom mögött mentem föl Óbudáról a hegyre. A templom mögött széles, sárga, agyagszínű útra emlékszem, bár széles biztos nem volt, forgalmas sem, csak az én méreteim változtak meg időközben, és így ment össze a világ.

Az úttest a közepe felé lejtett két oldalról, s ott kockakővel kirakott lefolyó vezette a vizet a távolabb lévő Duna felé.

Egyedül mentem föl itt minden reggel. A templomkertben, egy-két méternyire a mindig zárt kapu mögött óriás szederfa állt. Ágai kihajlottak a követetlen út fölé, odahullatták a lila, fekete kővér szedreket. Száraz időben történt. A

gyümölcsök a porba estek. Volt, amelyik a saját súlyától azonnal szétloccsant, másokat arra járó kutyák és emberek tapostak szét. De mindig akadt elég, amit felszedhettem és megehettem, az utcán vagy a kertben — a kapú alatt kellett benyúlni érte a vízkimosta résen. A legjobban mégis az eső utáni napoknak örültem, mert ilyenkor sok tisztára mosott, vizes ízű nagy szeder gyűlt fel a rés alatti kö elé. Sok mindenért vigasztalt az az öreg templomkerti fa.

A túloldalon a nagy udvar örökké nyitott kapuján nehéz lovaskocsik jöttek kifelé. Az udvarról hangos hórúkolások hallatszottak. A kapu mellett elhullott szalmaszálak feküdtek a földön, csizmás emberek jártak, s kedélyes arccal brum-mogtak oda nekem felnőtt dolgokat. Némely napokon csaholó kutya-gomolyag kapkodott oda a türelmes muraközi lovak lábához; míg én egyik kezemmel a háttaskám szíját fogva bámészkodtam. Aztán indulni kellett felfelé, hét óra múlt.

Télen villamossal tettem meg négy megállónyi utat a Kavics utcáig és csak a Kavics-lépcsőn mentem fel a hegyi agyagösvényhez.

A Kavics-lépcsőn szerettem járni. Később is, mindig, mindenféle utcát szerettem. Ez a lépcső talán az első volt, amit megjegyeztem, kilencven centiméteres magasságból. A táska szíját sose kapcsoltam be. A menedékes lépcsősoron minden hat lépcső után vízszintes szakasz következett. A szélén fűszálak álltak ki az oldalsó perem ferdén vágott macskakövei közül, s ősszel elsárgultak, zizegtek. A lépcsőárok meszelt korlátját olyan kőből készítették, amilyenből a kilométerköveket az országúton. A második vízszintes szakasz fölött behajlott, mintha valami nagy teher dőlt volna neki — úgy van talán még ma is. Egyszer, ez nyáron volt, tornácipós fiú rohant le ezen a lépcsőn, két tele szódásüveget lóbálva, és én attól féltem, hogy az üveg nekiütözik a korlátnak és felrobban.

Amikor hazafelé mentem, napközi után, le lehetett látni a Lajos utcáig. Láttam a golyószóró sorozat nyomát azon a házon, amelyikben a borbélyüzlet volt. Az öreg azt mondta, hogy az én hajamat nem lehet hátrafésülni már, mert túl sűrű hozzá, és megmaradna a forgója — Adélka néniék úgy mondták a forgóját, hogy a Kálvin tere. Nagyon éhes voltam minden délután, amikor hazafelé mentem. De nem arra figyeltem. A másik oldalon, három lépésnyire az ösvénytől volt a két barlang. Este fél hat volt, a barlangszájakba már árnyékokat rajzolt a sötétedés, és én lefelé néztem, jobbra, a Lajos utca házaira, hogy ne lássam a barlangokat, ahonnan előjöhetnek a német katonák.”

„Már tavaly” fejeződött be feljegyzése a címeres géppapíron, „szerettem volna elsétálni oda, és végigmenni az utamon, el a templomkert mögött, aztán végig a Szemlőhegy oldalában az iskoláig és vissza, a barlangok mellett. Azután nem volt időm, közbejött mindenféle.

Most már biztos, hogy ha hazamegyek, ha egyszer megint nem lesz tizenhat-ezer kilométer közöttem és a Szemlőhegy között, el fogok menni, mielőtt az idő valamilyen fortélyos módon, templomkertek, hegyek és utak eltűntével végleg kiűtné a kezemből ezt a lehetőséget.”

Egy oszlop volt, az Áldás utcai iskola folyosójáról: az nem engedte, hogy odafigyeljen a pénzkereső munkájára ma. Egy kőoszlop szélessége és hűvössége. Rég esedékes adóssága került elő. Több haladék már nem adatott: ki kell egyenlítenie a könyveket. A hosszú gépelt lapok zavartalanul megvoltak a vászonzsákban, s hét év alatt millimikronnyi porkabátot gyűjtöttek magukra. A por most lepergett, talán a mészarcú öregasszony szavára — s neki követnie kellett a feljegyzésekben foglalt utasításokat. Nem tudhatta, hová jut el, ha a dolog végére jár.

Reggel összecsuksa a kontrollszerkesztés dossziéját, és hátratul a asztalon. Nem lesz kész határidőre, de ezzel most nem tudott törődni. Kiment az előszobába, felhívta egy tanítványát és lemondta az aznapi óráit. Száz forinttal kevesebbet kap elsején. Nem fog kijönni a hónapban.

A tollal nem csukta be, ugyanúgy feküdt a Jemcev-Parnov szövege fölött reggel fél nyolckor is, amikor a tizennyolcas villamos peronján utazott. Reggel kellett menni.

(Volt az Áldás utcai iskolában egy oszlop, amit nem ért át egészen. Hengeres oszlop volt, széles, és az arcával érezte rajta az olajfesték hűvösségét. Nagyszűnet volt, nem akart kimenni az udvarra. Minden osztályajtón gyerekek tódultak ki lármásan. Elszaladtak mellette, valaki meglökte, személytelenül. Sodródott, végig a folyosón, az oszlophoz. Itt, az udvari kapuval szemben kis teret alkotott a folyosó, mielőtt derékszögben elfordult és jobbfelé tartott az épület főfala mentén. Abból az irányból is jöttek. Az oszlop pillanatszerűen csendes pont volt. Ott maradt a csöndes háromszögben, úgyszólván a szélmentes oldalon, védve a kétfelől áradó gyerekek sodrásától. A napfény ferde hasábokban esett keresztül a folyosón, gyerekek futottak át egy ablak előtt, az ablakkeret árnyéka fekete keresztet vont eléjük. Velük kellett volna mennie. Felette lebegett az unszolás, szeretett volna engedelmes lenni, olyan mint a többiek. Felnőttet nem látott. A kapu négyzetgémén túl éles volt a fény. Két fiú birkózott kint. Fociztak, bakot ugrottak, távol a falaktól.)

Erre emlékezett most a tizenhét éves hátsó peronján. Nem tudom, hogy tudod-e; ha egy újszülöttnak odaadja az ujját az ember, az megmarkolja, fel is lehet emelni így az egész gyereket — és *elengedni* nem tudja még, ahhoz úgy kell lefejtetni az ujjait. Ezt úgy nevezik, hogy fogóreflex. Harlow beszél egy helyen a szeretet reflexes szakaszáról. A csimpánz születése pillanatától meg tud maradni az anyja testén: a szőrébe kapaszkodik, amikor villan fény, árnyék, árnyék, fény: nyaktörő zöld úton lendül az anya a fák között. Ő akkor, az Áldás utcai folyosón, hozzásimult a széles oszlophoz, karjával átfogta, amíg elért, és a két tenyere rátapadt az olajfestékre.

A régi útján kellett elmennie most. A villamosmegállóban egy öreghangú ember megkérdezte, hogy hol van a San Marco utca. Elgondolkodott rajta, milyen csavaros úton-módon kerülhetett vajon Szent Márk neve olasz változatban egy óbudai utca tábláira. Az Újlaki templomnál szállt le. Asszonyok mentek csomagokkal a Kolosy téri piac felé. Vajon Kolosy térnek hívják-e még a Kolosy tere, és piacnak hívják-e a piacot, gondolta magában. Mindennek kicsi volt a valószínűsége, Magyarországon, ennyi év után. Nem nézte meg, úgysem fontos.

Nyolc óra lett. A Lajos utcai iskola hátsó ablakai a villamosmegálló felé néznek. Most raffiát húztak át a kerítésrudak között; már kifakította a nap. Az iskolaorvosi rendelő volt ezen az oldalon a földszinten, amikor már a Lajosba járt. A fal mellett vizsgálóasztal állt, piros gumilepedővel letakarva. Ő a szemközti sarokban várt, derékig levetkőzve, a fiúk között, és félt, hogy sírni fog a vérvételnél.

A Szépvölgyi út alsó szakaszán az alacsony tűzfalakat most is befedte egy trapézalakú, fakult reklám: Rábl, autóvillamosság. Hetedikes korában az volt ideírva: Pál, autószerelő. Sokat nézte a falat azokban az években, Pálék ott is laktak. Pál Jancsi az osztálytársa volt, és azt mesélték róla, hogy ő már volt nővel: a nővére megengedi neki. Láta Pál Annit is, tizenöt éves volt akkor, nagy szép mellette voltak. Ő úgy gondolta, hogy szép lány. Leeresztett hajjal járt, mindig barna lemeberdzsekben. Arról álmodott ébren, hogy ha neki volna egy nővére, aki megengedi. Megengedné, biztos. Emlékezett mindenre. Minden lépésre, kőre, falra, házra, kerítésre. Egy pillanatig sem jutott eszébe, hogy esetleg nem találja meg a régi útját az iskoláig.

Átment a síneken és befordult a templom mögött. A templommal szemben kőfal húzódott, futó lógott le a felső palasorról és a fal tetején három szögesdrót szál futott végig. A kis zöld deszkaajtón nem fért volna ki már semmiféle stráfkocsi. A főváros belső részeiről évekkel előbb kitiltották a lovaskocsikat. Ősz hajú fiatalos pap lépett ki a kapun és átment az utca túlsó oldalára. Menet közben kérdezte a templomajtóban váró fehéringes embertől: „Nincs?” Egy elkezdett beszélgetést folytattak. Lentről fékező autó, induló villamosok zöreje hallatszott.

Följebb szembe találta magát a kapuval, amelyet a templomkert kapujának tudott — kis utca választotta el a templomépülettől, át lehetett látni rajta az új

életterem felé. Kezdetben, a háború után a szögletes formájú, tuskóorrú barna autóbusz állt meg itt az oldalban egy téren. A Hármashatárhegyre járt fel magánvállalkozásban, óránként. Később komoly betonöblöt építettek, rendes kék városi buszok végállomása került ide. Mostanra az is megkopott, kisebb lett, meghúzódtott a vendéglő tövében. A kapu mellett ott volt a telek helyrajzi száma: HRSZ 14864, és egy tábla: „Tóth Sándor géplakatos”. Nem templomkert, látta. Keresztben két tartódeszka fogta össze a kapu szárnyait, fakult, összevissza lécek.

A szederfát látta, csak ez lehetett az, de szeder nem volt a földön ebben az évszakban, a kapu alatti rés helyén betonfolyókát csináltak, autóbehajtót.

Lassan ment fölfelé. Néhány lépésnyi volt az egész templom melletti útszakasz.

Egy üres telken élénk színű fagarázsok sora jött, balról kalapálás tette reggellé a reggelt, s ahogy hátrapillantott, félkész horganyzott lemezek fénye tükröződött a szemébe.

Az Ürömi utcát keresztezte. Felfelé ment, egyenesen. A lábában voltak a lépések. (Volt egy sötétkék svájci ballonnadrágja, azt vette fel ma. Fene gazdagnak érezte magát. Lépői a kicsit suhogó nadrágban óriásnak tetszettek. Nem tudta reggel, hogy miért veszi fel ezt a nadrágot, még nem volt olyan meleg.) Balra félig üres, félig belakott telken öregember csukta gonddal maga mögött az embernél alig magasabb ház barna faajtáját. S hogy kipróbálta, jól zárta-e be, ki-be járt az egész ajtó. Heverő betoncsövek, garázsok a telken.

Benézett balra egy másik kapun. Megvolt még az óbudai kőudvar, belső utca inkább: ha egyszerre nyitják ki két szemközti lakás ajtáját, összeérnek; annyi az egész. Megvoltak a régi, kézzel faragott, domború macskakövek, a formák, a színek. Sötétbarna ajtó nyitva. Kisszék, öregember bajusszal, zöld borostyán egy négyzetméternyi darabon, nyomókút, cinezett lavór. A középén folyóka viszi a kiöntött vizet az utcára.

Nekitámaszkodott a sárga házfalnak. Vödörzörgést hallott. Kibújt egy kis vízfolyás, felfénylett, lassan kereste a kövek között az útját a csatorna vasrácsa felé, amely félrebillenten ült a köves utcán, mint tutaj a hullámon. Fekete galamb lépegetett, kapta a fejét a víz felé.

Repkény utca, pergette magában, Felhévízi út, Ürömi utca, Szépvölgyi út. Errefelé mintha békésebb évek jártak volna, mint a városban lent, a nagyforgalmú utakon, amelyekről újra-újra elvették a nevüket az utolsó ötven évben. De ő nem dőlt be a látszatnak, jobban tudta, milyenek voltak az évek a hegyen.

A Repkény utcán a vályogházak alacsonyabbak lettek, majd egészen belebújtak az emelkedő agyagoldalba, kis ablakaikat csaknem kitöltötte a keret fakeresztje, s az utolsó háznak az utolsó métereken nem volt sem ablaka, sem vakolata.

Baloldalt már kis akácerdő, gaztelep kísérte az utat. Sütött a nap. A lejtő meredekebb lett. Megállt, hogy levesse a pulóverét. Miközben a derekára csomózta, és felhajtogatta az inge újját, lefelé nézett, a városra, a Dunára. A Csejtei útra egyirányú forgalmat jelző táblát állítottak. Nemcsak az utca neve kongott ismerősen az ezerkilencszáznegyvenhetes év mélységéből. A lába előtt kavicsból, homokból, gallyból összehordott gát-félét látott a betonút közepén. Az elmúlt napok esői hordták oda a környék telkeiről, meredek utcáiról. Mindig ez volt az utca közepén, mindig ez a hát, ez a keskeny töltés-utánszat. (Tétován a válla felé emelte a jobb kezét; abban a néhány évben a jobb oldalon, ahol be kellett volna kapcsolni a táskát, nem volt rajta a kapocs, és a kezével fogta a szíjat.)

Elért egy olajos-fekete betonúthoz. Szeréna út. Szeréna, Szeréna, izlelgette. Jó íze volt, olyan igazi, régi Szerén néni-íze — volt valahol barna fényképeken a nagyanyjánál egy Szerén néni.

Először a Csejtei úton vágta el az útját egy kerítés. Talán csak egy újabban — öt éve, tizenöt éve, nemrégiben — elkerített telek sarkát kellett megkerülnie. Az út, amelyen iskolába járt, a hegyen át, most megszakadt, s mire a kerülön túljutott, már nem a lábában lévő húsz év előtti léptek vitték tovább. Tájékozódnia

kellett, következtetnie. (Öreg rozsdá színű kaput látott fentről a saroktelek tetején. Gondosan körüláncolták, a láncon nagy lakat lógott. A kapu a semmibe nyílt; jobbról-balról nem volt mellette kerítés, alatta gaz borította a telket. A gazban talán halványuló ösvény van, talán azon jöttem, gondolta fent a beton útháton a semmi kapuja mellett. Talán azon az ösvényen.)

Olajtól fekete betonon járt, bekerítő mozdulattal készült visszavágni az eredeti útvonalára. Magas fák szegélyezték az utat. Látott egy autóbusz-megálló táblát. Autóbusz nem jött, ritkán járnak a hegyi buszok Buda széles útjain, húszpercenként, közben meghagyják a csöndet.

Kempingnadrágos cseh turistákkal találkozott. Följebb új rendszámú piros Porsche sportkocsi robbant el mellette; a volánnál lobogó hajú fiú a felső ezerekből: futballrúgó vagy slágerénekülő. Egy kék szemétládára hivatalos betűkkel ráírták: hulladék.

Az útkanyarulatban újjazdag házakat építettek, faborításos erkélyekkel. Ötvenes csúnya asszony jött lefelé, nyári ruhában. A lábai visszeresek voltak. Kiáltás hangzott valahonnan: „Várj”. A nő táskájában kotort, visszaszólt a ház felé: „A napszemüveget otthagytam.” „Ledobjam?” kérdezte a férfihang. „Azt nem lehet ledobni” — zörögtek a szavak, mint üres zacskó az úton. Ő azon gondolkozott, lehetséges-e egy mondatot ennyire üresen végigmondani. „De be tudom csomagolni, akkor le lehet dobni”, az öreg férfi nem tudta megérteni, nem is volt mit megérteni. „Á”. A nő befejezte a párbeszédet, és lefelé indult, a távolabbi autóbusz-megállóhoz.

Nyitva volt minden érzéke, minden részletet észlelt — mégsem lett rosszkedve a nőtől, fényűzés lett volna. Ment tovább, megállt, nézett az úton lefelé.

Taxi fékezett mellette, hátulról jött, a Szeréna út felől. Új lengyelországi licenz-Fiat, ebben az évben ezek voltak az új taxik Budapesten.

— Bocsánat egy pillanatra, az Áldás utcát keresem...

A taxislánynak barnára sült pogácsaarca volt, kunos szemekkel, és kérdés közben mosolygott az egész arca.

— Ümm — mondta. Eszébe jutott: valahol olvasta, hogy a japánokat arról lehet felismerni biztosan, hogy csak ők mosolyognak akkor is, ha kérdeznek.

— Valahol a hegy...

— Igen. — Tudott mindent. — Itt, a telefonfülke mellett, mindjárt a sarkon jobbra. Ott van az egyes szám.

— Köszönöm. — A taxislány mosolygott, a lengyel Fiat gumija alatt porzott az út, ahogy helyből ugorva indult.

Előkelő környék lett belőlünk időközben, gondolta. Egy ideje már újra a saját kétévtizedes nyomain járt. Nagyon is jól tudta, hogy melyik ponton jön az út kanyarulata alatt az Áldás utca.

Egy kertben falevelet égettek. A járdamenti folyókában csak rövid darabon maradt meg a tavalyi avar. Sokat takarítják ezeket a rózsadombi utcákat. Fekete autó hagyta el a mozduló világoszöld falombok alatt. Ismerős volt az érzet. Egy kicsit suhant a nadrágja. Felnőtt volt, embermagas, érezte: könnyen és szabadon léphet a régi és új utcákon. Odaért az iskolához.

Újraeledő repkény borította foltosan az épület falait is. Piros volt és zöld egyszerre a borostyán, busán nőtt már, most májusban; itt-ott a sarkokon, kapubejáratok fölött félköríves tetejű ablakok szemébe lógott. Az épületnek hegyes csúcsai-tornyai voltak, a kapuk fölött faragott gerendából bonyolult házereszek, mesekőnyv rajzainak háromszögeiből állt össze az egész iskola: gerenda, borostyán, piros cserép, kacsalábon forgó vár.

Befordult az Áldás utcai oldalra. Benézett a terméskő fölött. Belül, a kapu mellett mész állt deszkanégyyszögben, fekete műanyag lepedővel fedve, odébb lyukacsos téglák, deszkák. Leszerelt fűtőtestek a földön. Már végetért a fűtési idő. Gyerekek nem voltak az udvaron. A fűtőtesthalom tetejére foszlott kosarat raktak és a rongyok közül vékony miaukolás hallatszott. Látta két kismacska fejét.

Egy-két hetesek lehettek. „Cicc”, mondta. Az egyik kicsi felnézett, belekapirgált a levegőbe, ügyetlenül, amikor a kosár másik feléből nagy fekete mancs emelkedett, és helyérepofozta a macskakölyköt.

Még nem volt dél. A szemközti házból magnetofonzene hallatszott ki, az év vonatolt ütemű kamasz-zenéje. A kertben két hosszú fiú farmernadrágban deszkadarabokat rakosgatott. Megnézte a környező házakat. A lépcsőkön avar ült erre. Vörös repkény futott egy-kétemeletes épületek ablakáig, s lent is, a terméskódarabokból illesztett kerítéseken. Errefelé minden kerítés termésköböl volt, s ő most már egész életében szerette a terméskökerítéseket. Egy kislány lépett ki az iskolalakapun és egy tavalyi korhadt gesztenét rugdosott fölfelé az Áldás utcán. Lassan távolodott az iskolától, a gesztenye újra és újra legurult a folyókába, akkor elé kellett állni, két láb közé fogni és egy ugrással feldobni megint a járdára. Ő utána nézett, látni akarta, hogy boldogul a gesztenéjével a keresztutcánál.

Egy egész csoport gyerek jött ki, fiatal tanítónő körül, együtt indultak ugyanarra, fölfelé.

Elementek. Nem zavarta semmi. Tekintete egy betoncsíkot követett az udvaron. A beton melletti sávba fákat ültettek. Bogasgyökerű akác tövében kidurragant gumilabda feküdt. Mészfoltos volt a labda, fekete-fehér futball utánzata, azt mondják, televíziós közvetítéseknél használnak ilyen; s gömbjének egyik fele egészen ellapult. Félemeletnyi magasságban ajtókeret állt a falban, meztelen téglalátszott, ahol elbontották alóla a lépcsőfeljárót. A betonsáv az épület beugrójába vezetett. Az egész udvart bonyolulttá tették a termésköböl rakott támoszlopok. A pinceablakokat rozsdaszín vasrács borította, kétszer két négyszögre osztva az üvegfelületet. A betonsáv az épület beugrójába vezette a tekintetét, keskeny zsákutcába. Ezt a beugrót nézte, úgy érezte, nagyon hosszan.

Tudta, ablakok vannak fönt, nem lehet tudni, ki van mögöttük; az ablakokból mindig figyelhet egy felnőtt. Állt.

Állt. Áll, második elemista, új gyerek az Áldás utcában, délelőtt van, az első délelőtti tízperc. A kis zsákutca-beugró vége az udvarban. A fiú feje hátrahajlik, hozzásimul a téglafaihoz. Piros labda pattan a falnak a füle mellett. Nem néz fölfelé. Fent minden oldalról az ablakok vakolatukhullott, szürke, fekete falakban, barna ablakkeretek, vasrácsok. A zsákutcát az épület vakolt fala szegélyezi, a másik oldalról négy egymás fölé drótozott deszka. A palánk felső része kifelé dől, nem bírja tartani a belül halmozódó szén súlyát. A zsákutca végében néhány gyerek.

Már nem ütögetik fel az állát, abbahagyták. Új gyerek. Mindig, mindenhol új gyerek. Állnak, csak nézik, beszélnek egymás közt, felé-felé böknek közben, vigyorognak. Legelől a fekete copfos pirosmasnis lány. Megunták már őt, az egyik felkapja a visszapattant labdát, berúgja az udvar közepére, utánarohannak. Labdának fától falig, pattan, piros, fehér pöttyökkel. A pirosmasnis lány még megáll, hátranéz rá, vonakodik a többi után indulni. A fiú két szénledobó-ablakot lát. Az egyiknek három kockája betört, az üveg széle szabálytalan, éles. Arra figyel, hogy a szénhalom tetején néhány könnyebbnek látszó, formátlan, kráteres, lyukacsos salakdarab-féle hever. Az egyik megmoccan, s hallható a nesz, ahogy lejjebb gördül, egészen a palánkig, egy dróthuzalnak viszi az útja, ott megáll. Kis krátereinek gerince szemcsés, ezüst színű. A pirosmasnis lány lábánál a fal és a deszkák között féltégla fekszik. A nap átsüt a két felső deszka közötti résen, csikja a lány lakkcipőjére hull. Hosszan lehet nézni a fekete pántot.

Tizenegykor a nagyszünetben már egyáltalán nem megy le. A földszinti folyosó végében áll egy falmélyedésbe húzódva. A boltos falifülkét felül fehérre meszelték. Tódulnak ki a gyerekek az osztályajtókon. Az olajfesték térdmagasságig fekete a talpnyomoktól a falon, van, ahol lerúgták a vakolattal együtt.

Porhasábok a napfényben. A gyerekek, ahogy átfutnak az ablak alatt. Ablakkeret árnyéka.

Mennie kellene neki is. De délután, napköziidőben kint fog állni mindenképp a vakolt fal vagy egy akáctörzs mellett. Rohannak. Valaki félresodorja.

A folyosó mélyebb homálya. Itt nem esik be a nap. A szünetből még alig telt el valami. Az udvari kapu előtt áll. És egy oszlophoz simul, karjával átfogja, ameddig elér, megkapaszkodik benne.

A kapu négyszögét látja később. Barna gerendák, magas kőboltozat alatt. Négy-szög keresztmetszetűre faragták a gerendákat.

A kinti éles napfény. Mindenki kint van. Egy csíkos pulóveres fiú gyürkőzik valakivel az osztályukból. Nevetnek. Kiabálnak az udvar legközepén. A labdát rúgták ötöd-hatodmagukkal: összefüggő folt a hatalmas tele udvaron. Elgurult, utána mentek, most verekszenek. Már egy ideje őket nézi. Ezek nevetnek. Mind a kettőnek összetett zsiroskenyér van a kezében. Ha hozzájutnak, gyorsan harapnak egyet. Valaki bakugrásra tartja a hátát. A csíkos pulóveresnek — széles kék, barna, fehér csíkjai vannak ennek a pulóvernek — most sikerül a földre teperni a másikat, utánaesik ő is. Kétváll. Esés közben a földön eltartják maguktól a zsiroskenyeret.

Egy zsvaj az egész udvar. Összeszedi magát, elszakad az oszloptól. Tekintete megszabadul a vakító fénytől. Elindul vissza a sötét-fekete folyosón.

Magas alak jön szembe. Csak a körvonalait látja a homályban, most fordult háttal az éles udvari fénynek. De tudja: aki jön, felnőtt. Ő eltűnik előle, átcsúszik a túlsó fal mellé. Elkerülik egymást. A folyosó közepénél van a lépcső. Fölötte is ívelt, alacsony a mennyezet. A szürke fal mellett szalad föl, kettésével. Magas a lépcső, kezével a korlát rézrúdjaiba kapaszkodva kell húznia magán egyet-egyet.

Az emeleti folyosó üres. Lassabban szalad tovább, hogy ne kopogjanak túl hangosan a léptei a kövön. Alulról fölhallatszik többszáz gyerek idegen lármája.

Az osztályukhoz érve felnyúl a zöld ajtó kilincséért, és lassan nyitni kezdi. Még liheg a gyors lépcsőjárástól. Az ajtó nyikorog. Gyorsabban lüktet az ütőere. Kitarja egészen az ajtót, bedugja a fejét. Nem lát senkit. Bemegy, el a dobogón, a tábla és a tanári asztal között. A táblán szivacsnyi-széles halvány fehér üstökös-csóva. A dobogó billen egy aprót, összehajtogatott papírral van alátámasztva a sarka. A háta mögött nyitvamarad a folyosóra vezető ajtó. Előre ér, és megáll egy földig érő ablak mellett, hogy lenézzen az udvarra.

Órák után halk sorokban mennek le a Marcibányi térre, platánfás, széles utcán. A fák nagy koronájuk arra felé a hegyn.

Kettes sorban át a másik oldalra. Nemigen járnak autók. Néha egy hosszú, fekete jármű. A gyerekek ismernek autómárkákat. Az egyik ilyen hosszúfajtájúrói tudja, hogy Buick, és amerikai. Vannak zöld Chryslerek, olyan orral, mint egy ezüst fogpótlásos cápa. A kistaxik lent a városban tömpe orrú Skodák és Renault-k, össze lehet téveszteni a kettőt, olyan egyformák.

Párban mennek lefelé. A szomszédja ráncigálja, mert lemaradt. A szomszédjának piros egyujjú kesztyűje van, zsinóron kötötték a nyakába. Egy gyerek megállt egy fa mellett pisilni. A tanítónő odaszalad hozzá a sor elejéről, és elcibálja. Ő ebből megtudja, hogy nem illik az utcán. Pedig már éppen gondolt rá.

Éhes. A Marcibányi úton párosával bukik le a sor a szürke kőboltozat alá. Lelassul a menet. Ő hátul áll. Csöndesebbek lettek, ahogy beléptek az iskola vas-kapuján. A többi gyerek is éhes. Már befelé figyelnek, érezni a babfőzelék szagát. Aztán egy lépcsősor következik, kőszől szürkés-barna, kikoptatott iskolalépcső, az alagsorban ugyanaz a feketére rugdosott fal.

Babfőzelék szag. Mindig babfőzelék szag van, akkor is, amikor sárgaborsó az ebéd. A vastag pincefalakba elmozdíthatatlanul beette magát a babszag.

A folyosón, ahol az ebédlőhöz mennek, a bunkerszerűen hajló fal alá tolva keskeny, letakaratlan faasztalok. Csak a külső oldalon lehet hozzájuk ülni. Fapadon öreg emberek, öreg asszonyok hajolnak a kislábasuk, csajkájuk fölé. Télen evés közben is magukon tartják sötét télikabátjukat. Lehajtott fejjel állnak sorba az edényükkel a kiadó-ablaknál, és óvatosan hozzák szembe a gyerekekkel a meleg ételt. Aztán leülnek, a falat nézve, háttal a folyosónak. Két kezüket fölteszik az asztalra a kislábas két oldalán. Beosztják a kenyérdarabokat. Némelyik

újabb kenyérsarkokat húz elő a kabátzsebéből, kipakolja. Bátorral, kietlen hangon zörögnek a csajkában a kanalak. Ingyen konyha, ugyanazt eszik az öregek, amit a napközisek.

Hátrább, a kiadó-ablak mögött, köpenyes szakácsnék hatalmas lábosokat húznak a kövön. A lábosok szélére kívül sárgaborsó hígja égett oda. Az Uzsáky utca környékén a srácok mesélnek a svéd- meg dánebédékről, amiket a Lajos utcában, osztnak, és minden nap húst adnak a főzelékhez. Az utcából minden normális gyerek a Lajos-utcai iskolába jár.

Pléhkanállal esznek a Marcibányi téri alagsorban, mindkét oldalról körülülhető asztaloknál. A főzelék jó, jó mindig. Kifelé megint az öregek háta mögött jönnek el, azok sokáig pizmognak.

Ebéd után napközi. Hosszú délutánok. Semmi.

Amikor visszaérnek: Szívgyárda-tanfolyam. Padokat hordanak ki az udvarra, ott ülnek a napközis szívgyárdisták. A nagy fa alatt feketeruhás fiatal pap beszél. A fiú nem érti. Nem kell érteni. Valahogy belesodródott, a Szívgyárda nem kötelező.

Nem érzi magát jóllakottnak sem. Félárnyékban ülnek. Látja az iskolaudvar földjét, egy pocsolját. Később az iskolaudvaron kell játszani. Ott lenni legalábbis. A szénportól fekete, rosszkedvű ledöngölt föld veszi körül. Az utca felől a kopasz akácok törzse. A kerítés mellé húzódik, leül, várja, hogy elteljenek a délután órái.

A nap már eltűnt. A gyerekek labdázna. Lányok és fiúk. Nagy íveket ír le a piros labda. Nagy csattanásokkal kapják el.

Sokára jön el az az idő, amikor hazafelé megy. Gyalog a hegyen át, naponta fél hatkor délután. Haza mindig gyalog megy, végig. Olyan éhséget érez, hogy járni gyenge, remeg a lába. Ősszel fejmagasságig nő a gaz a telkek sarkán. Télen részben letaposott, agyagtól sárga hó van az ösvényen. Ha olvad, beleragad a cipőjébe.

Már nyár eleje van. A Kavics utca fölött kiszélesedik a tájék. Agyagos sík az ösvény két oldalán. Szemben messze a kavicsbánya látszik, nagy szürke félkör völgy, éles szegéllyel. Jobbfelől a hajdani agyagbánya fejtésénél meredeken szakad le a part. Balról a hegyoldal. Itt egy darabon sehol sem lehet lemenni a város felé. Így nyár felé jobb. Épp csak érezni, hogy be fog sötétedni. Télen, ősszel, sőtétben kell elmenni a barlangok előtt, hóban, alig járt úton.

Rozsdásodó fémdarabok, amerre megy. A táj részei, mint a lépcső, a gaz, a drótkerítés. A barlangok előtt az acélvashulladék egyszerre jelentést kap. Tárgyak lesznek belőle: rohamsisakok, tojásgránát. A két sötét nyílás egyenesen a fiúra néz a hegyfalból. Keskeny ösvény nyoma vezet a két barlang felé, a földje ott nyirkos, barnás, félig benőtte a gaz. A nagyobbik barlang szájában fél konzervdoboz. Ürülék, a papírok, nagy zöld legyek. Más út nincs hazafelé.

A túlsó oldalra fordítja a fejét és merev nyakkal megy el a barlangszájak előtt. Most nem gondol az éhségre, nem figyel a lába gyengeségére.

A másik oldalon, messze elől, a Lajos utca házai. A Kolosy tértől a Dereglye utca túlsó oldaláig tartanak az új négyemeletes házak, madártávlatból felismeri a belövéseket, és a hiányzó műmárvány-burkolat darabok sötét rajzát.

Ha egyszer elhagyta a barlangokat, soha nem néz többé hátra. Minden gyerek tudja az utcában, hogy az egyik barlangban német katonák bújtak el a háború után és ma is bent vannak, kihúzzák az éveket. Így várnak valamire. Tíz évre való konzervet, fegyvereket és lőszert hordtak be maguknak, kiszámították. Amikor szükségük van valamire, kijönnek sötétben. A fiú apróra elképzei magának százszor, főleg ha sötétedéskor megy haza. Látja maga előtt, mint a moziban. Megáll a két német az ürülék és a papír mellett, a nyakukba akasztott géppisztolyon nyugvó kézzel, mozdulatlanul néznek: egy iskolatáskás gyerek. Az egyenruhájuk zöld, a mellükön keresztbefutó szíjat fehér penész lepte be foltokban. A csizmájuk fekete, ragyog. Az egyik belerúg aztán a konzervdobozba és a doboz zörögve gurul az ösvényre a fiú lábához. De már az egyenruhájukon sárga agyagfoltok látszanak, az arcuk sápadt, borostás.

Borostás volt az arcuk, persze, úgy láttam őket magam előtt, emlékezett most — épp hogy elhagyta az Aldás utca sarkát, a kék taxi visszafelé söpört utassal az utca felső vége felől. Míg fordulás közben fékezett, porzott, a lány feleremelte a tenyerét, úgy köszönte meg. Barna mosolya volt megint. Ő ettől jól érezte magát, aminek nyilvánvalóan nem volt semmi értelme.

Érdekes, úgy gondoltam, évek óta élnek a barlangokban a németek, a háború óta, mégsem szakállasnak láttam őket, hanem borostásnak, három napos borostával, négy napos borostával. Vagy nem is érdekes. Ezerkilencszáznegyvenhétben nem hallott még senki japán katonákról, akik egy negyedszázaddal később is vívják a maguk háborúját, végig. Kinsicsi Kozuka közlegény és Hiro Onoda hadnagy ezerkilencszázhetvenkettő októberében csapott össze a rendőrséggel Lubangon (Fülöp-szigetek). Szolgálati fegyverük hibátlanul működött huszonhét év után. Kozuka meghalt, nyolc lövés találta, Onoda sebesülten újra bevette magát a dzsungelba. Falvakat támadtak meg ételért és ruháért. Háromezeröttszázhatven japán eltűnt van még hetvenkettőben szerte a csendes-óceáni szigeteken. A hatóságok nem remélik, hogy Onoda előjön a dzsungelből. Úgy szólt a parancsa, hogy ne adja meg magát soha. Óbuda és Újlak határán a gyerekek, Sénák, Kiskovok, Pri-jotok tudták negyvenhétben a holnap képtelen történelmét; megteremtették valaiból, amit a nyolcéves utcagyerekek tudnak jobban, csak ők tudnak.

Minden gyerek tudta az utcában.

A két német penészlepte válszíja, a barlangok szája. Ez még hátravan. El kell mennie odáig, szétnézni. (Csak azt sajnálta, hogy nincs ősz, este fél hat és sötét. Már ártalmatlanná tette a barlangokat, mert közben elmúltak évek, élt és nem szokott már félni efféléktől — nem volt hajlandó félni komolyabb dolgoktól sem, ezerkilencszázötvenöt nyara óta, amikor végig gondolta a félsz dolgát és leszámolt vele. A Sztálin tér mentén ültek egy padon, ő, Áci és Tomori Viktor. Szombat volt, éjfél, nyár. Viktor a padon feküdt, a feje Áci ölében. A Mémosz-székházban voltak. Tizenkettőkor véres nagy verekedésben végződött az ösztánc; az Aréna útiak verekedtek a görögökkel. Megállt a padjuk fölött öt-hat srác, nap-szemüvegben. Aréna útiak voltak, de lehet, hogy görögök. Körülállták a padot, nem beszéltek. Nálunk élő görögök jártak akkor a Mémosz ösztáncaira, és nap-szemüveget hordtak a vagányok állandóan. Körülállták a padot. „Szevasztok”. „Pihentek?” „A csajod?” „Jó csaj?” „Smár van?” halkan kérdezgetett az egyik görög. Viktor kinyitotta a szemét, a lámpákra nézett felfelé, úgy válaszolt mindenre. Angyalföldön volt kisserác. A görögök elmentek azután. Merényi végig félt, csúnyán félt; Viktor mellett, aki nem állt fel, nem ült fel, nem emelte fel a fejét Szentgyörgyi Áci öléből, amíg ott álltak a pad fölött a görögök. Akkor éjjel, ahogy hazafelé ment, a Szabadság hídon eldöntötte, hogy nem fog félni. Gőgös volt egyszerűen. Nem akart többé megalázó perceket élni. Elég gőgös volt, hogy elhatározását ezután való életében már csaknem hiánytalanul meg tudja tartani. Nem félt. Legalábbis striciktől, sötét negyedektől, dél-amerikai városoktól, ahol olykor lőttek, viharfelhőben repülő gépen nem. Ezt abbahagyta.)

Oldalról kell elkapni a barlangok ösvényét. A Szeréna út alatt, Óbuda felé üres gazlepte rét feküdt, abban volt a reménysége. Ugyanezen a mozgalmas, válasszokkal telítődő napon kilenc óra negyven perckor a Szeréna út, az Apostol utca és a Kavics utca hármass találkozásánál állt. Ahol a rét végetért, lejjebb gyerek-kiabálás hallatszott folyamatosan. Tornyos épület, mostani árvaház udvarán voltak a gyerekek, ide látszottak a kékre festett mérleghintáik.

A betonkezdetű utat Józsefhegyi lépcsőnek hívták, és a Kavics lépcsőbe-utcába torkollott, levezette a Lajos utcába, nem tudott levágni oldalt. A lépcső-részen a kilométerkő-anyagból állított kidőlő-bedőlő korlát mellett száraz ürülékhal-mot látott, fölötte zöld légy járt, oldalt repülve, állva, mint a helikopter. Léptei ritmusa egyszerre ismerős lett: ti-tá, ti-tá ta-tamm, ta-tamm. A széles lépcsők minden második lépést megnyújtottak. Ettől lengett ki olyan nagyokat a tornaci-pós fiú kezében a szódásüveg negyvenhét nyarán. A Kavics utca aljában fehér

betűkkel írták az új emeletes házakra: LOTTÓHÁZ. A dunapartról emberek jöttek be a HÉV-szerelvénytől. Balra fordult. Egy farmernadrágos fiú és egy szoros pulóvert viselő lány ment előtte, egymás kezét fogták, a fejük közel volt egymáshoz, összesimult az arcuk, és járás közben hosszan szájoncsókolták egymást. A fiú bement egy kapun, a lány a következőn. Szép melle volt a lánynak, és szépen csókolták szájon egymást.

A Darázs utca fölött tudta meg, hogy a barlanghoz mégsem mehet el. Nem keresheti vissza azt a régi, lappangó fenyegetést, nem vizsgálhatja meg töviről hegyire a barlangbejáratot, rozsdás vasdarabjait, ürülékhalmaikat. A Darázs utca a második keresztutca a Kavicstól. Két-három háznyi. Fölötte már rét, domb. Innen keresztezni tudja az agyagösvényt, végre, arra számított. Az utca egyik házát beállványozták, teherautó állta el az úttestet, rakodtak róla. Kövér gerenda végét fogta át egy kerekfejű fiú, nagyot dubbant a gerenda, ahogy leejtette. „Két üveg 'bányait hozok neked, ha beviszed”, nevetett fel egy vékony fiú, amint a gerendavég földet ütött. „Két üveg 'bányait.” A kerekfejű a két karjával alig érte át a gerendát. Rákérdezett: „Két üveg 'bányait?” „Na. Két 'bányait”. „Miért, azt hiszed, nem viszem be egyedül?” Nevetgélt, nem nyúlt a gerendavég után, ahogy ő elment mellettük. „Hát te? Hozol nekem két üveg 'bányait, ha beviszem?” kérdezett a másik. És a kerekfejű megint: „Azt hiszed, én nem viszem be?”

A háta mögül hallotta már a felcsapó mondatokat. Egy ablakban fiatal nő könyökölt, pongyola volt rajta, nézelődött, egy forint hatvan filléres kekszet evett papírzacskóból. A zacskó barnás színű volt, durva papírból; voltak évek, amikor biztosan tudta volna, hogy börtönben ragasztották, de most is tudhatta, hogy köztértboltokban adják, és a kekszhez, ahhoz jár, nem kell külön fizetni érte tíz fillért. Barátságosan nézték egymást a nővel, ahogy találkozott a tekintetük. Gyermekegy, gondolta. A nő mosolygott, büszke volt. Ő ment, szeme az ösvényt kereste. Otthon lenni, öregem, jó. Világos, persze. Mégis mondom, mert hogy ezt igazán tudd, ahhoz talán az is kell, hogy előbb élj egy évet a másik félgömbön, idegenben, ahol azt is másképpen intik, hogy gyere ide — kapirgáló mozdulat a levegőben, négy ujjal, lefelé. S utána otthon. Itthon, ahol ennyi mindent tud az ember, ha egy nőt lát könyökölni az ablakon, mert ismeri a papírzacskók színét, a kekszek árát az élelmiszerüzletben, a pongyolák fajtáit a külvárosban, ismeri valamelyest a szülési szabadságok rendjét, és felismeri az anyák arcán, ha most az egyszer velük törődik az egész ház. Tudja, hogy a háromnyolcvanas kőbányai sör a legjobb ízű a magyar sörök között, s anyanyelve egy új hiányjellel gazdagodik számára, amikor egy vékony kőművesgéd azt mondja, hozok neked két 'bányait. Hogy mi lesz a gerendával, azt nem várta meg.

A házak fölött az utca lépcsőben, majd keskeny ösvényben folytatódott.

A szeme sarkából észlelte, hogy a fűvel borított, mérnökien vízszintes tetőn antenna-rendszer emelkedik, és egy egyszemélyes betonkúp, üres géppuskaállás. Vigyázott, nehogy sokáig arrafelé forduljon, nem is gondolt közben semmire, ösztönösen volt óvatos. Fent járt a város felett.

A réten egy férfi feküdt hanyatt, fehér ingben, sötét zakót hajtogatott a feje alá. Sütött a nap. Odébb két nő fürdőruhában, kiterített pokrócon, egy fiatal, csúnya lány, egy idősebb.

Feljebb, az oldalban mesebeli kunyhó volt. Hegyestetejű rogyant házikó, hatalmas szélkakassal. A kerítése anyagában egymásba ért piszkos nylonzsák, esők csíkozta raffiafonadék, rongy, egy kiegyengetett bádoghordó. A veteményeskert sarkában kerék nélküli autóbusz állt, kátránypapír tetővel. Egy kicsike lány tyúkokat hajkurászott. Nem sokáig lesz már itt, gondolta, a kunyhó, a háborúelőtti autóbusz, kislányok a tyúkaikkal. Ezekből a részekből is jó építkezőhely lesz már. Tart már annyi ideje egyfolytában az az időszak Budapesten, amióta nem lőttek. Mégis, a ház mellett friss téglagúlát emeltek, és a gazban, szemközt, papírzacskó-cafat feküdt, latinbetűs felirat kiolvasható részével: „USSR Portland Cement 400...” A vasorrú bába kunyhójához fürdőszobát építenek.

És ezután magas drótkerítés vágta keresztbe az utat. A házikó az ösvény fölött egyre inkább elkeskenyedett, csaknem megszűnt: nem volt már több, mint az egykori csapás vonala-maradék, amely egyenesen nekivezetett a kerítésnek.

Teniszpálya állt az elegyengetett hegyoldalban. Rendezett vörös salakmező, fekete salakút. Terméskőből vágott csinos párkányok, háló, talajhenger és egy loscsolócső csapja. Hátnál az öltözők előtt golyódobó nő szobra zöldesedő bronzból. Elérte a kerítést, talált egy kék, beláncolt vaskaput. A kaputól betonút vezetett hátra. Az út végén, bent a pálya mögött rácsajtó zárta el egy barlangbejárat száját. (Egy hegybevájt fehérfalú mélyedés is volt, kétkerekű áramfejlesztőt húztak be alá az eső elől.)

Később hátrafordult, lenézett a hegyről, az Újlaki templom tornyát látta a mélyben.

Valamit megtalált azért. Lejjebb a csapás mellett lábbal odébbtolta a cementszák darabját: alatta egy kőrévben fél német acélsisak feküdt. Ezerkilencszázhatvankilenc májusa volt. A sisak többi részét goromba erő tépte le, a csorba él benyomódott, kirajzolódott egy golyólyuk tiszta félköre. A valamikori tarkórésznel kis perem ugrott ki — te már ennyiből nem látod magad előtt, hogy egészen pontosan hogyan hajlik az a perem, de mi, akik egyidősek vagyunk a háborúval, mind ismerjük az acélsisakokat, náci csapatbevonulásokból őrzi ezt a hajlást a recehártvány, negyvenháromból és negyvennégyből, ahogy őrzi harminckilencből a lengyeleké, ezerkilencszáznegyvenből a dánoké. A sisakon rozsdás csaton ott volt még egy zöldesre penészedett állsízjégg.

Nem jutott el a Szemlőhegy barlangjához. Ezt a lehetőséget kiütötte a kezéből az idő — a templomkertek, utak és a hegyek is eltűntek részben. Tenispályát építettek. Belakatolt vasajtóba ütközött, magas kerítésbe. Az öltözősorokba, futósalakba, csinos terméskőpádkányokba, meg a golyódobó nő bronzszobrába.

Még valamit, ami ehhez tartozik, aztán abba is hagyom.

Ott tartottam, hogy csak egy fél rohamsisakot talált, az állsízj maradvékával. Amikor odaköltöztek negyvenhétben a Dereglye utcába, a szobája falában eleinte deszkával volt befedve két belövés. Most látta: innen a hegyekből hullhattak le a fáradt lövedékek, a Lajos utcai háztetők fölött vezetett a röppályájuk, csak a negyedik emeletet találhatták, mert az alsókat már beárnyékolják a szemközti emeletes házak. Arrafelé többször tértek vissza a harcok, mint máshol a városban. A németek bevették magukat a hegyekbe. Gondolj rá: Buda ostromakor a mi agyagos-saras domboldalainkon folytak az értelmetlen végharcok. Nem először volt így, egész Magyarország is idegen katonák végharcainak színtere volt, Európa istenhátamögötti tája, a világ gazos agyagdombvidéke. Az a ház temette maga alá a legtöbb fel nem robbant bombát, ahol apánk és anyánk felnőtt. A mellett az ösvény mellett gyűlt össze a legtöbb golyóhévely, ahol jártunk második elemistaként; itt maradtak meg a tojásgránátok, széttépett acélsisakok. A végső harcok után, amelyekkel már semmit nem nyertek az idegen katonák, öt évvel és tizenöt évvel is gyerekek kezét tépték le a döglött kézigránátok, gyerekek fél arcát. Itt a tűzszerészeknek húsz évvel az utolsó világháború után is van munkájuk mindig. És a hegyek barlangjaiban talán ellenséges fegyveresek rejtőznek, farkasvadon és éhesen, három lépésnyire az ösvénytől, ahol azért csak mennek a nyolcéves gyerekek szürkületkor, iskolatáskával a hátukon. Mert reflexszé vált bennünk, hogy azért mindig maradunk néhányan. Elegen, hogy járjunk újra a dolgunk után, az első hétköznapi, ha befejeződtek a világháborúk.

GALAMBOSI LÁSZLÓ VERSEI

Jeruzsálem

A pénzváltók dőlt asztalát láttad-e Kézmosó?
Virágtalan az éjszaka az olajfák alatt.
Vérzik a Fát. Fohászkodik a függő Aldozat.
Vad csont-török árnyékain suhan a Gyolcshozó.

A test virrasztó kő mögött. Júdasra köp a sár.
Getszemán rejtő lombja közt nyakán ezüstkötél.
Hököl az őrző százados. A vashordó-kövér
farizeusok vinnyognak. Pajzsokon a köntös körbejár.

A homlok aranykoszorút, csillag lángot visel.
Szekeerce, kard meg korona nem győzhet népeken.
Péter, a kulcsot jól szorítsd, forogjon ércesen.
Ha fényt kívánó közelít, az ajtót nyitni kell.

*

A jeruzsálemi ludak tolla barka-puhán
világít, ahol járt az Úr. Haltól tükrös a hab.
Bárányt nyírnak a pásztorok az olajfák alatt.
Korsó, friss hús illatozik bárányszagú subán.

M á r i a

Mária, a Földet
röpteti nagy törvény.
Holdsarlón a lábad,
holdsarlón láng-örvény.
Mámorom rejtőzve
fohászkodik Érted.
Palástod kékjétől
hamvasak a rétek.

Örömök virággal
hintett ékessége,
bánatok szögekkel
szagatatott edénye:
Te vagy a Dicsőség,
nyugalmam reménye.

Mária, még szolgál
égő tündöklésem.
Sokasodik joggá
sújtott büszkeségem.
Mámorom rejtőzve
fohászkodik Érted.
Palástod kékjétől
kondulnak a bércek.

Mint madárnak mező
bújtató vetése,
vadnak enyhet-adó
erdő szövvénye:
Te vagy a Tisztulás,
szívemben a béke.

Mária, hajadból
 hogyha szőnéd ingem
 s oltalmad galambja
 szállna, hogy segítsen;
 hűségem rejtőzve
 kéretőzne Hozzád,
 ünneplő tüzekre
 hajolna az orcád.

Vigasztaló gyöngy-fa,
 hajnallal befonva,
 mennyei pártának
 csillagozott fodra:
 Te légy a Virrasztó,
 szemem záró gyolcsa.

Mária, a jászol
 szalma-illatából
 barkától bogáncsig
 botorkál a vándor.
 Hűségem rejtőzve
 kéretőzik Hozzád.
 Rózsa-koronák közt
 fölmerül az orcád.

Mint szomjoltó folyam
 futása az éjben,
 bucskázó aranyhal
 hullám sűrűjében:
 Te légy a Bölcs Fáklya,
 vezetőm a mélyben.

Nagypéntek átvert ágai

Nagypéntek átvert ágai
 magasba szállnak.
 Láng-szögesek Judea sátrai;
 tenyérnyi fű, ha sarjad a nyájnak.
 Sovány a nép.
 A bolydult bolyongás hova tart?
 Hol a próféta,
 ki mederbe okosítja
 a konok hangzavart?

Atyám választott halálra.
 Anyám virrasztott a Koponyák hegyén.
 Országot féltő szegény
 mosdatott fehérre.
 Csordultig telt a virrasztás edénye.
 Magdolna hárfája
 szirmokért könyörgött.
 Siklottak kőárnyú csillagok,
 a fény forogva dörgött.
 Köntösöm holdkráter-magányban,
 nádszálla tűzött spongyám kupola-emlék.
 Aranyból véseit fejemre omlik a festék;
 hajtom a sugár vörös halait,
 kévébe kötöm az elhagyott mezőt.
 Kínálom a rongyos pihenőt.

Anyám mennybe megy.
 Föllángol piros cipője.
 Virág ereszkedik lenyesett rózsatőre.
 Lebeg a Föld,
 fény-kelyhe lágyan
 bezárja. Sátram
 fölötte aranyban,
 hirdeti,
 a nép tövises királya
 maradtam.

Pünkösdi bimbóba-font ágai
 magasba szállnak.
 Jönnek a pásztorok,
 ösvényt bontanak a nyájnak.

AGAPÉ. Az eredeti görög szó azt jelenti: szeretet. Az embertársi, baráti szeretetet nevezték így, ellentétben a szerelmet jelentő „erosz”-szal. Az öskeresztények nyelvhasználatában a „kenyértöréssel” (Eucharisziával) egybekötött szeretet-lakomát nevezték — az utolsó vacsora mintájára. Ezek az agapék szépen kifejezték a keresztény közösség testvéri, családias egységét. Visszaélések miatt az egyház a II. század vége óta megszüntette az agapékat, — ezzel együtt a szentmise is elvesztette családias jellegét. Ma helyi-közzel kísérletek történnek a visszaállítására.

ANGELIZMUS. (Latinban angelus = angyal) Olyan túlzó lelkiéleti irányzat, mely nem eléggé veszi figyelembe az ember testi, pszichológiai és szellemi egységét. Esményként azt tűzi ki, hogy az ember „angyali módon” éljen. Ezért a testet és magát az emberi „természetet” mintegy ellenségként kezeli; az ember természetes vágyaiban (főleg nemi jellegében), pszichológiai hajlamaiban eleve „lefelé húzó erőket” lát, amiket kérlelhetetlenül le kell küzdeni, sőt tudomásul sem szabad venni. Anyonyiban ez az irányzat mégis különbözik a régi „manicheus” tévtantól, hogy a testet és a testiséget nem tekinti az ördög művének és kifejezetten bűnösnek. A zsinat előtti lelki könyvek és a papnevelés (és minden keresztény nevelés) erősen hódoltak az angelizmus szemléletének: a test sanyargatását értékrendben elébe helyezték a másokat szolgáló önfeláldozó szeretetnek. Ily értelemben ellentétben áll azzal a mai lelkiéleti irányzattal, mely biológiai és pszichológiai természetünket szervesen bele akarja építeni (azaz „integrálni”) lelki életünkbe.

APOKRIF. (A görögben *apokrípto* = elrejtett.) Szó szerint titkos. Egyházi szóhasználatban azokat az ősi vallásos könyveket jelölik így, amelyekről annak idején azt állították, hogy szentírási könyvek, az egyház azonban nem fogadta el ilyenként őket. Megírásukat többnyire nem kifejezett „hamisítási” szándék vezette. Történeti szempontból sokszor nagyon becses írások.

BAROKK, BAROKKOS. Eredeti jelentésében irodalomtörténeti, művészettörténeti, illetve kultúrtörténeti kifejezés.

A stílusirányzat, amelynek ez a neve, a szenvedélyeket, a mozgást, a lendületet hangsúlyozza; ugyanakkor a barokk kor kedvelte a pátoszt, a pompát, a látványos gesztusokat. Ebben az időben alakult ki sok egyházi szertartás „barokkos pompája”, amely a mai ember számára idegen már. Az egyház vonatkozásában a „barokkos” szót ma rosszálló értelemben használják és nemcsak egy korszerűtlen stílust, hanem bizonyos feudális hagyományokat is jelölnek vele.

BELSŐ EMIGRÁCIÓ. Az egyházban a legutóbbi években divatos lett műszó. Nem fizikai elvándorlást, lakóhelyváltoztatást jelent, hanem lelkiállapotot: amikor valaki ugyan külsőleg nem hagyja el az egyházat, sőt vallásgyakorlatait részben talán még végzi is, — de lélekben többé nem „azonosítja” (identifikálja) magát az intézményes egyházzal, annak jogrendszerével.

BELSŐ KÉNYSZER. Olyan lelki (lélektani, azaz pszichológiai) állapot, amelyben az ember nem cselekszik szabadon, noha semmi közvetlen külső veszély nem fenyegeti. Oka lehet idegbetegség, amikor valójában semmi tárgyi ok nincs a félelemre. De valóságos tárgyi ok is fennállhat: például félelem a megvetéstől, megsejyenyüléstől, az élet eljövendő nehézségeitől. Adott esetben a belső kényszer, mint minden súlyos kényszer, házasságot érvénytelenítő akadály is lehet. Régebben az egyházi bíróságok alig méltányolták; napjainkban elfogadják ugyan, de bizonyítása elég nehéz.

BIBLICIZMUS. Az a teológiai irányzat, amely túlzó módon mindent a bibliából kíván megmagyarázni, még akkor is, ha ily módon erőszakot kell gyakorolnia a szentírás tudományos értelmezésén. (Példa erre, ha valaki a megbízatás továbbadását kifejező ősi gesztust, a *kézrátételt*, egyszerűen azonosítja a bérmlás vagy az egyházi rend szentségével, annak mai formájával.)

BIZANTINIZMUS. (Bizánc, a kelet-római császári székhely nevéből.) Az egyház hierarchikus fölépítésének olyan értelmezése, amelyben a magasabb egyházi tisztségek viselői mint „főurak”, „egyházfejedelmek” úgy tekintenek az egyszerű papokra és hívekre, mint alattvalókra és az utóbbiak ezt az állapotot tudomásul is veszik. A bizantinizmus (olykor világi értelemben is

használva) mindig magába foglal bizonyos uraskodásra és szolgálkúságra való hajlamot. A zsinat hitet tett arról, hogy az egyháznak ismét magára kell ültetnie az evangéliumi egyszerűség és szolgálat szellemét. A bizantinizmus csökevényei azonban gyakran megvannak még a liturgiában is, amikor például a kultuszban és imában Istent bizánci császárként szólítjuk és nem mennyei Atyának, ahogyan Jézus tanította. A régi szemlélet csökevényei a liturgiában az ilyesfajta kifejezések: kegyeskedjél, méltóztassál, alázatosan esedezünk Kegyességedhez stb., stb.

BONTÓ AKADÁLY. Házasságjogi szak kifejezés. Olyan körülményt jelent, amely a házasságkötést eleve érvénytelenné teszi még akkor is, ha az esketés egyházi szertartással történt. A zsinat óta főleg a modern pszichológia és szociológia vizsgálatai alapján, a sok felületlen könnyelműséggel kötött és utóbb szétesett házasság láttán, egyre több szó esik a bontó akadályok kiterjesztéséről. A kérdéssel jelenleg a Kódex-revizíós Bizottság foglalkozik.

BOTRÁNY. (Latinul = scandalum) A mai magyar nyelv egészen mást ért botrányon, botrány okozásokon, botránykoztatáson, mint a szentírás és ennek nyomán maga az egyházi nyelv. A profán nyelvhasználat botránynak nevez minden olyan tettet, viselkedést, magatartást, ami ellentétben áll a kialakult társadalmi konvencióval. A szentírás és az egyház szóhasználatában botránynak egészen mást nevezünk. A botrány itt *másoknak bűnre csábítása*. Ez a bűnre csábítás történhet szóval, tettel, rossz példával, de mulasztással is. A szentírás néha ellentétes értelemben is használja a botrány szót: amikor az emberek megütköznek azon, hogy valaki *a rossz közfelfogással szemben a kényelmetlen igazságot* képviseli.

BŰN. A gyónások világszerte tapasztalható megritkulása és ugyanakkor a szentáldozások számának gyarapodása azt mutatja, hogy a „bűn” fogalmának hagyományos megítélésében változás mutatkozik a zsinat óta. A bűn (az ún. halálos bűn) régi katekizmusi meghatározása ez volt: tudva és akarva meg-

szegni Isten súlyos törvényét. Ez azonban gyakran volt zavarok forrása, mert hiszen a bűnök motivációjában az Istentől való elfordulás szándéka a legtöbb esetben nem játszott szerepet. Az Istentől való elfordulás mindig hosszú mérlegelés eredménye és komoly lelki életet élők esetén, szinte lélektani képtelenség. Ugyanakkor a visszatérésnek szintén mindig hosszú az útja. Az állandó „halálos bűnbe esések” és visszatérések sorozata lélektanilag abszurdum és mindig hibás lelkiismeret tünete. A régebbi lelkipásztori gyakorlat ezt a hibás lelkiismeretet sokszor előmozdította. Sokszor esik viszont szó napjainkban (maga a Szentatya is többször említette már), a bűn ún. kollektív dimenziójáról, vagyis „közösségi kihatásáról”. Ez jelenti a bűn káros kihatását az egész közösségre, akár a keresztyén közösségre (egyház) akár a társadalomra. Napjainkban ilyen kollektív dimenziójú bűn lehet a gazdag országok nemtörődömsége azzal az égbe kiáltó ténnyel szemben, hogy az emberiség kétharmad része rosszul táplált és abból egyharmada kifejezetten éheznek.

BŰNBÁNAT (poenitentia). A még mindig uralkodó közfelfogás bűnbánaton bizonyos lélektani állapotot, szomorúságot ért, amelyet valamilyen hibás tettünk okozott bennünk. Ez a nézet téves. A bűnbánat fogalmához nem kapcsolódik szükségszerűen érzelem. Jelenti viszont a tárgyilagos önkritikát saját hibás tetteinkért, vagy annak a közösségnek bűneiért, amelynek felelős tagjai vagyunk. Az önkritikának ezenkívül együtt kell járnia a jóvátétel szándékával. A zsinat előtti idők lelkipásztori gyakorlata túlhangsúlyozta a penitencia külső tetteit (bójt, önmegtagadás, testi vezeklés, imádság, virrasztás stb.). Az 1966 februárjában kiadott „Poenitemini” apostoli konstitúció a figyelmet azokra a bűnbánati (engesztelési) gyakorlatokra irányította, amelyek a másokért végzett áldozatok, önfeláldozás, beteggondozás, tanítás, munka lelkiismeretes végzését, tehát a szociális erényeket részesítik előnyben. Ez a szellem azonban még nem ment át eléggé a katolikus öntudatba és gyakorlatba.

WAIGAND JÓZSEF

ENDRE KÁROLY VERSE

81. tavaszom elé

„Itt már a csicserikelő* és bennem ég a vágy, bár
nem tudom, hogy hová s merre?”

(Cicero Attikushoz írt A. 10. 2. leveléből.
Fábián Gábor magyar változatában)

Ó vágy tüze, örökmécs!
Bár nem tudod, hova mész?
Amarra? Emerre?
Soh'sincs, hogy semerre —
Most még örülj, hogy élsz,
Kutatsz, beszélsz, remélsz,
S nem bot vezet,
De szellemed.

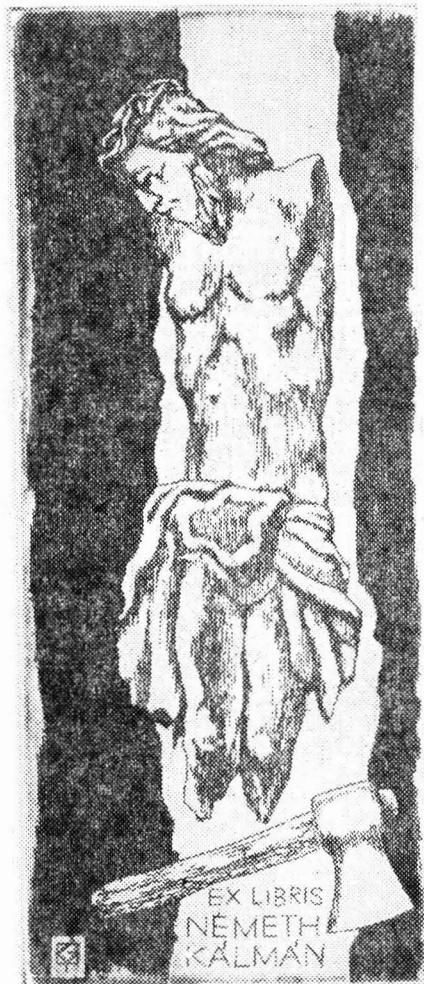
Itt már a csicserikelő,
A nap korábban kelő,
Aranya patakon úszik
Melengetőn a dűcig.

Ó vágy! Édes törökméz!
Előre s ne visszanézz!
Hisz ami volt, már elmerült,
Derült is volt, és keserült,
Régi tüzeid mind kihunytak.
Mennyi jelen szült mennyi múltat!
Megmondhatod, hogy hová mész?
Amarra, Emerre?
Ej, sohasem semerre.

Itt már a csicserikelő,
Jer hajlékodból elő!
Az örök ifjulás
Serkent, hogy láss, beláss.

Nem félő-reszketősen
Iszod aszú-erősen
A füvek illatát,
Nem is saját valódból
Sajtolódott ez óbor,
Mindenség forrta át —
S tudod már, mindhalálig,
Minden örömré válik,
Mert minden induló,
Indulhatsz arra, erre,
Megleled valamerre
S megvallod: élni jó.

Itt már a csicserikelő,
Irama egeket szelő
Ezernyi állomás,
Álmodás,
Álmodás.

Kőhegyi Gyula: Ex libris
Németh Kálmán szobrász tiszteletére

* Fecske

NAPLÓJEGYZETEK

Írta KOSZTOLÁNYI ADÁM

Civilizáció — morál — kultúra. Ez a három fő szempont, amely megfelel a test, lélek, szellem hármásának. Ezek a tényezők persze egymásba folynak és erősen befolyásolják egymást. A civilizációhoz tartozik a technikai fejlődés, az anyagi jólét, az orvostudomány, a higiénia, a természettudományok. Ezzel a világ jó részén nincsen nagyobb baj. A civilizáció fejlődése elősegíti a morált, sőt a kultúrát is. Gondoljunk a könyvtermelés és az olvasóközönség megnövekedésére.

A morálét is elősegíti. Vegyük számításba a jobb betegségi és halálozási statisztikát, az életkor meghosszabbodását. Mégis, ez a fejlődés nem mindig egyértelmű. Tegyük a mérleg másik serpenyőjébe a második világháborút Auschwitz gázkamráival, a városok totális bombázásával, Hiroshimával. Vagy nézzük a bűnözési statisztikát. Ez a magas életszínvonalú Svédországban nagyon alacsony, viszont a szintén nagyon magas életszínvonalú USA-ban magas.

Biztos vagyok benne, hogy valamikor megvalósul az általános jólét és az egyének etikuma. A kérdés csak az, hogy az egyének etikuma vezet-e majd általános jóléthez, vagy az általános jólét vezet-e az egyének etikumához? Az utóbbiban inkább hiszek, mint az előbbiben, bár az utóbbi körül is felmerülnek bizonyos problémák.

Lehet, hogy ez a két irányzat párhuzamosan fog haladni. Egymásra való hatásuk dialektikus lesz, nem mechanikus.

Egy író és gondolkodót kétféleképpen nézhetünk: jelensége és értéke szempontjából. Megkülönböztethetjük jelenség-értékét és normatív-értékét. Ez a kettő nem mindig esik egybe. Például Maupassant jobb stilisztá, finomabb, érzékenyebb, pallérozottabb író, mint Balzac. Mégis Balzac jelentősége nagyobb. Ugyanaz a helyzet a gondolkodóknál. Vauvernargues precízebb, árnyaltabb, az igazságokra jobban rávillantó szellem, mint Rousseau, mégis, Rousseau tévedéseiben is zseni. Vauvernargues igazságaiban sem az.

*

Öröm és fájdalom. E fogalmakat a legtagabb értelemben veszem, a „kellemes” és „kellemetlen”, a — freudi

meghatározás szerint — „Lust” és „Unlust” képzeete értelmében.

Mindenki tudja, hogy mindkettőnek számtalan fajtája és változata van. A hasfájástól és lábtöréstől kezdve az anyagi zavarokig, a szerelmi bánatig, az önérzet-sérelmekről a megfoghatatlan világfájdalomig, az evéstől, a szexuális kielégüléstől, a pénz, a hatalom, a küzdelem élvezetéig. Schopenhauer szerint a fájdalom a pozitív, az öröm a negatív jelenség. Ezzel szemben Leibniz szerint az öröm a pozitív, a fájdalom a negatív jelenség.

Az evés — mondja Schopenhauer — az éhség megszűnése, a melegedés a fázásé. Ezzel szemben Leibniz szerint a rossz csak a jó hiánya, mint a hideg a meleg hiánya.

Azt hiszem, ebben Leibniznek van igaza. Az egészséges embernek, ha külső bánatolom nem éri, alaphelyzete az öröm. Igaz, ez az öröm nagyon halvány, minimális, de mégiscsak öröm. A világban lévő tengernyi bajról, szegénységről, betegségről, igazságtalan ítéletekről, lelki konfliktusokról, kielégítetlenségekről természetesen Leibniz is tudott. De úgy látta, hogy az öröm tengere — ha azt tág értelemben vesszük — nagyobb a fájdalom tengerénél. Bizonyos, hogy sok fájdalomról, amit az emberek félelemből vagy szeméremből eltitkolnak, nem tudunk. De ugyanúgy sok örömről sem.

Mi rosszabb, a testi vagy a lelki fájdalom? Szerintem a testi. A lelki fájdalom relatív, ha akarom van, ha akarom nincs. Hogy egy nő otthagytott, nem vettek fel valahová, hogy nem tartom magam szépnek, erre mondhatom „nem izgat”. A lelki fájdalom ellen sokféleképpen védekezhettek, elnyomhatom, elűzhetem, azonosulhatok vele és fizikai örömökkal ellensúlyozhatom. Néhány lelki fájdalommal, például szerelmi bánattal való azonosulás még jól is eshet. Más kérdés, hogy valamilyen jelentős lelki fájdalom elnyomása nem lehet a végtelékig. És mindenki inkább választana egy meghatározott időre szóló kis testi fájdalmat, mint egy nagy, végzetes lelkit. Az is igaz, hogy a lelki fájdalom maradandóbb, mint a testi. Mindent summázva, mégis sokkal inkább a lelki, mint a testi fájdalom.

Vannak fájdalmak, amelyek a test és a lélek határán mozognak. Ilyesmit

okoz a kielégítetlen szexualitás, vagy egy kellemetlen környezet, ahol kénytelenek vagyunk tartózkodni.

Öröm is van, ilyen: a zene.

A fájdalom homogénebb, mint az öröm. Az örömben elég sok a fájdalom-elem, de a fájdalomban — kivált a testi fájdalomban — kevés az öröm.

A szenvedésre való képesség megfelel az élőlények hierarchiájának. Egy giliszta vagy cserebogár nem érez lelki fájdalmat, annál inkább az ember. Az emberek is értelmességi fokuk szerint különbözően szenvednek. Ha egy busmant megvernek és bebörtönöznek, az túl a közvetlen bántalmon, nem érez különösebb lelki fájdalmat. Ha egy párizsi entellektüelt megvernek és bebörtönöznek, az nagyon szenved ettől, mivel az esettel kapcsolatban nagyon sok asszociációja van.

Az öröm lényegét így határoznám meg: világosság, legyen az a test, lélek, vagy szellem öröme. Mindenki érezte azt az örömet, mikor egy elveszettnek hitt tárgyat megtalált, mikor egy elfelejtett név eszébe jutott, mikor egy homályos matematikai példa világossá vált előtte.

Leibniz szerint nekünk egyszerre végtelen sok, apró, alig észrevehető képzetünk „petites preceptions”-unk van, amelyek mégis hatnak.

A lélek olyan mint egy nagy folyó, amelyben az öröm fehér és a fájdalom fekete csíkjai találkoznak. Ezek végtelen permutációban vannak együtt. Egy más mellett futnak, vagy keverednek vagy pedig vegyülnek egymással. Nagy fehér csíkok futnak nagy feketék, nagy fehérek és kis feketék, kis fehérek. Kis feketék mellett keverednek vagy pedig vegyülnek egymással. De a folyó sohasem teljesen fehér vagy teljesen fekete.

*

Intelligencia és tehetség. E kettő nem mindig esik egybe. Nem, még az írói tehetségénél sem. Tolsztoj zseni volt, de amint Ignotus írta, „közepes és homályos intellektus”. Ezzel szemben Jakob Wassermann kiváló intellektus, de közepes tehetségű író. Aztán olyanokat is találunk, akiknél a tehetség magasrendű intellektussal párosul, mint Thomas Mann, Proust, Huxley.

A művészet más területén, például a festészetben a tehetség még függetlenebb az intelligenciától. Lehet valaki nagy festő és közepes, sőt gyöngye intelligenciájú.

A matematikai, zenei és sakktehetség még függetlenebb az intelligenciától, mivel ezek élettapasztalatot sem tételeznek fel.

*

Racionalizmus — irracionalizmus. E két fogalomra sok homály ülepedett rá. Hol szabadjára engedték az irracionalizmus démonjait, hol a racionalizmus valamilyen lélektelen beszűkülést jelentett. Ezzel kapcsolatban Pascal egyik mondása jut eszembe: „Deux fautes exclure la raison, n'admettre que la raison”. Vagyis: „Két hiba, kizárni az értelmet, nem fogadni el csak az értelmet.” Vagy pedig Leibniz megkülönböztetése, a rációellenes és rációfölötti dolgok között. Rációellenes például — ez már az én véleményem — a boszorkányperek és a vérvád, rációfölötti a szerelem, a művészet, a hit. A rációellenes dolgokat hiánytalanul dobni kell, a rációfölötti dolgokat elfogadni, sőt szeretni.

Thomas Mann „Varázshegy”-ének két, egymással vitázó alakjára gondolok, a laposan racionalista szabadkőműves Settembrini úrra és az irracionalizmus szörnyébe bódult tizenhét jezsuita Naphtára. Egyik sem volt kedvemre való. Szűk racionalizmus és nyakló nélküli irracionalizmus, ez az a két ellenség, amely ellen küzdenünk kell. Amire szükség van: a teljes racionalizmus.

*

La Rochefoucauld az erények mögött bűnöket fedezett fel. Az udvariasság mögött érdeket, a segítség mögött hiúságot, a lemondás mögött gőgöt, bűntetést vagy lustaságot. Mindez lehetséges. De a tétel meg is fordítható, a bűnök mögött is lehetnek erények. Gyávaságban tapintat vagy kímélet, bosszúvágyban igazságérzet, szexusban gyöngédség, vadságban a tisztázás vágya, a segítestől való tartózkodásban izlés, taktikában emberség.

Az *irgalmasság* sokkal gyakoribb erény, mint a tolerancia, mivel az utóbbi igazi intelligenciát tételez fel, amellyel nem sokan rendelkeznek. Segítésre majdnem mindenki hajlamos, igaz megértésre nagyon kevesen. Ezenkívül az irgalmasság aktív, a tolerancia passzív erény és az emberek aktivitásra vágynak.

A *nevelésről*. Általában csak a gyerek magatartását nézik, nem a lelkét. Holott a magatartás környezetének a szempontja, a lélek az övé. Minden szülő szereti

a gyereket, de többnyire csak a róla formált képet szereti; ritka eset, hogy sajátos érzékenységében, igényeiben.

Ha a gyerek magatartásával baj van, nem a tünetet kell gyógyítani, hanem az okot megszüntetni. A lélek gyógyításával a magatartás is megváltozik, de a magatartás szabályozásaival a lélek nem.

*

Részvét és könyörület. Az egyik a másik fájdalmával azonosul, a másik a más fájdalmát megszüntetni akarja. A könyörület több; széles és erős, míg a részvét ferde és gyöngé. Ha nincs mód a segítségre, legalább elvileg legyen könyörület.

Tolsztoj és Dosztojevszkij: az egyikben könyörület van, a másikban részvét. Tolsztoj széles, egyenes arca a könyörületről, Dosztojevszkij ferde, vékony arca a részvétről árulkodik.

Nietzsche írja, hogy Mit-Leid, együtt-szenvedés helyett többet ér a Mit-Freude, az együttörülés. A könyörület másnak a jó felé való hajlítása, a részvét a rosszhoz való igazodás.

Csáky Ida:
Nyírségi Madonna

Tájékoztató

Az **Ecclesia Könyvkiadó** két új kötete a keresztény gondolkodás spirituális vonásait mélyíti el, azt a szellemiséget gazdagítja, amely az emberi beteljesülés transzcendens határait kutatja, sőt azokon is túl mutat. A **Szemelvények Teilhard de Chardin műveiből** c. összeállítást Bozók Mária fordította élményszerűen, értőn, nyelvi eleganciával. Három Teilhard-írást tartalmaz: A pap, Míse a világ fölött és A szeretetről, melyek a nagy filozófus líraibb meditációiba engednek betekintést. Tarnóczi János **Szűz Mária** c. könyve hosszú idő óta az első modernebb hangvételű munka Jézus anyjáról, „lelki életünk anyjáról”. Összefoglaló igénye, teljességre törekvése minden elismerést megérdemel. Mária üdvörtörténeti jelentőségét, öszövétségi „előképeit” éppúgy bemutatja, mint Mária földi életét, sőt továbbélését is az egyházban, megjelenését és hitéletünkben elfoglalt helyét. A művet bőséges jegyzetanyag egészíti ki.

A **Gondolat Könyvkiadó** jelentette meg a kiváló történész, Ránki György átfogó, a legújabb publikációkat is feldolgozó munkáját. A **második világháború történetét**. Részletesen foglalkozik a kelet-európai — különösen a magyarországi — hadszíntérrel, és sok új adat birtokában hazánk történelmének mélyebb megismerését segíti elő. Immár negyedik kiadásban látott napvilágot a nagy sikert aratott **Miért szép?**, amely századunk magyar lírájának kimagasló alkotásait elemzi. A „versmagyarázó” közt találjuk Be-

nedeck Marcellt, Nemes Nagy Agnest, Rónay Györgyöt és Ortutay Gyulát is, akik Ady, Szabó Lőrinc, Dsida Jenő, Juhász Gyula, Tóth Arpád és Radnóti Miklós egy-egy költeményét bontják ki avatottan, nagy hozzáértéssel. René Berger **A festészet felfedezése** c. kétkötetes műve (A látás művészete: A megítélés művészete) a Kiadó újabb meglepetése: gazdag kép- és rajzanyagával, okos, közérthető „tárlatvezetéssel” nemcsak a festészet kedvelőinek nyújt élvezetes olvasmányt, hanem elsősorban azoknak, akik most kezdenek el érdeklődni a festészet iránt, s fogódzóra, eligazításra van szükségük. Berger szórakoztatóan tanít, könnyedén igazít útba mindenkit, ha az szépségre szomjas és szeretné érteni is a szépet.

Katolikus körökben is fölöttébb elterjedt a szexualitás naturalista szemlélete. Ezzel az elavult felfogással fordul szembe **A szexualitás modern elmélete** című, most új kiadásban megjelent könyv, amely annak ellenére, hogy világszínvonalon álló tudományos munka, mégsem nehéz olvasmány. A szerző, **dr. Buda Béla** elsősorban segíteni akar: könyvét kivételre haszonnal forgathatják azok is, akik nem osztják a kitünően tájékozott szerző minden egyes nézetét. Csak helyeselhetjük a szexuális „öszönt” mítosz-talanító tárgyalagosságát, például az önmegtartóztatás kérdésében is. A korszerű és mély felelősségtudattal megírt művet főleg fiatal szülők, nevelők, orvosok és papok figyelmébe ajánljuk.

HOL TART A PASZTORÁLTEOLÓGIA?

Kétszáz évvel ezelőtt, 1774-ben a bécsi teológiai karon alakult az első pasztorális tanszék, Mária Terézia uralkodása idején. A jubileum alkalmával ünnepi tudományos kongresszuson találkoztak a német nyelvű pasztorálteológusok Bécsben, január 2—5-ig.

Kétszáz év alatt sokat fejlődött a gyakorlati teológia. A fejlődés legszebb bizonyítéka az a differenciálódás, amely e teológiai részlegen belül, különösen az utolsó huszonöt évben végbement. Teljes mértékben önállósodott a liturgia-tudomány, és az önállósodás útján halad a keresztény nevelés tan és hitoktatás tan (Bécsben önálló kerygmatica címen), sőt ezeken belül is igen erős téma-csoportosulás figyelhető meg. A német pasztorálteológusok mindig az élen jártak ebben a tudományban, és most arra vállalkoztak, hogy a kongresszuson felméri a jelenlegi helyzetet: milyen új feladatai vannak a pasztorálisnak az egyház és a társadalom együttes kapcsolatában (Alois Müller), a teória és gyakorlat hogyan viszonylik egymáshoz a pasztorálteológiában (Karl Lehmann, Norbert Greinacher), milyen metodikai (kutatás-módszertani és didaktikai) kérdésekkel kell szembenéznünk (Yorick Spiegel, Hennig Schroer, Gert Otto), végül a gyakorlati teológiának milyen tudományos kontroll-lehetőségei vannak (Frans Haarsma). Az előadások és a tizenöt munkacsoportban elhangzott hozzászólások egyik kérdésre sem adtak kimerítő választ, de nem is ez volt a cél. Sokkal inkább az, hogy rámutassanak e gyakorlati tudomány fejlődésére, és a pluralista megoldások sokszínű lehetőségeit felvázolják.

Különösen három előadás, illetve téma határozta meg a kongresszus hangulatát és munkáját, s döntötte el, hogy ne csak ünnepi megemlékezéssé váljék hivatalos fórumok jelenlétével (König kardinális, kultuszminisztériumi és ökumenikus képviselők), hanem hatékony indításokat adjon a további évtizedekre. Az első, nagy feltűnést keltő előadás mindjárt a megnyitó ülésen hangzott el az egyetem dísztermében „Pasztorálteológia egyház és társadalom között” címmel. Alois Müller tribourgi-luzerni professzor természetesen a nyugati társadalmi helyzetet tartotta szem előtt, amikor tételszerűen kimondta, hogy a pasztorálisnak igen fontos közvetítő feladatai vannak egyház és társadalom között. Előadása elején röviden vázolta a születési körülményeket: a jozefinista idők, a felvilágosodás-kori szándékok erősen az állam szolgálatába állították a lelkipasztorációt, ezért az akkori hierarchia (Migazzi kardinális) nem nagyon lelkesedett érte. A forradalmi idők hozták meg a viszonylagos önállóságot, de később meg a társadalomtól való teljes elszakadás veszélye fenyegetett. Ma újra időszerű a társadalmi kapcsolat és befolyás kérdése, mert mind az életben, mind a teológiában újra kell fogalmaznunk az egyház és a társadalom, illetve a teológia és politika összefüggéseit. Éppen a gyakorlati teológia az a terület, ahol a különböző szempontok sokszor a legélesebben szemben állanak és szintézisre törekszenek. Szerte a világon ismert dolog a kettő különválása: a szekularizálódott társadalom súlyos ellentmondást jelent az egyház számára, jöllehet vannak közös érintkezési felületeik. A pasztorálteológia hivatása az egyház bemutatása és „bevitele” a társadalomba, s ugyanakkor a társadalmi helyzet és társadalmi célok prezentálása az egyháznak. Ennek a kétirányú közvetítésnek tudományos alapozottságúnak kell lennie. A közvetítés természetéből fakad, hogy mindkét félnek kényelmetlen kérdéseket tehet fel ez a tudomány, vagyis kritikai szerepe is van mind az egyház, mind a társadalom vonatkozásában.

A. Müller célkitűzéseinek persze a csoportvitákban többen ellentmondtak. A második napon a feszültséget és — bizonyos értelemben — a „bizonytalanságot” is tovább fokozta Norbert Greinacher tübingeni professzor előadása: „A teória-praxis problémája a gyakorlati teológiában”. Greinacher teljesen a filozófus szemével vizsgálta a kérdést, s ezért bírálói az egyoldalúság vádjával illették. Ennek elle-

nére a további munkához nélkülözhetetlen szempontokat sorakoztatott fel. Abból indult ki, hogy az elmélet és gyakorlat viszonya mindig olyankor válik kérdésessé, mint most, amikor az egyház azonosság-krízisben él, vagyis egyeztetnie kell a jézusi és a tradicionális (eredeti) közösségi normákat a jelenlegi egyházi gyakorlattal. Melyiknek kell elsőbbséget adnunk? Az elvi kívánalmaknak-e, amelyek mindig történeti és társadalmi megfogalmazásban jelennek meg? Az ilyen kijelentések sokszor sem Jézus ügyét, sem az egyházi gyakorlatot nem igazolják. Adjunk elsőbbséget a gyakorlatnak? Ez meg azzal a veszéllyel járna, hogy a „status quo” megszilárdul, és a fejlődés útjai bezárulnak. Greinacher szerint a megoldás az, hogy a teológiai elmélet és az egyházi gyakorlat feszültségében születik meg a helyes eredmény. Szociológiai nyelven szólva, a „feszültség” hozzátartozik az egyház életéhez. Eppen ezért az egyházi hivatal képviselői, a teoretikusok és a gyakorlati szakemberek legyenek állandó dialógusban egymással. Ilyen értelemben a pasztorálteológiának belső egyházi kritikai feladatai vannak: közvetítse az elmélet kritikáját a gyakorlat számára és fordítva. Így el lehet kerülni az egyházban mind a helytelen, időszerűtlenné vált struktúrák konzerválását, mind pedig az ideologizálást.

Egészen az utolsó nap délutánig meglehetősen elméleti sikon mozgott a kongresszus. Igazán praktikus pasztorális témát Frans Haarsma nijmegeni professzor előadása jelentett. Ő az egyház tevékenységének (gyakorlatának) pozitív vizsgálati lehetőségeiről beszélt, vagyis arról, hogyan ellenőrizheti maga az egyházi közösség saját tevékenységét. A kérdés különösen azért fontos, mert — eddigi ismereteink szerint — nem sikerült még hatásos közösségi kontroll-módszert kialakítani a keresztény élet vizsgálatában. A kívülállókról részéről történő bírálat, külső személy vagy felsőbb hatóság által foganatosított vizsgálat a tapasztalat szerint manapság igen kétes értékű és hasznú, tudományos szempontból is megbízhatatlan, dolgozzon bár a legmodernebb teszt-rendszerrel, mert a legtesztesebb teszt-kísérlet is — a keresztény élet dinamikáját tekintve — a fikciók világában játszódik le. Fontos továbbá ebben az ellenőrzésben, hogy ne csak visszatekintő (retrospektív) legyen, hanem előrenéző, „tervező” (prospektív) is. Végeredményben tehát egy hatásos, önreflexiós közösségi kritikai módszerről van szó, amely egyben a modern pasztoráció próbája is.

Haarsma professzor két modellt mutatott be a holland egyházak életéből. Az egyik az ijmondi kritikai közösség mintája, a másik a holland főiskolák gyakorlati évein már korábban bevezetett ún. supervision-módszer. (Ez utóbbit vázlatosan már ismertettük a Vigilia 1970 szeptemberi számában.) Az ijmondi kritikai közösség nem a keletkezését vagy külső formáját tekintve modell, hanem mert olyan önkritikai módszert sikerült kidolgoznia, amely a legtöbb vallásos közösség életében hasznosítható, mivel a közösség belső életét ténylegesen és tapasztalatilag mérhetően alakítja. Az ijmondi közösségben hat operatív csoport működik, egyenként kb. 100-100 taggal. A hatból négy kifejezetten kritikai feladatokkal is foglalkozik, egy-egy sajátos szempontból megtervezi, vezeti és ugyanakkor ellenőrzi is az egész közösség életét. Az első csoport „területe”: a közösség beállított-sága a világgal és az emberiséggel szemben általában. A második: a közösségen belüli konkrét elkötelezettségeink. A harmadik: eszkatologikus irányultságunk. A negyedik: Krisztus-központúságunk. A közösség élete döntően a liturgiára és az ige hirdetésre épül fel, és a testvéri szolgálatban realizálódik. Maga a közösség egyre inkább ökumenikus jellegű. (Vezetőjük, Ruijter káplán hivatalosan, egyházfegyelmileg a katolikus egyházon kívül van.) Részben ennek a közösségnek a mintájára, részben sajátos helyzetük szerint formálódva más közösségek is alakultak Hollandiában, kifejezetten katolikus közösségek is, akik hasonló módszerrel dolgoznak. Vannak köztük „szabályos” plébániai (egyház) közösségek és vannak bizonyos sajátos célú közösségek is.

Az ún. supervision-módszerben is az önreflexión és az öntevékenységen van a hangsúly. Ez a vizsgálati módszer azonban elsősorban nem a közösségek életét vizsgálja közvetlenül, hanem a lelkipásztorok tevékenységét. Legfőbb érdekessége az, hogy a „felsőbb hatóság” helyébe vagy helyesebben mellé a szakszerűség és a tudományosság (szociológiai, lélektani stb. szempont) kerül. Teljesen önkéntes alapon dolgozik ez a vizsgálat, miután a lelkipásztor befejezte előkészületi éveit, de „sikerére” mi se jellemzőbb, minthogy egyre többen kérik segítségül munkájukhoz.

CSANÁD BÉLA

KÖNYVEK KÖZÖTT

Az emberi cselekvés determinált voltának problémájával foglalkozik legújabb regényében, a Vizsgálati fogságban Sükösd Mihály. Főhőse épp úgy lehet a szerencsétlen sorsú Teleki, a kiegyenlítődést kereső Kállay, mint a többiek. Arc nélküli az ő „kegyelmes ura”. Arcát és vele együtt egyéniségét abban a pillanatban veszítette el, amikor könyveivel és halkléptű személyzetével beköltözött a Miniszterelnökség hatalmas termeibe. Egy biztatóan induló pálya tetőpontjának ígérkezett ez a pillanat. Voltaképpen azonban ebben a percben siklott ki sorsa. Ettől kezdve vált a hatalmat birtoklók játékszerévé, akik könnyedén kihasználták jellemének azokat a hibáit, amelyeket ő maga erénynek hitt. Annak a középosztálynak a jellegzetes képviselője, amely a két világháború közötti időszakban inkább a mindenkori hatalommal és világhelyezettel való békés együttélés gondolatát hirdette és próbálta megvalósítani, s amely végeredményben szinte tálcán kínálta Magyarországot a német fasizmusnak. Abból a középosztályból való, melynek tragédiáját talán Babits fogalmazta meg a legélesebben és legönmarcangolóbban a Jónás könyvében, s a jobbik rész fölcukló önvallomását is ugyanő írta meg, amikor így vetette papírra élete egyik legdöntőbb felismerését: „Vétkesek közt cinkos, aki néma”.

Sükösd regényének miniszterelnöke azonban nem ébred rá, hogy cinkos volt. Mindvégig annak tudatában védekezik a Népbíróság előtt, hogy az adott történelmi situációban a leghelyesebben cselekedett, s önbizalma, önértékelése csak akkor inog meg, amikor volt és vélt szövetségese, a Harmadik Birodalom egykori magyarországi nagykövete, mint a vád tanúja, így válaszol arra a kérdésre, eredményes lehetett-e az adott helyzetekben a volt miniszterelnök magatartása: „Természetesen nem. Mint már említettem, mindig előre tudtuk, mikor és mi ellen fog tiltakozni, így megtettük a szükséges előkészületeket”. Ez az a drámai pillanat, amikor a „vádolt kifosztva bámul tanújára”, amikor megérti, hogy mindaz, amit valaha politikai éleslátásnak, bölcsességnek vélt, naivitás, ostoba hiszékenységgé vált csupán. De modora és neveltetése, simasága most sem engedi lázadni. A vádló nagy monológja szerint, ha ebben a pillanatban elkezdett volna kiabálni, ha viszontvádolt volna, „ha ön-

fegyelmének kérégt megrepesztve hangosan kiáltja el becsapottságát, ártatlanságát hangoztatja”, akkor talán értelme lett volna a bírósági tárgyalásnak, annak a keserves küzdelemnek, melyet hetekig folytatott a bíróság ezzel a sima modorú emberrel, aki „történelemcsinálónak hiszi magát”, aki „egyszerre volt hóhér és áldozat”, de leginkább csak „balek” volt, a szó legigazibb értelmében. Ő azonban hallgatott. Mint ahogy hallgattak ősei is mindvégig a magyar történelemben. Hallgattak, nyakuk közé húzták a fejüket, s vártak. Vártak, vagy ahogy maguknak megfogalmazták a cinikus oldódás pillanataiban: „kivártak”. Hogy mit? Maguk sem tudták. Talán azokat a „vikingeket”, melyeket Thurzó Gábor Bogdár tanár úr balladája című novellájának főhőse vél hallani a felszabadulás után. Talán a csodát, hogy változatlanul és érintetlenül maradhatnak a történelem színpadán. A regénybeli miniszterelnök is erre játszik. Az érintetlenségre. Közbenjár, hogy a zsidókat emberi körülmények között deportálják az országból. De fejet hajt a deportálás ténye előtt. Interveniál, kihallgatást kér, kilincsel, telefonál, aztán visszatér otthonába, s aláírja a kivégzéseket, a jogfosztó határozatokat, az embertelenségek dokumentumait. Valóban úgy véli magáról, hogy történelmet csinál. Pedig inkább a történelem faragja őt a maga képére és hasonlatosságára. Töri, őrli a gerincét, hogy mire elérkezik a sorsforduló pillanat, már csak szánandó öregember, rekvizitum marad. Vagy talán soha nem is volt gerince? Soha nem tudta, mit jelent, ha egy embernek, egy politikusnak tartása van? Ebben a történelmi helyzetben szükségszerűen ilyenné kellett válnia? — Ezek a kérdések minduntalan felvetődnek az olvasóban, mint ahogy a regénybeli vádlóban is felmerülnek, s noha őt talán nem a „megoldás” problémája foglalkoztatja annyira, hanem inkább a történelmi igazságszolgáltatás, mégis Sükösd Mihály regényének egyik legdöntőbb pontja ez. Előre elrendelt-e a miniszterelnök minden tette, vagy van-e választási lehetősége? Vagy általánosabban: a történelmi fejlődést befolyásolhatja-e az ember, avagy sem?

A regény egyik legfontosabb része, amikor a zsidók kezdődő deportálása miatt lemond a miniszterelnök. Aztán autóbá vágja magát s félig-meddig inkognitóban ellenőrzi, valóban olyan embertelen körülmények között viszik-e

Nyugatra a szerencsétleneket. Amit lát, több mint szörnyűséges. Visszatér a német követhöz, s az ő rábeszélése nyomán visszavonja lemondását. Mert a történelmi szükségszerűség — tanítja a regény — túllépett az ember szándékán, akaratán és elhatározásain. A miniszterelnök azzal nyugtathatja magát, hogy a német követ megtartja szavát, és a deportáltaknak nem esik bántódásuk: a német követ, ez a szintén arc nélküli, a szükségszerűséghez mindig alkalmazkodó személytelen irányító pedig jelentheti, hogy maradásra bírta azt a politikust, akiben a kispolgári tömegek bíznak, akire az adott helyzetben szüksége volt a Birodalomnak.

Az előre elrendelésnek ilyen ábrázolásával, különösen ha olyan szuggesztív művészettel van megírva, mint Sükösd regényében, nagyon nehéz vitába szállni. Annál nehezebb, mert regénye tanulságát végeredményben a történelem jól ismert és megcszenvedett tényei is igazolni látszanak. Hiszen ez a miniszterelnök — és ezt nem árt még egyszer hangsúlyozni — bármelyik akkori vezető alteregója lehet, mindegyikük kölcsönzött neki egy gesztust, egy érvet, s mindegyikükhöz hasonló abban is, hogy országa jövőjét csak azon az úton tudta elképzelni, amely végeredményben a háborúhoz vezetett. Ennek a regénybeli miniszternek is vannak rokonszenves gesztusai. Hivatalba lépése napján maga indul kinyomozni egy ügyet, s egy távoli nevelőintézetbe vezérli a sors, ahol egy tiszta — később valósággal a lelkiismeretével való — fiatalemberrel találkozik, aki már ekkor érezteti vele, hogy történelmi szerepe csak ripacskodás lehet. (Ez a visszatérő figura különben — érzésem szerint — a regény egyik vitatható mozzanata: kommentárjai nyomán az események sok helyütt tételszerűvé válnak, egy szándék paraboláivá személytelenednek.) Am ezek a gesztusok a valóságos események mellett száندان kisszerűek. Mit ér a miniszterelnök jelenléte egy csipp-csapp mérgezési ügyben, amikor néhány évvel később a tömegmészárlásokon is ott volt, ha csak jelképesen is, egy aláírás, egy beleegyező bólintás erejéig? Mit érnek az apró gesztusok, ha az igazán nagy, az egzisztenciális dolgokban ugyanakkor elbukik az ember?

Ez a bukás nem elég megrendítő és kijózanító Sükösd Mihály könyvében. A nagy és kis dolgok ellentéte nem válik nyilvánvalóvá. Az, hogy bármennyire kiszolgáltatott, kémek hálójában vergődő figura volt is a miniszterelnök,

mégiscsak ő jelentette be, hogy hazánk belépett a második világháborúba, s jelenlétével, szavával vagy hallgatásával mégiscsak tevőleges részesévé vált történelmünk egyik legkétségbeejtőbb eseményének. Így kellett tennie? Igen, fogadjuk el, neki valóban nem volt más választása. De ha már nem választatható, legalább azt kellett volna jobban érzékeltetnie az írónak, hogy mit is fogadott el, mint szükségszerűséget és változtathatatlant. A logikai küzdelemben azonban szükségképpen a gondolatok ütköztetése válik elsődlegessé, s a tények másodlagossá. Pedig ebben az esetben alighanem ez szolgálta volna a vádló gondolkodásmódjának igazságérvényét, ha jobban szembeül a tényekkel, mindazzal, ami vádlott ellenfele gondolatai nyomán valósággá vált. Ha a népbíróági tárgyalásról csak egyetlen pillanatra is kiláthatunk a romba dőlt városa-ra, ha valaki odasétál a foghíjas ablakokhoz, s kitekint rajta a törődött arcokra, amelyek talán lehetnek olyan személytelenek, mint a tárgyalás hangfalát képező közönsége, de mindegyik ott őrzi vonásaira kövülve a maga tragédiáját, melyet ennek az esendővé vált embernek köszönhet, aki annak idején bölcsességnek vélte az esztelenséget, taktikázásnak a hiszékenységet, és szükségszerűnek azt, amit Európa több országában nem véltek ilyen nyilvánvalóan egyértelműnek.

Tegyük fel hát még egyszer a kérdést, melyet a regény sugall: szükségszerű volt-e mindez? Abszolutizáljuk-e a bűnt, csakhogy könnyebben nyerjünk alóla feloldozást?

Inkább térjünk vissza a regényhez, mely ebben az esetben inkább ugródeszka volt, egy gondolati láncreakció kezdete, s már csak ezért is méltánytalanság volna nem szólni arról, hogy — ha vitázunk is a belőle adódó következtetések egy részével — teljes mértékben el kell ismernünk bravúros megszerkesztettségét, megírásának fölényes eleganciáját, azt a könnyedséget, ahogy néhány nap eseményébe belezsúfolja negyedszázad valódi vagy vélt történelmi tapasztalatait. Nem könnyű olvasmány. Inkább az intellektuális regénynek abba a vonulatába tartozik, mely olyan ritka fecske irodalmunkban, s melyet mindenképp örömmel kell üdvözlönnünk, hiszen történelmi eszmélkedésre ad alkalmat, és hozzásegít bizonyos tévedések vagy téves vélekedések tisztázásához (Szépirodalmi Könyvkiadó).

SÍKI GÉZA

KÉPZŐMŰVÉSZET

MOLNÁR-C. PÁL 80. ÉVES. Molnár-C. Pál, festészetünk idősebb nemzedékének prominens egyénisége, a két világháború közötti ún. „római iskola” egyik fő képviselője — aki mint egyházművész is maradandó értékű működést fejtett ki — április 28-án lesz nyolcvanéves.

A mester több mint fél évszázada vesz részt képzőművészeti életünkben, — első kiállítása 1923-ban volt Budapesten. Leggyakrabban újszövetségi jeleneteket („Angyali üdvözet”, „A szent család”, „Menekülés Egyiptomba”, „Levétel a keresztről” stb.) és Madonnákat ábrázol, de sűrűn fest női aktokat („Alvó Vénusz”), továbbá táj- és városképeket („Lombard táj”, „Alpesi tó”, „Assisi”) és sejtelmes hangulatú, jelképes értelmű kompozíciókat is („Vénasszonyok nyara”, „Titok az erdő mélyén”, „Valami történt...”). A trecento és a korai quattrocento, az 1920-as, 30-as évek olasz neoklasszicizmusa (Casorati, Oppi) és a Chirico-i, Magritte-i szürrealizmus egyaránt hatott művészetére, amely tematikailag is és stílusban is igen sokrétű.

Molnár-C. Pál munkálkodásának fontos részét alkotják könyvillusztációi; szép rajzokat és fametszeteket készített a Fioretti di San Francescohoz, Benvenuto Cellini önéletírásához, a Cyrano de Bergerac-hoz és Kosztolányi „Alakok” című kötetéhez. Templomainkban — így a battonyai plébániatemplomban és a városmajori templomban — is gyakran találkozzunk a korai itáliai mesterek ígézetében fogant Molnár-C. Pál-művekkel, amelyeket — mint Lyka Károly szépen írja — „halványan derengő kolorit és virágszirom-gyöngédség” jellemez.

Az elmúlt évtizedekben számos tanulmány és cikk íródott a művészről; ezek közül az egyik legalaposabb *Kampis Antal* esszéje a Magyar Művészet című folyóirat 1935. évfolyamában. Kampis szavainál tömörebben, talán aligha tudnánk sommáznai Molnár-C. Pál művészetének ismertetőjegyeit és kvalitásait: „Munkásságának gerince a vallásos festészet, amelyhez állandóan vissza-visszatér. Különös elmentétképpen második fő problémája a ruhátlan nőalak szépségeinek megrögzítése... A félreismerhetetlen egyéni stílus és a formai egység meggyőzően árad felénk fametszeteiből is. Molnár-C. Pál becsületes munkát végez; festői és

grafikusi életműve magas színvonalú, tisztult ízlésről tanúskodó és feltétlenül értékes.”

Az élete kilencedik évtizedébe lépő művészt sok szeretettel köszöntjük, s az alkotói tevékenység további örömét kívánjuk neki.

MIHÁLTZ PÁL SZÜLETÉSNAPJARA. Ez év április 1-én töltötte be élete 75-ik esztendejét Miháلتz Pál Munkácsy-díjas festő, az Iparművészeti Főiskola nyugalmazott tanára, a Magyar Népköztársaság kiváló művésze, remekművű táj- és városképek, önportrék, enteriőrök, csendéletek hosszú sorának alkotója.

A mestert olykor a posztimpresszionista festők között szokták emlegetni, s bár e megállapítás nem egészen alaptalan, mégis: csupán rész-igazságot tartalmaz, hiszen Miháلتz korai festményei („Golgotha”, „Krisztus”, „Jeanne d'Arc”) és újabb keletű kompozíciói („Az átlótt madár”, „Kék rekviem”, „Hiroshima”, „A napraforgó halála”) között egyaránt gyakoriak az olyan művek, amelyeken a szimbolikus és szürreális vonások uralkodnak... Ami pedig a legutóbbi években született Miháلتz-műveket illeti („Kopár táj”, „Távozás”, „Az elveszített kert”, „A gyászokci gyásza”), azoknak mindegyikén a legvégén, a leglényegesebb dolgokról vall a művész, *látomás-szintre* emelve környezetének tárgyait, életének emlékképeit, a természeti élményeket. (Aligha véletlen, hogy Kondor Béla — aki a szentendrei művésztelepen szomszédja volt Miháلتznak — oly közel érezte magához idősebb pályatársa munkáit, s a több mint három évtizednyi korkülönbség ellenére bensőséges barátság alakult ki a két festő között.)

A jubiláló mester életművén végigtekintve úgy tűnik, hogy az 1972-ben megjelent Miháلتz-monográfia szerzője, Telepy Katalin szemernyt sem túlzott, amikor a mai magyar festészet legjelentősebb teljesítményei közé sorolta „a meditatív alkatú, befelé figyelő művész szisztematikusan szívóssággal fejlesztett piktúráját, amelynek szűkszavú monumentalitás, mély tónusú színek és a formai kifejezés teljes biztonsága” a fő sajátosságai.

*

BUDAPESTI TÁRLATOK. A Munkácsy-díjas *Felekiné Gáspár Annie* hosszú visszavonultság után most újból a nyilvánosság elé lépett (Fényes Adolf-terem): munkái — amelyek közül a „Zsenyei lépcsőház”, a „Zsenyei szo-

basarok kék kályhával” és „A nagytényi kastélymúzeum hangversenyterme” a legsikerültebbek — régi bútorok, régi tárgyak és régi hangulatok megörökítőjének mutatják F. Gáspár Annie-t, aki Vidovszky Bélának — a naturalista enteriőrök tavaly elhunyt piktorának — szellemében dolgozik, azonban az esetjárás érzékeny finomsága, a mesterségbeli ismeretek birtoklása tekintetében jócskán elmarad Vidovszky mögött.

F. Gáspár Annie-nél sokkal tartalmasabb művész a szentendrei festőcsoport tagjai közé tartozó *Gráber Margit*, aki a Múcsarnokban rendezett gyűjteményes kiállítást az év elején. Gráber korai munkáinak feszes formavilága és drámai hangvétele a „Nyolcak” és Perlrott Csaba Vilmos expresszionisztikus és konstruktív törekvéseivel mutat rokonságot, a második világháború óta létrejött alkotásaira viszont Czöbel Béla kései munkáinak posztimpresszionista szemlélete nyomja rá bélyegét. Gráber Margit az élet csendes pillanatainak, Franciaország, Dalmácia és Szentendre patinás utcáinak, tereinek, épületeinek s a virág- és gyümölcscesndéletek érett ízeinek ihletett tolmácsolója; mind régebbi munkái („Nagybányai cigánylány” 1924, „Vilma” 1928), mind újabb alkotásai („Tűnődő nő” 1967, „Napraforgós csendélet” 1971, „Marika” 1973) között igen szép darabok akadnak, — „Öregasszony” című festménye (1956) pedig a szentendrei festők legjobbjainak műveivel vetekszik. De a fiatal József Attiláról készített portréját se hagyjuk említetlenül: az 1924-ben, Párizsban festett kép a költő egyik leg-hitelesebb arcmása.

Az 1908-ban született *Illés Árpád* festő — Rudnay Gyula egykori tanítványa, Weöres Sándor „A teljesség felé” című kötetének illusztrátora, Füst Milán „IV. Henrik király” című drámája borítólapjának tervezője, Borsos Miklós egyik kiváló érmének modellje — állította ki újabb munkáit februárban az Ernst-múzeumban.

Illés látszólag szürrealista, igazában azonban *szeccssziós* művész. Képei — ezt már a címek („Életfa”, „Próféta”, „Halottak faggatása”, „Ismeretlenből érkezett vendég”, „Az éjszaka zenéje” stb.) is elárulják... — filozofikus, pontosabban misztikus és mágikus gondolatokat és hangulatokat kívánnak közölni, sajnos azonban a művész metafizikai mondanivalói nem lényegülnek át piktúrává, — Illés teóriáiból, böl-

csekedéseiből ritkán sarjad a színek és művészi formák nyelvén beszélő valódi festmény... A tárlatlátogató mindössze két-három — színgazdag és artisztikusan komponált — kép („A királynő lovagja”, „Arc”, „Tengeri szörny”) emlékét viszi magával a hazai avantgarde e *másodvonalbeli* képviselőjének *tülméretezett* kiállításáról. (Kár, hogy a festő régebbi munkái közül csupán egyetlenegy, a „Weöres Sándoréknál Csöngén” került bemutatásra. Egy *retrospektív*, a korábbi alkotói periódusokról is tájékoztatást nyújtó képösszeállítás minden bizonnyal előnyösebben hatott volna.)

Szandai Sándor körplasztikáinak, fémreliefjeinek, grafikáinak és néhány — geometriai idomokból szerkesztett — festményének kiállítása márciusban zárult az Ernst-múzeumban. A hetvenegy éves művész — aki íróként kezdte pályáját (dolgozott a „Nyugat”-ba is...) — Kassák Lajos baráti köréhez tartozott. (E kapcsolat dokumentuma Kassákról mintázott bronzportréja és 1947-es Kassák-plakettje.)

Szandai korábban természetelvű, valóságábrázoló művész volt (de sosem elégedett meg a felszín jelenségeinek naturalista reprodukálásával!), — utóbb a konstruktivizmus nonfiguratív ágának követője lett. Újabb keletű, díszítő funkciót betöltő absztrakt lemezdomborításainál közelebb állanak hozzánk régebbi munkái: emberi alakokat megjelenítő, izes kisplasztikái, így a „Lovagló női akt”, a „Fésülködő asszony” vagy a „Kontyos nő”. Arasznyi nagyságú, összefogottan előadott szobrocskák ezek, tele élettel, közvetlenséggel, frissességgel.

D. I.

*

ELEŐDNÉ PÁSZTHY MAGDA TEXTILTERVEZŐ IPARMŰVESZ KIÁLLÍTÁSA A FÉNYES ADOLF TEREMBEN (Budapest, 1974. január 18—február 10.) E. Pászthy Magda hosszú, küzdelmes művészi érése alatt (1948—70 között végezte el az Iparművészeti Főiskolát) a batikolás gazdag színvilágából jutott el a fonott, varrott, hímzett falikepekig. Önálló hazai bemutatkozása bizonyítja, hogy textilművészetünk nemzetközi rangú alkotásokkal gazdagodik. Viszszatérő kedvenc témája a virágmotívum (*Három virág, Piros virág, Kék virág, Virágoskert, Virágok fonott kender keretben és háttérrel*, 1972—73), mégis kiállításának legszebb, legváltozatosabb, a művésszé érés folyamatát

leginkább tükröző darabjai az Életfák.
— *Diplomatervem házasságkötő-terem berendezése volt, így kezdtem az életfa-motívummal foglalkozni 1970-ben. Jártam a Néprajzi Múzeumban, az Iparművészeti Múzeumban, több rajzom, monotípiám és vázlatom van ezzel kapcsolatban. Diplomamunkám életfájának himzselei a magyar paraszti házasságkötések díszes pártáit, ezüst- és arany-szálakkal kivarrott ruháit mintázták. Miután azt befejeztem, úgy éreztem, a témát még tovább lehet érlelni. Így születtek a kiállításon látható életfák.*

Életfa I. (1970) Varrott, applikált falikép. Még érezhető egy más technika hatása, hiszen a kép kézzel festett alapra készült, fonott kenderszálakból mintázott „vonalas” rajzokkal. Alig stilizált: a fa valóban fa, levelekkel, virágokkal, madárral, férfi meg nőalakokkal.

— *Érdekes, rusztikus, népi kender-szövésű anyagot találtam. Kenderrel és lennel díszítettem.*

Életfa II. (1973) Vastagabb kenderfonataival egyneműbb, stílusban is egyértelműbb alkotás. Jellemzője a nagyfokú absztrakció.

— *Itt megpróbáltam a háttérrel — az alapszövetet — elhagyni. Tulajdonképpen egy XIII-XIV. századi életfa-motívumnak az elvonatkoztatása. A tiszta, „nyers” anyag színvilágát akartam megkeresni, tekintve, hogy a kendernek, lennek, jutának s az egyéb szálaknak dekoratív a színhatása, és érdekes egymásra hatásuk is.*

Életfa III. (1973) Fonott, varrott, himzett, fakerettel határolt falikép. Az előbbi életfa áttört faktúrájával ellentétben — ahol a háttér színe határozta meg a semleges kenderfonatok rajzolatainak dinamikáját — most az egész körülhatárolt felületet kitölti: vastag fonatokból és himzett „csomópontok-

ból” állítja össze képét. A kép érzelmgazdag, alaptónusa az olajzöld. Költői világában azonban valóságos formában jelenik meg a fa, a madár, a férfi-nő kettőse.

— *Az előzőkhöz képest új eljárással, úgynevezett vegyesteknikával készült. Magam festem a fonalat. A fonalból fonatot készítek, és a fonatszálakat színben és faktúrában kiegészítő textilszállal összeöltöm. Így alakítom ki a keretétől független textilt.*

Életfa IV. (1973) Kender, juta tértex-tíli. A második életfához hasonlóan áttört faktúrájú, semleges kenderszínű fonataiban ismét felfedezhető a virág- és madármotívum, a fa azonban stilizált. Felül három fonaton van a meny-nyezetre függesztve, az életfa „gyöke-rei” (vastag kenderkötelek) pedig a padlón tekergőznek. A kötélindák, fonatok izgalmas együttese lenyűgözi a szemlélőt. Teljes a térélmény, körüljárható, s az egész rendelkezésre álló teret betölti: áttört mintái ellenére monumentális a hatása, olyan, mint egy szoboré.

— *Másfél-két éve gyűjtöttem különböző átmérőjű és alapanyagú köteleket, s az volt a vágyam, hogy ilyen „életfa-építményt” létrehozzak. Elvonatkoz-tatott növényvilágot alkalmaztam, lát-hatók a levelek és a virágok, belekom-ponáltam a boldogság madarait. Motívumkincse a régi és az új ötvözése, mélyen a népművészetben gyökerezik. Az Iparművészeti Múzeum vásárolta meg.*

Az életfa-motívum változatos alakítása nemcsak a textilművészet ki-fejezési és formalehetőségeit mutatja, hanem E. Pászthy Magda fejlődésének fő irányait is: egyrészt absztrakcióra való törekvését (formák színek nélkül), másrészt azt, hogy szóban közölhetet-len érzelmi tartalmakat kíván színvilá-gával továbbadni. MAJOR BALÁZS

ZENEI JEGYZETEK

IMPROVIZÁCIÓK ORGONÁN

Közös orgonakoncert keretében Kis-tétényi Melinda, Gergely Ferenc és Lan-tos István régi hagyományt újítottak fel a Zeneakadémián: saját és a közön-ség témáira rögtönöztek egész estét be-töltően.

A kora középkori szokásban is élő, többszólamú formák ex mente történő éneklése, a barokk basso continuo gya-

korlatán belül a számokkal jelzett basz-szus szólam kidolgozása, a vokális és instrumentális díszítőművészet, a ver-senyművek virtuóz kadenciái az „előz-ményei” annak a tulajdonképpeni imp-rovizációs praxishoz, amelynek során a művész idegen vagy saját téma alap-ján kigondol és előad egy-egy önálló művet. Bach potsdami rögtönzéseiből született a Musikalisches Opfer, de em-lékezetesek Beethoven, Liszt, Chopin, Bruckner improvizációi, lejegyzett va-riációi is (Goldberg, Diabelli variációk

stb.). Beethoven tanítványa, Karl Czerny az újabbkori improvizációk hat fajtáját különbözteti meg, s közülük a legbonyolultabbnak az „egyetlen téma kidolgozását” tekinti, „a kompozíciós szerkesztés szokásos módján”.

Kistétényi Melinda a hangverseny első részében ezt a formát választotta, bizonyítva mesterségbeli tudását, virtuóz készségét. A „Szent vagy, Uram, szent vagy” kezdetű népénekünk (dallama mindössze hat hangra épül) kíséretes bemutatása után a barokk szvit értelemben, ritmikában, színben gazdag tételeit hallottuk, kristálytisztá harmónizálásban, tökéletes stílus-érzékkel. Felejthetetlen volt a negyedik variáció trillás díszítettsége, rafinált technikájával a befejező rész, amelyben az ének-dallam harmadik zenei egysége — visszatérve az eredeti hangnembe — először bújtatva, majd a teljes dallam szerves részeként szólalt meg, hogy aztán kadencia-szerűen, újabb és újabb variációs ötletekkel tegyen pontot a „kompozíció” végére. Kistétényi Melinda improvizációs stílusa a közönség témájára már korántsem volt ilyen egységes. Azt mondhatnók: fantáziált, kötött és fűgált formában. Fényes regisztrálás után, orgonapontos résszel véget vetett a barokk-hangulatnak, és transzponált dallamszövéssel áttért a romantikus hangzásra. figyelemreméltó érzékenységgel.

Aki ma is legjobban ismeri hangszerét: Gergely Ferenc. Regiszterének bősége, aránya, rögtönzéseinek egységes stílusa — utólérhetetlen volt. Kerülte a nagyromantikus tömböket, s improvizációs képességének már sokszor megcsodált sajátosságait vonultatta fel: a pentaton dallamokból szőtt variációkban — Kodály és az impresszionista hangzásvilágban gyökerező — szingazdagságot, a gregoriánból áradó meditativ nyugalmat, a későromantika fel-felizzó koloratúráját. Több téma feldolgozását, egyetlen egészre történő összekapcsolását választotta úgy, hogy a kezdő dalt — a Veni Creator himnuszából — meditációs bevezetéssel látta el és triós formában külön kidolgozta. A cantus firmust apró passzázssokkal díszítette, majd akkordok közé foglalva diadalmasan fölzengette. Ezt követően Tinódi Lantos Sebestyén: „Ti magyarok, már Istent imádjátok” című művének népi talajból sarjadó motívuma, Bach korál-témája, a „Szivárvány havasán” gregorián hangsora, a „Szent Erzsébet asszony életéből” kezdetű népénekünk és a 150. Genfi Zsoltár („Dicsérjétek

az Urat”) a fantázia és a kötött forma eszközeivel, a tartalomnak egyetlen gondolatba való belefoglalása által, bensőségesen szólalt meg. Kapott témái is szerencsések voltak, s így folytathatta a koncert első felében megkezdett zenei elmélkedéseit a csángó népdal: „Madárka, madárka”, a gregorián Veni Redemptor gentium és a Hodie Christus natus vezérmotívumainak felhasználásával, az előbbinél talán még elmélyültebben, a változatok, zenei ötletek kifogyhatatlan bőségével, a capriccio minden veszélye nélkül.

Lantos István, fiatal zongora- és orgonaművészünk rögtönzőképességének romantikus erejével lepett meg. Még saját témáját is az orgona mellett „találta ki”, a romantika valamelyik nagymesterének (Liszt vagy Wagner?) egyik műve alapján. A súlyos téma az előadó intellektualizmusára vallott, a zene racionális megközelítésére. (Lantos István szólóhangversenyein is az előadott művek értelmi síkját elemzi leginkább.) Egyénisége a nagy formákra predesztinált, s ezt improvizációival fényesen igazolta. Megszólalt azokban Liszt viharos szenvedélye (kromatikus vihar-motívuma a Les Préludes-re emlékeztetett), a Tannhäuser jajongása, a Bolygó hollandi drámai tömörsége, Brahms sötét világa, C. Franck szintetizáló harmóniavilága. S mindez az orgonán, mintegy berlioi méretekben „kigondolt” orchesteren, olykor túlságosan is bonyolult, bőbeszédű jelképrendszerekben. A közönség témái közt akadt pentaton dallam is. Lantos István modern hangzásra törekedett: vibráló hangfelületekkel, szűkített hangközökkel, nehéz ritmusképletekkel fogta össze a változatos témákat, de muzikálitása ezúttal is a romantikus kódában érvényesült leginkább, igazolva a romantika és századunk zenéjének rokonságát.

A MAGYAR TÖRTÉNETI ZENEEGYÜTTES KONCERTJEI A NEMZETI MŰZEUMBAN

Dr. Nyúl István művészeti vezető „Történeti zenés esték” címmel még a múlt ősszel hangversenysorozatot hirdetett meg. Elgondolkodtató: van egy, a középkori magyar hangszeres zenét a nyilvánosság előtt rendszeresen megszólaltató együttesünk, s vajmi kevesen tudnak róla. Csak egy kicsit több gondot kellene fordítani a szervezésre, s a későbbiek folyamán a Zeneakadémia Kistermében is sikerrel szerepelhetne

az együttes. (A varsóiak fellépése igazolta a régi zene iránti hazai érdeklődést.) S ez nemzeti értékeink gondozása szempontjából sem lenne közömbös.

Nyúl István — ahogyan Bartók — az összehasonlító folklór alapján azt kutatja, mi az, ami összeköti népzenei kultúránkat Európa és a világ népeinek zenéjével. Ennek illusztrálására kitűnő példa volt már az első koncert, amikor ősi dallamtípust kísérhettünk el ázsiai és kelet-európai útján. Vagy a dunamenti népek zenéjéből történt válogatás, amelyben az egymás-mellettélés, a sokszor közös sors következtében érzelemben-hangulatban hasonló motívumokkal, ugyanaz a tartalom szólalt meg (pl. a szlovák és erdélyi énekelt balladákban). Honti János jegyzi meg egyik tanulmányában népi kultúránk szellemének immanenciájáról, hogy az mindig meg tudott újulni, mert „nem kívülről, racionálisan szemlélte önnön természetét”. Az immanens mondanivaló az, ami a népzenei anyagban is jelen van, s a sok elválasztó jegy ellenére összeköti a különböző népek zenéjét. S hogy ez a belső szellemiség bomladozóban van? Legalább hagyományainkat ápoljuk, keressük.

A régi magyar muzsika — régi hangszereken című műsorban a zenei anyag mellett a hangszerek gazdagsága is szembetűnő volt. (Népi hangszereinknek legutóbb Sárosi Bálint szentelt néhány fejezetet Zenei anyanyelvünk című kötetében.) A legegységesebb hangzasképet (a hangszereles Nyúl István munkája) a „Régi magyar koncert” mutatta. A Stark-féle Virginál-könyvben található Proportio (Szabolcsi Bence publikálta „A XVII. század magyar dallamai” című munkájában, Farkas Ferenc fel is dolgozta), a Bartók által érintetlen területnek nevezett Máramarosból gyűjtött dallamok furulyán, kobzon, sonkahegedűn, töröksípon, lanton és más kísérő hangszereken méltán arattak sikert már külföldön is. És itt hadd oszlassunk el egy eddig téves vélekedést, amely a hangszerekre vonatkozik: egy régi hangszer nevét nem a formája, hanem a funkciója határozza meg. Így a máramarosi kobzot zongorának hívják, mivel kísérő szerepe van. Citerának mondják a hegedűt, mert korábban a citera játszotta a dallamot.

Neusidler, a magyarországi származású XVI. századi lantművész „Bál a Fugger házban” című művének virtuóz elevensége, Stolzer (II. Lajos király feleségének, Mária királynőnek udvari

karmestere) Őszi dalának „véletlen harmóniája”, lebegő vágyakozása a fölfekezés újdonságával hatott.

HUSZONÖTÉVES A KÖZALKALMAZOTTAK SZAKSZERVEZETÉNEK SZIMFONIKUS ZENEKARA

Kodály Zoltán Visszatekintésében olvasható a Százéves tervről szóló, 1947-ben megjelent cikke, melyben a zeneszerző többek közt ezt írja: „Cél: A világirodalom remekeinek közkinccsá tétele, eljuttatása minden rendű és rangú emberhez ... a magyar zenei szemlélet öntudatra ébresztése ... A magyar zenei közizlés felemelése ... Mindezek összessége termi meg a távol jövőben felénk derengő magyar zenekultúrát.” Sokan tudják: a kórusmozgalom fellendítése — Kodály kezdeményezése alapján — a közönségnevelés érdekében történt. Azóta is, főleg napjainkban, kiváló amatőr kórusok (Vox Humana, KISZ Egyetemi Kórus, Veszprém Városi Vegyeskar stb.) szereztek-szerznek külföldön is elismerést hazai zenei műveltségünknek. (Kár lenne ezt a jövőben elveszíteni, a Kodály-módszert hanyagolni). Arról azonban már kevesebben értesültek, hogy 1949-ben egy kis zenésztársaság értelmiségiekből, fizikai dolgozókból, teljesen öntevékenyen, Kodály szellemében, Bogina Elemér hozzáértő vezetésével a közalkalmazottak körében, szakszervezeti támogatással (azóta is!) terjeszteni kezdte a jó zenét. Először a preklasszikusok műveit, majd a bécsi klasszicizmus alkotásait játszották. Szinte észrevétlenül nőttek szimfonikus együttesé, és repertoárjukba fölvtették a magyar zeneszerzők egy-egy művét is. Liszt Esz-dúr zongoraversenyét, Bartók Magyar képeit, III. Zongorakonzertjét, Kodály Marosszéki és Galántai táncok című műveit európai turnéjukon is sikerrel szólaltatták meg. Gál György Sándor zeneesztéta kezdetől fogva segítője a zenekarnak: a hangversenyeken érthető, világos magyarázatokat fűz az egyes művekhez.

A jubiláló együttes ebben az évben Beethoven összes szimfóniáit tűzte műsorára, nyitányokat, versenyműveket, ugyancsak a bécsi mester ouvre-jéből és neves szólistákat hívott meg, hagyományaikhoz híven. A műsorból eddig két estén a Városháza dísztermében az első három szimfónia, az Egmont és Prometheus nyitány, valamint a C-dúr zongoraverseny hangzott el, Jandó Jenő közreműködésével.

TÓTH SANDOR

(LEMEZFIGYELŐ) A hazai hanglemez-
 zipar komoly fejlődésének és nemzet-
 közi elismerésének jelentős állomása az
 a tény, hogy a Hungaroton átvette az
 egyik legnagyobb lemezipari konszern,
 az EMI Verdi Requiem-felvételét. A sok
 ismert és népszerű előadás után kiadott
 lemez az egyik legnagyobb sláger lett
 a lemezipiacokon, s ez aligha véletlen,
 hisz karmestere, Carlo Maria Giulini,
 aki jó néhány évvel ezelőtt ámulatba
 ejtette a budapesti hangversenylátoga-
 tókat is, korunk egyik legnagyobb elő-
 adóegyénisége, s ha az ő esetében
 egyáltalán lehet ilyesmiről beszélni:
 mintha a romantikusok közelebb áll-
 nának szenvedélyesen lobogó tempera-
 mentumához. Mellette olyan elismert
 kiválóságok szólaltatják meg a művet,
 mint Elisabeth Schwarzkopf, Christa
 Ludwig, Nicolai Gedda, Nikolaj Gyaurov
 és a kitűnő Philharmonia Zenekar.

Még a legkitűnőbb karmestereket is
 „elcsábítja” olykor a Requiem patetikus
 hangja, hevílete. Ilyenkor a kelletténél
 nagyobb hangsúly kerül az olyan „há-
 lás” részletekre, mint a nyitó tétel,
 melynek harsonái sokszor inkább a
 külsőséges hatást szolgálják — melyet
 elhelyezésük furcsasága is igazolni lát-
 szik —, semmint a végítélet félelmetes
 látomásának hű érzékeltetését. Altalá-
 ban meglehetősen kevés az olyan elő-
 adás, mely a Requiem fejlődését ábrá-
 zolná, amelyben végső szintézisbe jut-
 na a halálfélelem és az erő, megnyug-
 vást adó hit, melyet oly mulhatatlan
 szépséggel fejeznek ki a meditatív ári-
 ák, Carlo Maria Giulini minden taktu-
 sában kiérlelt értelmezése végre teljes
 képet adott e csodálatos műről, s a ki-
 tűnően sikerült átjátszás után nem ne-
 ház megjósolni e lemez hatalmas hazai
 sikerét (LPX 11639-40 SAN 133-34).

Kórodi András vezényletével jelent
 meg egy másik Verdi-lemez: a Don

Carlos keresztmetszete. Ez a jól bevált
 sorozat az operakedvelők legszélesebb
 rétegei számára teszi hozzáférhetővé a
 remekműveket, s ha a felvételek nem
 keltene is különösebb zenei megren-
 dülést a hallgató lelkében, vagy nem
 gazdagítják is az alkotásokról magunk-
 ban hordozott képet, népművelő funk-
 ciójuk vitathatatlan. Ezen a lemezen
 a szólisták is, a karmester is szolid
 produkcióban szólaltatják meg az ope-
 ra legszebb részeit, s ennél többet alig-
 ha lehet várni egy ilyen — nem a tel-
 jességre törekvő, tehát az egész bemu-
 tatásáról eleve lemondó — értelmezés-
 től (LPX 11608).

Brahms Magyar táncai szervesen il-
 leszkednek a romantika népiség-kultu-
 szába. Akárcsak Liszt Ferenc, ő is a
 kor magyar műdalaival kötött mélyebb
 ismeretséget, s ezek a hatások szinte
 egész szimfonikus művészetét átszövik.
 A 21 darabból álló Magyar táncok so-
 rozat kétségtelenül nem tartozik a ze-
 netörténet legjelentékenyebb alkotásai
 közé, inkább érdekes dokumentuma egy
 nagy zeneszerző érdeklődésének, inven-
 ciózus tehetségének. A Győri Filharmo-
 nikus Zenekar Sándor János vezénylet-
 vel pezsgő, színes előadásban tolmácsol-
 ja a műveket (LPX 11566).

Az Eterna egyik legnépszerűbb so-
 rozata Bach orgonaműveit mutatja be
 Silbermann orgonákon. Néhányszor már
 jeleztük, hogy ezek a felvételek első-
 sorban a hangszerek gyönyörű hangzá-
 sa miatt érdemelnek megkülönböztetett
 figyelmet, semmint az orgonisták kitű-
 nő játéka okán. A 21. lemez, amelyen
 Bach átiratait hallhatjuk, örvendetes
 kivétel. Johannes Ernst Köhler a drez-
 dai katolikus főszékesegyház orgonája
 mellett emlékezetesen szép élményt sze-
 rez a lemez birtokosainak.

(R. L.)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

HÖLDERLIN

(Nemzeti Színház)

Hol nacionalista poétát faragtak be-
 lőle, hol az öncélú költészet papjának
 tették meg. Ekként méltatta őt Stefan
 George a század elején, és így emlé-
 kezett meg róla születésnapj órájában
 Weinheber is 1943-ban. De a II. világ-
 háború után sem szűnt meg Hölderlin
 mítizálása, mígnem Pierre Bertaux
 francia irodalomtudósnak sikerült bi-

zonyíthatóan felfednie a költő eszméi-
 nek eredeti lelőhelyét és magatartá-
 sának valódi értelmét: a francia forra-
 dalom jakobinus szárnyának bukásra
 ítélt németországi exponense volt.

A náci időkben hazájában csak az el-
 ferdített Hölderlint, a „völkisch” biro-
 dalom állítólagos prófétáját népszerű-
 sítették; Schiller és Goethe mellett a
 német esztéták és irodalmi ítések har-
 madik bálványa, hogy később, a kijö-
 zanodás fázisában, homályos szövegré-
 szei a germanisták túlhajtott interpre-

tációs buzgalmának és jóslatainak hálás témái legyenek. A vita ma sem ült el Hölderlin körül: Martin Walser, a jeles kutató elutasítja Pierre Bertaux állítását, mert szerinte a költő legjobb esetben is csak éneklő jakobinusnak nevezhető, aki vagy a görög ókorba, vagy a távoli jövőbe menekült képzeletével, aki mindenáron igyekezett meghaladni önmagát, részvétet és együttműködést próbált kicsikarni kora társadalmának felvilágosult rétegeiből. S bár hivatásának érezte a forradalmi eszmék közvetítését, a korabeli Németország restauratív megmerevedése nem kedvezett tevékenységének, nem adott alkalmat törekvései igazolására, ezért meg hasonlása szükségszerűen következett be. Wilfried Malsch történész úgy látja, hogy Hölderlin műveiben nincsenek igazán forradalmi passzusok, nincs lázítás és cselekvésre ösztönzés, csupán drámai felszólítás a szabad emberi társadalom *víziójának* elfogadására. Ez azonban korántsem jelent nála tétlen, várakozó esztéticizmust, inkább azt tanúsítja, hogy nem ismerte föl természetét és történelem mélyről fakadó különbségét. Hans Mayer professzor az 1770-es nemzedékről tartott előadásában (Hölderlin, Beethoven, Hegel) pedig azt fejtegeti, hogy noha a költő a világot és történéseit folyamatként értékelte, elmentmondásait nemcsak végiggondolta, hanem át is élte, szüntelenül magában hordta, kockára téve ezzel személyisége egyensúlyát, tudatának épségét. Sorsából, küzdelmeiből, „a tudat teljességének” elérését célzó erőfeszítéseiből — hangsúlyozza Martin Walser — a mai nyugati társadalmak számára is adódnak levonható következtetések. Hölderlin önmagát is másokon keresztül fogta föl, valóságos „énjére” csak akkor eszmélt rá, amikor környezetével, kora uralkodó eszméivel és emberi viszonyaival kritikusan szembenézett. Példája mindenkit az introverzió elkerülésére, az eszmecserék fontosságára, a más gondolkodásúak és más hiten lévőek megértésére int.

Peter Weiss sem fogadja el a költőről alkotott hagyományos képet, Hölderlin-darabjában a Pierre Bertaux-féle radikális átértékeléssel azonosítja magát. Jóllehet értelmezését az irodalomtörténészek zöme nem osztja, színpadán Hölderlin úgy jelenik meg, mint akinek szereplése csak ürügy arra, hogy a szerző napjaink Nyugat-Németországának bizonyos társadalmi és politikai kérdéseit feszegetse. Ha színművét a jelen problémái visszavetítésének tekintjük a tör-

ténelmi múltba, kétségtelen, hogy ez annál hatásosabb és hitelesebb, minél több látszólag reális történetiséget épít s szó bele anyagába. Talán éppen a történelmi hitel szolgálatában vonulnak fel a költő életének ismertebb állomásai: a Tübingen Stift, udvarmesteri állás Charlotte von Kalbnál, találkozás Goethével és Fichtével, tanítóskodás Gontard-ék házában, Homburgban, az idegklinika és végül, hátralévő éveiben, a Tübingeni Torony. De ez a szimpla szerkezeti felépítés, Hölderlin egyéniségének, bonyolult életútjának és vad tépelődéseinek meglepő leegyszerűsítése még erősebben kidomborítja Weiss szándékát: időszéri tanulságokat mondani az elkényelmesedő nyugatnémet polgároknak. Miközben strófákba szedi és elénekelteti *A tőkét*, bebifláztatja velük a politikai gazdaságtan alapvető tételeit — csak azt nem tudni, miért éppen Hölderlint választotta háttérül ehhez a szemináriumi oktatáshoz. Ám nem elégzik meg ennyivel: látha valaki nem érti, miről beszélt, hátha el-sikkad a mondanivaló, mire lehull a függöny, s ezért a mű végén — szinte dilettáns módra — a haldokló költő utolsó látogatójaként a fiatal Marxot is fellepteti, aki visszamenőleg igazolja az ő „mitológiai megsejtését” az annyira várt társadalmi változásokról, mely feltevés „a legmélyebb személyes tapasztalat víziós alakítása”.

Peter Weiss, a megkéssett Brecht-epigon gazdaság-politikai dokumentumjátéka *apropos Hölderlin* messze elmarad zseniális „Marat-Sade”-ja mögött. S ha nem is értünk egyet véleményével, amely szerint a költő már-már marxista értelemben vett permanens forradalmár volt, el kell ismernünk, hogy az eddigi ábrázolások, amelyek Hölderlint legtöbbször világtagadó, korának feldúlt és értetlenségtől övezett ifjaként mintázták meg, hamisításnak számítanak. Ez azonban semmiképpen sem jelentheti azt, hogy újraértékelésével most ellenkező előjeltű túlzásokba essünk. Hölderlin-képünk azt az embert őrzi — s ez egyúttal Weiss érdeme is —, aki nem tudta elfogadni a világot olyan-
nak, amilyen, és mivel nem változtat-
hatott rajta, maga pusztult bele az
egyenlőtlen küzdelembe. Weiss Hölder-
lin mellett felsorakoztatja kortársait,
barátait, de mind róluk rajzolt portré-
ja, mind korelemzése hiányos, dog-
matikusan egvoldalú. Állításait nem-
egyszer cáfolják a könnyen ellenőriz-
hető tények, kitalálásai — például Marx
és Hölderlin találkozása — arra valla-

nak, hogy mindennél fontosabb neki, higgyék el, amit hirdet, s bármi áron meggyőzze közönségét.

Mit tud a magyar közönség Hölderlinről? Nagyon keveset. A hatvanas években mintegy ötszáz lapnyi válogatásban nyílt alkalmá rá, hogy a költő nevezetesebb műveivel megismerkedjék. A néhány ezer példányban megjelent kiadvány nélkülözötte a tartalmas, minden összefüggésre és nézetre kiterjedő tanulmányt, és a közölt versfordítások egy része is félresikerült adaptálási kísérletnek minősült. Így Weiss darabját — hiányos ismeretei és tájékozatlansága miatt — kíváncsian, de tartózkodással üli végig. Amikor rájön, hogy tulajdonképpen nem Hölderlin sajátos világába avatják be őt, hanem elsősorban a XIX. századnak a mai nyugatnémet valóságra vonatkozó tanulságaiba, kissé becsapottnak érzi magát: mi köze mindehhez? Szolgál-e számára hasznosítható mondandóval, hiszen e problémakör már régen a múltjának gondja, jelenéhez nem tapad belőle semmi. Hölderlin hatása napjainkig érvényesül a XX. század német és francia irodalmában. Rilketől René Charig, az Enzensberger és Rühmkorf nevével fémjelzett ún. plebejusi költészetben éppúgy kimutatható, mint Paul Celan — aki kifejezetten Hölderlin utódjának tekintí magát — rejtélyes nyelvi képződményekkel teli lírájában. De hol a nyoma a magyar költészetben? Hol a nyoma az irodalomtörténetben?

Marad tehát az előadás öröme. A Nemzeti Színház rangos rendezésben

jelenítette meg Weiss színművét. Marton Endre ismét mesternek bizonyult a kitűnő együttes vezetésében, bár — úgy véljük — még mindig tömöríthetett volna a darabon. A legnagyobb elismerés Gelley Kornélt illeti meg, aki az Énekes kommentátóri szerepében rendkívül természetesen mozog; ha kell, bölcs és megértő játékvezető, ha kell, szemérmes és együttlélegző narrátor. Minden gesztusa, szava a helyén van; sokszínű, értékes egyéniség. Avar István a címszerepben szánandó, összeférhetetlen és makacs: nem a forradalmi gondolatokat melengető, azokért élő-haló költő, hanem inkább egy intellektuális rajongó, aki a francia forradalomból táplálkozva fel-felmondja következtetéseit, magyarázza vízióit, de tenni értük tehetetlen. A népes szereplőgárdának javarészt csak jelzésszerű, vázlatosan megírt figurákkal kellett beérnie. Mindenki azt adta, ami tehetségéből futotta. Érdemes lejegyezni Gáti József, Tyll Attila és Maróti Gábor nevét.

Az est igazi „főszereplője” azonban Vas István, a fordító. Ezt a Hochhuthéhoz hasonlítható darabos nyelvet értőn, gazdagon, briliáns magyarsággal tolmácsolta. A páros rimű versek, az enyhén archaizált szöveg és az argó minden nehézségével derekasan meg kellett küzdenie. Aki nem olvasta a teljes fordítást, mely az Európa Kiadó gondozásában látott napvilágot, annak már csak azért is ajánlatos eljőnie a színházba, hogy ebben az izes, simára csiszolt, élvezetes munkában gyönyörködhessen.

HEGYI BÉLA

KÉPERNYŐ ELŐTT

A MŰSOR MARGÓJÁRA

AZ „OROSZ KLASSZIKUSOK” VETÍTÉSE KÖZBEN. Mi az a „többlet”, amit — eltérően a külföldi feldolgozásoktól — a szovjet filmművészet „hozzáad” egy-egy orosz klasszikus mű filmváltozatához? Miért hamisítatlanul dosztojevszkiji például a „Fehér éjszakák” vagy „A félkegyelmű”, és miért hamisítatlanul tolsztoji a „Feltámadás” szovjet filmen, és mitől válik — minden művészi erénye mellett is — ugyanez „mássá” francia vagy nyugatnémet változatban? (A „Feltámadás” nyugatnémet változatát a sorozaton kívül, már régebben vetítették). Miért tudott magával ragadni, fenntartások nélkül és

élménnyel „A félkegyelmű” Ivan Pirjev rendezésében, és miért támadt hiányérzetem — Gerard Philipe feledhetetlen alakítása ellenére is — amikor a Georges Lampin rendezte francia változatot végignéztem? Pedig Pirjev sem „másolta” a regényt, ő is öntörvényű — a filmművészet sajátos törvényeihez alkalmazkodó — alkotást hozott létre. És az ő filmje mégis más — több —, mint a francia feldolgozás. Ahogy Mihail Szejcer „Feltámadás”-a is tolsztojibb a nyugatnémet változatnál.

Dosztojevszkij — „A félkegyelmű” befejezésekor — többek között a következőket írta egyik kritikusanak, Sztrahovnak: „Hát az én félkegyelműm nem a mindennapi valóság? Éppen ma kell társadalmi rétegeinkben, amelyek való-

ban kezdenek fantasztkusakká lenni — ilyen típusoknak előfordulniuk.” Gorkij pedig így emlékszik vissza Lenin Tolsztojról mondott szavaira: „— Micsoda kolosszus, mi? Micsoda óriási ember! Látja apám, ez aztán a művész!... És tudja mi még csodálatosabb rajta? A paraszti hangja, paraszti eszejárása! Az igazi paraszt öltött testet benne. Amíg ez a gróf nem jött, addig nem volt igazi paraszt az irodalomban... Kit lehet Európában egysorba állítani vele? ... Senkit.”

És még egy idézet, Konsztantyin Fejgin „Lev Tolsztoj művészete” című tanulmányából: „Az emberek, akikről ír, élnek. S azért látjuk őket valóban élő embereknek, mert minden oldalukról megismerjük őket — magasröptű és aljas gondolataikat, nemes szándékait és visszatetsző intrikáikat, jó és gonosz cselekedeteiket egyaránt látjuk.”

Mindez „a film nyelvére” lefordítva: amikor egy szöveget rendező (és nem is kell föltétlenül olyan nagy rendezőnek lennie, mint az alkotóereje teljében elhunyt Pirjev) valamely klasszikus orosz alkotást filmre visz, nemcsak az adott művet dolgozza föl, nem is csak egy műfajt alkalmaz egy másik műfaj sajátos törvényeihez, hanem egyszersmind a maga népéről is vall — „a mindennapi valóság”-ról, a Tolsztojban testet öltött „igazi paraszt”-ról, a „minden oldalukról” bemutatott, élő emberekről —: az ember, az orosz ember külső és lelki világáról.

REJTÉLYES ÉGITEST. A „sci-fi”: tudományos-fantasztkus mű. Ebben a meghatározásban a második fogalom föltételezi az elsőt, vagyis a „tudományos” azt jelenti, hogy valami köze van

a tudományhoz, valahol mindig van benne valami valóságos, reális momentum, ami a hihetetlen hihetővé, a fantasztkust természetessé, „elfogadhatóvá” teszi. Kuczka Péter „Rejtélyes égitest” című tévéjátékában ez a „fogódzó” — reális momentum: a tudományos kutatómunka (jóllehet ennek darabbeli motívumai már eléggé vitathatóak). Tény, hogy az emberiség fürkészi a világűr titkait, mert hírt akar kapni kihalt vagy most vajúdt világokról, homályos sejtelmében élő távoli civilizációkról. Ezért a távcsövek, a műholdak, az űrhajók, a kozmoszba sugárzott rádiójelek. Amióta Kopernikusz tanait elítélték, Giordano Brunót megégették és Galileit fölfedezése megtagadására kényszerítették — (és a korabeli „tudományos” szűklátókörűségben némely egyháziak is osztoztak) —, az ember rádöbrent — rá kellett döbrennie —, hogy nem középpontja a világegyetemnek, csak porszemnyi jövevény egy parányi bolygón. Innen a nyugtalansága, a kutatási, kitörési vágya, az a makacs szenvedély, amelynek a darabbeli magyar professzor áldozatává lett, míg az életben maradottak ugyanezzel a makacs szenvedéllyel kutatnak tovább. Az eredmény: egyelőre csak egy kitűnően fölépített, izgalmasan, érdekesen megírt tévéjáték, amelynek erőnei ki egyenlítették a föl-fölsejlő sematizmust és naivitásokat. És — ha nincs is asztrofizikai intézetünk, kukatartályból zseniálisan megkonstruált „észládánk” — talán Kuczka további (hasonlóan jól megírt) sci-fijeiben többet is megtudunk a naprendszerünkéből — vagy más naprendszerekből — hozzánk látogató értelmes rokonainkról.

BALÁSSY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

MAÁR GYULA: VÉGÜL

Az irodalmi indíttatás. Már a filmet bevezető feliratok antikvára emlékeztető betűinek kiválasztása is arra utal, hogy a rendező érényként kezeli, ami más filmekben talán akaratlanul, vagy a képi megfogalmazás hiánya miatt, érvényesül. Az irodalmi indíttatás rendkívüli erejét a későbbiek is lépten-nyomon igazolják. Elsősorban nem a sokszor papírizúre sikerült súlyponti párbeszéd, hiszen ez lehet a gyakorlatlanság vagy a gondolati kiérleletlenség

következménye is: a film néhány kulcsponthelyen elhangzó, „megemelt” tartalmú szöveg nem is dialógus, hanem a rendező monológja, melyből Lukács és a korai Marx szelleme szól. Technikai kérdés, hogy mennyire sikerül elrejteni a beszéd életszerűségével a háttérben ható nézeteket. Az irodalmi indíttatás belülről jövő, átélt vállalására a film egészének letagadhatatlan epikussága, hosszú jelenetívekben megmutatkozó ritmusa a bizonyíték. Ha nemcsak egy-két alakja sikerült volna érdekletesebbre, úgy Maár atmoszférateremtésére a „csehóvi” jelző illenék. Az irodalmiasságot szándékosan nem rejti

el, mint aki azt mondja, hogy amitől nem szabadulhatunk, azt a legjobb, ha vállaljuk. Ez a szempont nyomban nagyobb mozgási szabadsághoz juttatja, stílussá emelkedhet az, ami a szándék nélkül talán hibának látszanék. Az irodalmi hevület okozza azonban a film legnagyobb zökkenőit is. Amilyen kitűnően egyéníti ugyanis rendezői stílusának egészét, annyira zavaróan hat egy-egy irodalomból átemelt fogása, modoros alakrajza vagy anekdotikus jelenete. Gondolok itt a két nagyapa-sze-
 repre kijelölt nyugdíjas kora reggeli beszélgetésére a parkban, vagy a vasúti fülkében utazók közé betolakodó férfi kezdetben inkább bohózatba illő szerepére. Jól kidolgozott helyzet- és jellemkomikumok ezek, a gondos szerkesztői adagolómunka bizonyítékai, semmint a művészi átélése. De ugyanebben a fülkében a jelenet befejezése már remekbe sikerült, szinte bergmani magányosságjelenet: a fülkében előzőleg kutya-futtában szerető nő (a kamera éppen hogy elkapja az arcát, s csak arról olvashatjuk le, mi történik) magányos távozása az állomáson megálló vonatból a ködös-borongós hajnalba, ahol a sivár, sima tájban egyetlen távoli jegenye emelkedik riasztó mementóként a magasba. Főként az irodalmi szándék, mint az eleven személyiség érhető viszont tetten sok mellékalakjában; ilyen a szülei ellen lázadó lányé is. Szerepében az eszmény ölt testet, talán ezért is ennyire kimódolt, szögletes, mint minden, amiről szeretnénk, hogy volna, s ezért a vágyak világából mesterségesen átplántáljuk a realitások közé.

Maár gondolati világában fontos szerephez jut a fiatal Marx; némiképpen lukácsi interpretációban az ő gondolatai hangzanak el hangszalagról, vagy közvetlenül a szereplők szájából. Amire a film — úgymond eszmeileg — minduntalan céloz ugyanis, az az elidegenedés, mely tudvalevően a fiatal Marx munkásságának a központjában állt. A főszereplő személyében — akit a cseh Jozef Kroner alakít páratlan hitelességgel és meggyőző erővel — a film nyelvén szólva a folyamat idegenedik el önmagától. Az apát ugyanolyan váratlanul helyezik nyugdíjba, mint amilyen váratlanul húsz egynehány évvel ezelőtt igazgatóvá emelték, hogy néhány évre rá, ugyancsak váratlanul, leváltásák. S most, mikor rászakad a nyugdíjas magány, véképp kiszalad a lába alól, amit addig talajnak vélt. A film rendezője ebben a kétségbeesítő folyamatban úgy keres fogódzót és biz-

tatást, hogy a fiatal Marxhoz fordul. Párbeszédeinek emeltségét részben az okozza, gondolatilag fajsúlyos anyagot használ hozzájuk.

A bergmani ember? Az elidegenedés azonban élesebben érvényesül a személyesség szűkebb, mint a társadalmiság tágabb világában. E paradoxonnak az az oka, hogy aki „elidegenedik”, az a tágabb világban felolvad a tárgyak és folyamatok ezernyi változatában, a saját belső, szűkösebb világában viszont világosabban érzékelhető az elhagyatottsága. Más szóval nem a társadalmiság, hanem a személyesség drámájában leszünk igazán tanúi a szenvedésnek, és nem a társadalmi, hanem a személyes sors győz meg érzékletesen arról, amit valaki, esetünkben Maár, mondani akar. Ez a felismerés nem új, és meg-megismétlődő sorban éltet nem egy remekművet, mint például Bergman művészetét is. Valójában Maár filmjének hosszú lélegzetvételeit, epikus sodrását, irodalminak vélhető indíttatását is ez a felismerés hatja át, azt is mondhatjuk, hogy belőle születtek, nélküle nem is volnának. Az ember lemeztelenedik, hogy megmutatkozzék, szóban, cselekedetben és testben egyaránt. Maárnak csak helyenként sikerült, ami Bergman-nak majdnem mindig. Mindez persze csak mennyiségi kérdés, semmit sem von le annak jelentőségéből, hogy Maár mivel próbálkozott meg. Nem utánzásról van itt szó, még ha az első lépésekben óhatatlanul eszünkbe is jut a bergmani párhuzam. Ahogy az apa szerepét körvonalazta, ahogy a megrendítő vonásokat tartózkodva adagolja, ahogy lehetőséget teremt a színésznek a személyesség apró rezdüléseinek érvényesítésére, mindez arra utal, hogy nem másolatról van szó, hanem belső indíttatásról.

Maár nem megy el addig, ameddig Bergman, aki megtagadja a feloldás derűs-lázadó válaszát. Inkább felold és előremutat, mindig ott, ahol a figurái erőtlenebbek, ahol az angyal enged az önkénynek. Az apa alakjában nem adhat kivezető választ, túl erős és túl igaz ez az alak, s legfeljebb a filmet befejező zokogása adhat „pozitív” eleményt: hogy ugyanis egy porig összeomlott ember kiteljesedik előttünk az összeomlásában, és ezért befogadjuk. Mert szenvedésében és számkivetettségében már nem az a meggyőző benne, ami, vagy ami volt, vagy amiben éppen hisz, hanem az, hogy szenved.

UNGVÁRY RUDOLF

Revue mensuelle — Monatschrift. Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 5,00 US dollars

S O M M A I R E

István Gábor Cselényi: Introduction à la théologie de la paix — *Tamás Nyíri*: Aggression et guerre — *Anikó Baranyai*: Élever les enfants pour la paix? — *Károly Doromby*: Référence sur l'appréciation chrétienne du travail, au fond d'un article de Oswald von Nell-Breuning publié dans „Stimmen der Zeit” 1974/2 — *Sándor Bálint*: Le mystère de Judas dans nos traditions populaires. Il y écrit entre autres: Le modèle Judas de notre poésie populaire sacrée est coloré, outre l'inspiration traditionnelle de la liturgie de Vendredi Saint, par le Théâtre du Monde de Somlyó par les traditions des licences ecclésiales dans la Grande Plaine, par le livre populaire baroque dans le pays entier, et surtout par le Miroir Immaculé. Les pieux administrateurs des fêtes patronales, les compositeurs des chants, les auteurs compilateurs naïfs participaient à leur formation. Ce fut surtout Lajos Varga, le déclamateur énigmatique du tournant du siècle qui se fit distinguer. Dans son chef d'oeuvre „L'Écriture Sainte en vers”, vendu en 16 000 exemplaires entre 1899 — 1926, il parlait de Judas aussi. Il y racontait d'une lenteur épique, nuancés d'un certain lyrisme, tout ce que nous apprimes déjà dans les Évangiles. — *Béla Csánád*: Où en est la théologie pastorale? (Référence du Congrès de la théologie pastorale à Vienne, en janvier courant) — *György Farkas*: La bataille de Mogyoród.

AVANT-PROPOS

La partie majeure de ce numéro est consacrée aux questions de la paix. L'homme de nos jours lit et entend une quantité de ce thème, depuis les informations simples jusqu'aux études les plus approfondies, en styles divers et à de différents niveaux. Celui qui ne se contente pas d'un enregistrement simple ou bien qui ne se gorge pas tout simplement du flot des informations des mass média, mais qui s'efforce de les mettre en place, en les systématisant et appréciant, celui-là doit être amené à la conclusion suivante: Le monde n'a plus à envisager (à ce qu'il paraît, ou qu'il est à espérer) l'alternative brutale de la „guerre ou la paix”, mais plutôt la question de la „façon” de sa conservation, du développement et de la continuation de la paix, en dépit des guerres locales et des agressions qui les nourrissent. Bien entendu, c'est une question très compliquée et multilatérale, et qui touche également la haute diplomatie et les familles, pour ne pas oublier l'économie qui pèse lourd dans la balance. Personne ne doit plus dire: „cela ne me touche pas” ou bien „j'y suis pour rien, la paix sera réglée par-dessus ma tête.” Il est de plus en plus évident que les affaires du monde ne peuvent plus être réglées „par-dessus nos têtes” et que tout le monde est intéressé dans toutes les affaires, y compris le chrétien, grâce à sa chrétienté. Nous savons déjà que le chrétien n'a pas sa place, le dos tourné au monde, à l'entrée d'un antre céleste, mais il est placé et doit travailler, pour son propre salut et pour celui du monde, planté là-dedans, d'après les plans de Dieu, en qualité de collaborateur. La cause commune de la paix est nécessairement une cause chrétienne aussi; l'attitude du chrétien protégeant la paix est en même temps l'attitude par excellence chrétienne. Comment et pourquoi? Qu'est-ce qu'il arrive, et qu'est-ce qu'il a arrivé dans le domaine du penser chrétien qui servirait de base et de la légitimation de l'action chrétienne? Hors les manifestations fondamentales ecclésiales, nous savons assez peu de cette matière remplissant déjà toute une bibliothèque. — Notre intention présente est d'apprendre à nos lecteurs quelque chose de la riche production de la théologie de la paix et de les inspirer ainsi qu'éventuellement des recherches pareilles plus efficaces soient déclenchées chez nous aussi, et que dans l'esprit des paroles papales indiquant la direction, le penser catholique hongrois contribue, à l'échelle dûment scientifique, à la théorie et à la pratique, devenues des réalités à bordables de l'utopie de la paix mondiale.

INHALT

István Gábor Cselényi: Einführung in die Theologie des Friedens — *Tamás Nyíri*: Aggression und Krieg — *Anikó Baranyai*: Kann man Kindern zum Frieden erziehen? — *Károly Dorombo*: Wie Oswald von Nell-Breuning die christliche Wertschätzung der Arbeit sieht — *István Bogdán*: Die Osterfeier im Volksbrauch — *Sándor Bálint*: Das Judas-Mysterium in der ungarischen völkischen Tradition. Der namhafte Folklorist schreibt in seinem Artikel unter anderen: Das Judas-Bild unserer sakralen Volksdichtung wird neben der ständigen Inspiration der Karfreitags-Liturgie, im Szeklerland vom Welttheater in Somlyó, auf der ungarischen Tiefebene von der Tradition der Lizenziate und im ganzem Lande von den Barockvolksbüchern gefärbt. Aus seiner Gestaltung nahmen auch die Leiter der Pilgerfahrten, Volkskomponisten der heiligen Lieder und im allgemeinen die sogenannten „heiligen Männer“ ihren Anteil. Besonders Lajos Varga, der rätselhafte völkische Rezitator der Jahrhundertwende hebt sich aus ihren Reihen hervor. In seiner in Gedichtform erzählten Heiligen-Schrift, die zwischen 1899 und 1926 in sechszehntausend Exemplare verkauft wurde, erzählt er mit lyrischer Färbung die Geschichte von Judas. — *Béla Csanád*: Wo steht die Pastoraltheologie (ein Referat über den Pastoraltheologischen Kongress der im Januar dieses Jahres in Wien abgehalten wurde) — *György Farkas*: Die Schlacht von Mogyoród.

LEITARTIKEL

Ein bedeutender Teil unserer Nummer ist den Fragen des Friedens gewidmet. Der Mensch unserer Tage hört und liest sehr viel über dieses Thema, angefangen von der einfachen Reportage bis zum tiefgreifenden Essays, in der verschiedensten Stilen und auf verschiedenstem Niveau. Der sich mit der einfachen Registration nicht begnügt, oder der Informationsflut der Kommunikationsmittel nicht unreflektiert über sich ergehen lässt, sondern all das, was er hört mit selbstständigem Denken auf den richtigen Platz zu stellen, systematisieren und zu werten trachtet, der wird wahrscheinlich zu ähnlichen Folgerungen kommen: Die Welt steht (so scheint es oder so hoffen wir es) heutzutage nicht mehr so sehr vor der brutalen Alternative des „Krieg oder Frieden“-s, sondern vor den Frage „wie“ man den Frieden trotz der immer aufflammenden Lokalkriege (die man nie unterschätzen darf) und trotz der weiterhin bestehenden aggressiven Instinkte aufrechterhalten, schützen, weiter entwickeln kann. Das ist natürlich eine sehr komplizierte Frage, nicht nur vom Gesichtspunkt der hohen Diplomatie sondern auch für das Familien- und Privatleben, nicht zu sprechen von den sehr wichtigen wirtschaftlichen Aspekten. Eben deswegen kann man die Sache nicht über die Achsel ansehen und kein vernünftiger Mensch kann sagen, dass „das geht mir nicht an“ oder „ich kann sowieso nichts tun, das wird über unsere Köpfe entschieden“. Es stellt sich immer klarer heraus, dass man die Sachen der Welt immer weniger „über den Köpfen“ der Leute erledigen kann; und dass in jeder Frage ein jeder interessiert ist.

Auch der Christmensch, selbstverständlich, und in erster Reihe eben weil er ein Christmensch ist. Heute wissen wir auch das schon; der Christ sitzt nicht mit dem Rücken der Welt gegenüber vor dem Eingang einer himmlische Höhle, sondern steht und arbeitet in der Welt, für das Wohl dieser Welt (und im Rahmen der Welt für sein eigenes Wohl), als Mitarbeiter der göttlichen Pläne. Die menschlich gemeinschaftliche Sache des Friedens ist notwendigerweise eine christliche Angelegenheit; und die Stellungnahme des Christmenschen für den Frieden ist notwendigerweise eine christliche Stellungnahme. Wie? Warum? Und was geschah, und was geschieht neuerdings auf diesem Gebiet im christlichen Denken worauf sich die christliche Aktivität basieren und sich berufen kann? Von diesen reichen Material erreichte zu uns — abgesehen von den wichtigsten, kirchenamtlichen Erklärungen — ziemlich wenig. Unser Ziel war: aus diesem Material, aus diesem Denken und unter anderem aus der reichen Ernte der Theologie des Friedens etwas unseren Lesern weiterzuleiten, und sie dadurch vielleicht auch dazu anspornen, dass ähnliche Untersuchungen auch bei uns beginnen mögen, und im Geiste der zielweisenden päpstlichen Äusserungen und auf dem entsprechenden wissenschaftlichen Niveau auch das ungarische katholische Denken mit seinen Resultaten zur Theorie und Praxis des Weltfriedens — das heute keine Utopie mehr, sondern eine erreichbare Wirklichkeit ist — beitragen kann.

LEGÚJABB KÖZREADÁSAINK

J. Haydn:

Capriccio (Hob. XV, 35) (Kalmár) (partitúra+szólamok)	28,— Ft
Divertimento in D (Hob. XIV, 4) (Kalmár) partitúra+szólamok)	32,— Ft
Divertimento in C (Hob. XIV, 7) (Kalmár) partitúra+szólamok)	25,— Ft
Divertimento in C (Hob. XIV, 8) (Balla) (partitúra+szólamok)	25,— Ft
Divertimento in F (Hob. XIV, 9) (Kalmár) (partitúra+szólamok)	20,— Ft

Vanhal:

Te Deum (Párkainé) (partitúra)	12,— Ft
Te Deum (Párkainé—Sulyok) (zongorakivonat)	12,— Ft

Werner:

Missa Festivalis e brevis 1759 (Révész) (partitúra)	35,— Ft
---	---------

NÉPSZERŰ KÖNYVEINK ÚJ KIADÁSBAN

Bartók-breviárium (Szerk.: Dr. Újfalussy J.—Lampert V.)	kötve	60,— Ft
Franz Werfel: Verdi	kötve	45,— Ft
Kodály Zoltán: Útam a zenéhez	kötve	20,— Ft
Kovács János: Mozart-breviárium	kötve	57,— Ft
Szabolcsi Bence: A zene története	kötve	56,— Ft
Valerian Tornius: Wolfgang Amadeus	kötve	37,— Ft

KÖNYVEK ZENEHALLGATÁSHOZ

A hét zeneműve 1974/1, 1974/2 (Szerk.: Kroó Gy.)	fűzve á	10,— Ft
Gárdonyi Zoltán: Bach kánon- és fűgyszerkesztő művészete	kötve	30,— Ft
Pándi Marianne: Hangversenykalauz I. (Zenekari művek)	kötve	48,— Ft
Hangversenykalauz II. (Versenyművek)	kötve	34,— Ft
Till Géza: Opera	kötve	60,— Ft
Várnai Péter: Oratóriumok könyve	kötve	44,— Ft

ZENEMŰKIADÓ

Tájékoztató

A Magyar Szolidaritási Bizottság Chilei Akcióbizottságának támogatásával jelent meg **A hangjukat nem ölthették meg** című lemez a chilei hazafiak emlékére. A Meruk József szerkesztésében megjelent kiadvány valóban megdöbbentő és lelkiismeretébresztő. Arra figyelmeztet, hogy az emberi együttérzésre és szeretetre talán sosem volt akkora szükség, mint napjainkban. Egy-egy sikerült részlet szinte körénk varázsolja a megrendítő eseményeket, melyek épp így, szubjektív közelségben válnak állásfoglalásra kényszerítő kordokumentumokká.

Köz hely azt emlegetni, milyen sok rokonság fűzi össze a papí és az orvosi hivatást. Ezt a gondolatot **Babics Antal**, az Urológiai Klinika professzora is érinti abban a beszélgetésben, amely a **Valóság** februári számában jelent meg. Szerinte az orvosok sokkal többet alakíthatnak a társadalmon, mint a papok. „Azért többet, mert sokkal közelebb kerülhetünk az emberekhez”. Ha az olvasó esetleg némi kétkedéssel fogadja is ezt a nem minden vonatkozásában bizonyított kijelentést, az interjú mindenestre egy gazdag és eredményes élet tapasztalatait összegezve, nagyon sok értékes adalékot szolgáltat ahhoz, hogyan lehet megnyerni az emberek bizalmát, miképp lehet az alkotó munka és a tiszta erkölcsiség talaján állva tekintélyt szerezni környezetünkben. (A lap ugyanebben a számban közli Kardos István **Szent-Györgyi Alberttel** folytatott beszélgetésének némileg rövidített szövegét is. Ez az interjú annak idején olyan sikert aratott a televízióban, hogy megismételték, nyilvánvaló azonban, hogy ebben a formában is érdemes volt hozzáférhetővé tenni, hiszen egy nagy ember izgalmas és tanulságos életútjából mindig sokat lehet okulni.)

A teljesítmény és az emberi teljesség címmel jelent meg a **Látóhatár** februári számában annak a rádióvitának a kissé rövidített anyaga, amelyben nagyon sok figyelemre méltó pedagógiai, szociológiai és pszichológiai szempont vetődött fel az emberi személyiség kiteljesítésének és kiteljesíthetőségének vonatkozásában. A vita olyan izgalmas kérdésekre is kiterjedt, mint a munkahelyi közérzet és az emberi pszichikum kapcsolata, vagy a munkában való kielégülés – illetve kielégületlenség – állapota, ami sokszor alapvetően határozza meg az adott személyiség karakterét. Sokszor találkozunk olyan sorsokkal, amelyeket egy számunkra ismeretlen történés, behatás látószög teljesen zátonyra futtatott. (S ha már a világban és az emberek között való tájé-

kozódás eshetőségeinél tartunk, hadd hívjuk fel a figyelmet Jan Szczipanski sikerült összefoglalására, **A szociológia történetére**, melyből nemcsak a tudomány problematikájának fejlődését, hanem módszereinek tökéletesedését is nyomon követhetjük. (A könyvet a Kossuth Könyvkiadó jelentette meg.)

„Műhely”-jelleggel, de közérdekű tartalommal jelentette meg új folyóiratát, a **Literatúrát** az MTA Irodalomtudományi Intézete. Már az első szám is több izgalmas tanulmányt és elemzést tartalmaz. Hadd hívjuk fel a figyelmet Németh G. Béla Babits nemzet-tudatáról szóló szép esszéjére, a tragikusan elhunyt B. Nagy László Németh László pályakezdését elemző tanulmányára és Illyés Gyula Követhetjük-e a költőt? című, Petőfiről írt vallomására.

Kétféle morális és írói tartás összevetésére kínálkozik alkalom az új könyvtérmező elemzésekor. **Sarkadi Imre** regényeiben (Szépirodalmi Könyvkiadó) a felszabadulás után indult írók egyik legtehetségesebbjének világát ismerhetjük meg. Sarkadi kérelmetlen következetességgel igyekezett leszámolni az erkölcsienek hitt jelenségekkel, de nem tudott megbirkózni a maga közben tragikussá nővő árnyával. Ilés Endre **Két oroszán között** (Magvető) című esszéjében is ugyanez a kérelmetlen következetesség a legizgalmasabb. „Igen”-t vagy „nem”-et mondani – vallja Ilés Endre – nagyon nehéz. Ő mégis mindegyik esszéjében kimondja, és így válik köteie az őszinte önépítés jelentős dokumentumává.

A párizsi Magyar Műhely kiadásában jelent meg Dedinszky Erika **Gyógyfűvek, beszélő állatok** című verseskötete. A szerző jelenleg Hollandiában él, s ott igyekszik szolgálni a magyar kultúra ügyét. Verséből igen őszinte, emberközeli élv, nagyon tehetséges alkotót ismerhetünk meg. Alapvetően szubjektív alkot, de még tört pillanatképeiben is érezni, hogy nem zárul be körülötte a magány köre, hanem a szeretet és a felelősség eszményeire támaszkodva képes új világot varázsolni maga köré, melyet azért is szépek érezhetünk, mert nemes írói eszközökkel ábrázolja s nem a neoavantgard kicsontozott rejtényszerűségével.

A Prugg Verlag kiadásában megjelenő **Szolgálat** 20. száma Jézus Krisztus személye, valóságos földi léte és tanítása köré épít igen színvonalasan anyagát. Szabó Ferenc S. J. **Jézus Krisztus, az Istenember** címmel írt tanulmányt, Babos István írásának címe **Az Egyház: Krisztus szentsége**. Több más izgalmas tanulmány szól még hasonló témákról, s egy szép elemzés Sik Sándorról, a **lelkivezetőről**.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat **két példányban** (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.